

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**1923-1950 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE BİLİM, SANAYİ VE
TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Cemre UĞURAL

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**1923-1950 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE BİLİM, SANAYİ VE
TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Cemre UĞURAL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**1923-1950 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE BİLİM, SANAYİ VE
TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temelleri, Cumhuriyet Dönemi içerisinde Cumhuriyet'in bilim, teknoloji ve sanayi alanlarında yaptığı katkıları incelemek ve bu katkıların ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki rolünü tespit etmek üzere atılmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde önce eğitim, sonra bilim ve daha sonra sanayi ve teknoloji alanlarındaki her türlü yeniliklerin ve gelişmelerin gerek niteliksel gerek niceliksel bir değerlendirmesi yapılmak istenmiştir.

Ancak daha önce, Cumhuriyet Dönemi'nin katkılarını daha iyi tespit edebilmek amacıyla Osmanlı'daki bilim ve teknolojinin son durumuna göz atılarak kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı'daki genel tablonun ortaya konmasıyla birlikte Cumhuriyet Dönemi'ne geçişin düşünsel ve kültürel bazı alt yapılarının izleri de sürülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ni düşünsel olarak Osmanlı'dan farklı kılan nedir, Cumhuriyet Dönemi'ne niçin modern topluma geçiş sürecinde önemli bir yer atfediyoruz, Cumhuriyet düşüncesini oluşturan ideolojiler ve felsefeler nelerdir gibi sorulara yanıt verilmek istenmiştir.

Bununla birlikte Cumhuriyet ve onun kazanımlarını toplumla buluşturma görevini üstlenen ve modern Türk toplumunun oluşmasında aracılık eden CHP'nin modern toplumu oluşturma yönünde neler yaptığı da incelenmek istenmiştir. bu amaçla CHP'nin 1950 yılına kadar gerçekleştirdiği bu faaliyetler için, partinin ve CHP hükümetlerinin programlarına ve TBMM arşivinde yer alan çeşitli tutanaklarına, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve diğer parti mensuplarının söylevleri ve diğer yazılı beyanlarına ulaşılabildiği ölçüde başvurulmuştur.

Bu sayede Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan toplumsal ve ekonomik reformların politik düzlemdeki yeri de tespit edilmek istenmiştir.

Çalışmanın sanayi ve teknoloji bölümünde ise 1930'larda başlayan sanayi hamleleri ve teknolojik bazı gelişmelerin toplumsal ve ekonomik kalkınmadaki önemine vurgu yapılmıştır. Sanayileşme sürecinde bilim ve teknoloji alt yapısının durumunun ne olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sayede Cumhuriyet Dönemi'nde sanayinin kuruluşu, gelişimi ve 1950'lerdeki son durumunu ortaya koyma olanağına da erişilmiştir. Bu bölümde Türk teknoloji tarihi çalışmalarından yararlanılmıştır.

Son olarak Cumhuriyet Dönemi'ndeki ekonomik ve toplumsal kalkınma çabası ile bilim, teknoloji ve sanayide başlatılan büyük atılımları bilim ve teknoloji politikası olarak değerlendirmenin olanaklı olup olmadığı tartışılmak istenmiştir. Bu sayede bilim, teknoloji ve sanayideki atılımların ne oranda başarılı olduğu da açığa çıkacaktır. Bunun için öncelikle bilim ve teknoloji politikalarının ne olduğu ve Türkiye'de nasıl şekillendiğine bakmak gerekecektir.

Çalışmanın ortaya konmasında ve tamamlanmasında desteklerini ve fikirlerini esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Sayın Prof. Dr. Melek Dosay GÖKDOĞAN'a, yine değerli hocam Sayın Prof. Dr. Remzi DEMİR'e, ayrıca Eskişehir Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI'ya, arşivlerinden fazlasıyla yararlandığım sevgili babama ve ismini burada sayamadığım emeği geçenlere teşekkür ederim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IV
GİRİŞ	1
1. OSMANLI BİLİM VE TEKİNİĞİNE KISA BİR BAKIŞ	8
2. GELENEKSELDEN MODERNE: TÜRKİYE CUMHURİYETİ	16
3. CHP DÖNEMİ 1923-1950	26
3.1. Eğitim ve Bilim.....	32
3.1.a. Cumhuriyet'in İlk Araştırma Merkezleri, 1923-1950	65
3.2. Sanayi ve Teknoloji	66
3.2.1. Madencilik Sanayii ve Teknolojisi	74
3.2.2. Enerji Sanayii ve Teknolojisi	79
3.2.3. Demiryolları Sanayii ve Teknolojisi	80
3.2.4. Demir-Çelik Sanayii ve Teknolojisi	83
3.2.5. Savunma Sanayii ve Teknolojisi.....	88
3.2.5.a Havacılık ve Uçak Sanayii	90
3.2.5.b. Denizcilik Sanayii ve Teknolojisi	96
3.2.6. Kimya Sanayii ve Teknolojisi.....	98
4. 1923-1950 DÖNEMİNDE BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKAMIZ VAR MIYDI?	100
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	119
ÖZET	129
ABSTRACT.....	130

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Adı geçen eser
A.p	: Aynı program
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AMEP	: Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası
ARGE	: Araştırma-geliştirme
ART	: Ankara Rüzgâr Tüneli
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
İİİİ	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi

EKİ	: Ereğli Kömür İşletmesi
EMO	: Elektrik Mühendisleri Odası
Haz.	: Hazırlayan
H.P.	: Hükümet Programı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İİKDMMS	: İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Mektup, Makale ve Söyleşileri
JDTMHR	: John Dewey, Türk Maarifi Hakkında Rapor
KARDEMİR	: Karabük Demir Çelik Fabrikaları
Md.	: Madde
MKEK	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
MKEKSP	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu Strateji Planı
MMO	: Makine Mühendisleri Odası
MTA	: Maden Tetkik Arama Enstitüsü
MTAEOYFKB	: Maden Tetkik Arama Enstitüsünün On Yıllık Faaliyetlerine Kısa Bakış
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
MSB-ARGE	: Milli Savunma Bakanlığı Araştırma-Geliştirme

NSF : National Science Foundation

P.P. : Parti Programı

S. : Sayı

s. : Sayfa

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

THK : Türk Hava Kurumu

THK EUF : Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası

TJK : Türkiye Jeoloji Kurumu

TMMOB : Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği

TOMTAŞ : Tayyare Otomobil ve Türk Anonim Şirketi

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

GİRİŞ

Cumhuriyet; siyaset, sağlık, hukuk, toplumsal yaşam, eğitim, bilim, sanayi ve tarım gibi alanların modernleşmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu alışma da Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluş yıllarından itibaren Cumhuriyet düşüncesinin modern toplumun oluşumunda, bilim, teknoloji ve sanayi alanlarında yapmış olduğu katkılar incelenecektir.

Cumhuriyet Dönemi yalnızca siyasi açıdan değil, ekonomik ve toplumsal açıdan da üzerinde durulması gereken önemli ve özgün bir dönüm noktasıdır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanıp Anadolu topraklarının işgal altından kurtarılması yeni hükümetin en büyük başarılarından biridir. Bu başarıyı 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması takip etmiştir.

Ne var ki bu siyasi başarılardan hemen sonra Cumhuriyet toplumsal alanda yürüteceği başka bir etin savaş içerisine girmiştir. Bu etin savaş ekonomik ve toplumsal yönden yürütölen kalkınma mücadelesidir. Hem ekonomik hem de toplumsal kalkınma Türk toplumunun ve yeni devletin en büyük ihtiyacıdır. Bu yüzden kalkınma, genç Cumhuriyet'in en büyük davalarından biri olarak toplumun bizzat kendisinde ve diğer tüm kurumlarında meydana gelecek köklü bir değişimdir. Bu değişim mevcut yaşam tarzındaki köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İşte genç Cumhuriyet, en başta kurucusu Mustafa Kemal ile birlikte bu değişimi görev olarak üstlenmiş ve bu görevi bilim ve tekniğin olanaklarıyla yerine getirmek istemiştir. Bu anlamda Cumhuriyet Dönemi, kuruluş yıllarından itibaren belli bir döneme kadar bilimsel ve teknolojik ilerlemeye çok önem vermiştir. İhtiyaç duyduğu kalkınma ve ilerlemeyi bilim ve tekniğin aracılığıyla gerçekleştirmek istemiştir.

Bilim ve tekniğin kalkınmadaki bu önemli payı hem modern toplumun oluşum sürecinde hem de üretim odaklı bir sanayileşme modelinde kendisini göstermiştir. Sanayileşme üzerindeki payı, Cumhuriyet'in yerli üretime dayanan bir sanayileşme idealinden kaynaklanmaktadır. Çünkü üretimin gerçekleşmesi açıkça bilim ve teknolojinin yakından takip edilmesiyle ve hatta bilim ve teknoloji üzerinde yetkinleşmeye bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu yüzden üretim odaklı bir sanayileşme modeli izleyen genç Cumhuriyet'in her şeyden önce bilimsel araştırma ile teknolojiyi geliştirme yöntemlerini benimsemesi gerekiyordu. Bunun için ise öncelikle bu yöntemlerin uygulandığı kurumları açmak durumundaydı.

Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde bilim ve teknik üzerindeki gereksinimler kuruluş yıllarından başlayarak 1933'de yapılan Üniversite Reformu'na kadarki yeniliklerle tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu yenilikler Türk toplumunun modern bilimleri tanınması ve benimsemesi amacını taşımıştır. Bu amacın ilk basamağını ise eğitimde yapılan reformlar oluşturmaktadır. Çünkü modern eğitim, modern bilimlerin toplum tarafından benimsenmesinin en önemli koşulu olarak görülmüştür.

Bu koşul, Cumhuriyet Dönemi'nin girdiği büyük kalkınma mücadelesinin de bir parçasıdır. Bu mücadele Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması yönünde yapılmış büyük bir atılımdır ve en başta Mustafa Kemal tarafından dile getirilmiştir. Nitekim bu çalışma içerisinde Cumhuriyet'in kuruluş aşamasından itibaren girilen bu mücadelenin büyük oranda başarıya ulaştığı görülmüş ve aktarılmak istenmiştir. Şüphesiz bu mücadelenin kazanılması Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün bilim anlayışları ile kendi dönemlerinde bilime yaptıkları katkılar sayesinde olabilmektedir. Nitekim Mustafa Kemal'in bilim ve tekniğe verdiği önem, meşhur sözü olan; *"Hayatta en hakiki mürşid ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde*

yol gösterici aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir.” İfadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Bunun dışında, *“bilim ve fen nerede ise alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız!”* ifadesi de bilim ve tekniğin kazanılması konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur. Aynı şekilde en az Atatürk kadar, bilim ve tekniğin çağdaş Türk Devleti’nin toplumsal ve ekonomik kalkınmasındaki önemine inanan ve bilimsel anlayışı toplumsal ve ekonomik hayata uygulamak için çaba gösteren İsmet İnönü de özellikle 1930’larda başlayan sanayileşme hamlelerinin başlatılmasında önemli bir rol oynamıştır. İnönü, Sanayi planlarının gerçekleşmesi ve teknoloji tercihlerimiz konusunda oldukça önemli girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Cumhuriyet’in eğitim seferberliği, ulaşım teknolojilerinin geliştirilmesi, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede İsmet İnönü’nün payı çok büyük olmuştur. Başbakanlığı dönemine denk gelen bu bilimsel ve teknolojik alt yapı oluşturma çabaları doğrudan İsmet İnönü’nün bilimsel anlayışıyla ilişkilidir. Dahası 1929 yılında gerçekleşen Tıp Kongresi’nin üçüncüsünde yaptığı konuşmada İsmet İnönü, Cumhuriyet’in en büyük emelinin ve hedefinin bilimin zaferi ve bu zaferden yararlanmak olduğunu ifade etmiştir.¹

Cumhuriyet’in en büyük hedefi olan bilimde zafer ve bu zaferden yararlanmak, aynı zamanda Cumhuriyet’in en büyük başarısı da olmuştur. Bu büyük başarının bir örneği, ilk yıllarda Cumhuriyet’in bulaşıcı hastalıklara karşı başlatmış olduğu seferberlik olmuştur. Kurtuluş Savaşı içerisinde büyük yokluk yaşayan halk buna bağlı olarak salgın hastalıkların pençesine düşmüştü. Toplumun üçte ikisi sıtma, verem, frengi gibi hastalıklar kapmıştı. Cumhuriyet modern toplum inşasında eğitim ve ekonomide göstermiş olduğu çabayı halk sağlığının korunup gözetilmesinde

¹ Osman Bahadır, *Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1.Baskı, Ocak 2012, s. 135-137.

de göstermeye çalışıyordu. Çünkü şüphesiz Cumhuriyet'in hasta insanlarla kurulması söz konusu olamazdı. Bu yüzden Cumhuriyet hükümetleri hastalıklara karşı akılcılık ve bilimselliği ön planda tutan bir mücadele başlatmıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi art arda gelen savaşlar halkın hasta ve bitkin düşmesine sebep olmuştu. O dönemde yaklaşık 12 milyon olan nüfusun yarısından fazlası sıtma hastalığına yakalanmıştı. Yaklaşık 1 milyon kadarı da vereme, küçük bir kısmı ise kızamık, kızıl, tifo, çiçek, difteri ve lekeli hummaya yakalanmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık tablosu buydu. Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilanından önce TBMM'nin dördüncü açılışında yaptığı konuşmada bu hastalıklara dikkat çekmiş ve bu hastalıklar konusunda bayındırlık ve sağlık hizmetlerine büyük görevler düştüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine Cumhuriyet hükümetleri bulaşıcı hastalıkları yok etmek üzere giriştiği büyük çaplı mücadeleyi; uzman yetiştirme, kurumsallaşma (hastaneler, dispanserler açma vb.), hastalık taraması yapma, teşhis ve tedavi, ilaç tedariki ve üretimi, koruyucu önlemler alma, bulaşıcı hastalıklara karşı halkı eğitme ve idari organizasyon kollarında yürütmüştür.²

Seferberlikle birlikte, sınırlı imkânlarla rağmen yurtdışına doktorlar gönderilmiş, yurdun her köşesinde verem savaş dernekleri kurulmuştur. Hastalık taramaları yapılarak aşı üretimi sağlanmıştır. Bu sayede pek çok hastalık başlangıç evresinde durdurulabilmiştir. Tüm bu mücadele başlangıçta sayıları çok az olan doktorlar ve diğer sağlık personelleri ile gerçekleştirilmiştir. Ancak bu mücadelenin yalnızca bulaşıcı hastalıklara karşı değil, aynı zamanda hurafelere ve uzun yıllar ihmal edilmiş halkın önyargılarına karşı da yürütüldüğünü hatırlatmakta fayda vardır. Bu seferberlikle birlikte Halkın büyük çoğunluğunun bulaşıcı hastalıkların

² Osman Bahadır, 2012, s. 106.

tedavisinde doktorlardan çok taşıdıkları muskalara güvendikleri görülmüştür. İşte bu ortamda Cumhuriyet aslında en önemli sınavlarından bir tanesini vermiştir ki o da hurafelere karşı bilim ve akıl ile mücadele etme savaşıdır. Dolayısıyla bu savaş halkın modern bilime ve modern tıbbı olan güvenini artırmıştır.³

Yine benzer şekilde Türk tarımının modernleştirilmesi çabaları da Cumhuriyet'in bilim zaferinin bir başka örneği olmuştur. Bu açıdan, Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşu makineli modern tarımın Türk halkı tarafından benimsemesini teşvik etme amacını taşımaktadır. Atatürk'ün modern tarıma verdiği önemin bir kanıtı olan Atatürk Orman Çiftliği'nde traktör kullanırken çekilen fotoğrafı hepimizin hafızasındadır.

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerden yola çıkarak Cumhuriyet Dönemi'ni bir bilim zaferi olarak değerlendirmek söz konusudur. Böylece bu çalışma ile birlikte bilim zaferinin geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki ve üretime dayalı kendimize ait bir sanayileşme hikâyesini oluşturmadaki rolünü incelemeye ve aktarmaya çalışacağız.

Böylece bu çalışmayı, bahsettiğimiz bilim zaferini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı'daki bilim ve tekniğin durumuna ilişkin kısa bir değerlendirme ile başlattık. Bu değerlendirme, Osmanlı'daki bilim ve teknolojiye ilişkin genel bir tablo çıkartılarak modern bilimin Osmanlı kurumlarına ve düşünce yapısına hangi dönemde ve nasıl girdiği ile sınırlandırılmıştır. Burada Osmanlı'nın modern bilimlere karşı sergilemiş olduğu tutumdan da kısaca bahsedilecektir.

³ Osman Bahadır, 2012, s. 107.

Osmanlı'daki bilim ve tekniğe ilişkin bu kısa değerlendirmenin ardından geleneksel toplumdan modern Türk toplumuna geçişi sağlayan belli başlı düşünsel izlere yer verilecektir. *Gelenekselden Moderne: Türkiye Cumhuriyeti* başlığını taşıyan bu bölümde Mustafa Kemal'in kafasındaki Cumhuriyet projesinin toplumsal alana ve Türk toplumunun şekillendirilmesinde nasıl kullanıldığı ve hangi ideolojilerden ve ilkelerden etkilendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bölüm içerisinde aynı zamanda CHP'nin Türk toplumunun yeniden şekillendirilmesinde nasıl bir rol oynadığı da incelenecektir.

Bu inceleme CHP'nin belli başlı yıllara ait tüzük, parti programı ve hükümet programlarının taranması ile sağlanacaktır. Hükümet ve parti programlarındaki prensipler ışığında kalkınma mücadelesinde CHP'nin nasıl bir tutum sergilediği ele alınacaktır.

Daha sonra CHP'nin ekonomik ve toplumsal kalkınma mücadelesinde önemli bir yere sahip olan eğitim, bilim, teknoloji ve sanayi gibi alanlarda ne tür çalışmalar yürüttüğü de incelenecektir. Öncelikle *Eğitim ve Bilim* bölümünde eğitim ve modern bilimlerin tanınması arasında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konarak bilimin ve eğitimin kalkınma mücadelesinin hangi aşamasında yer aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Aslında Mustafa Kemal, en başta eğitim ve kültür arasındaki sıkı ilişkiden söz ederek modern toplumun oluşturulmasında ihtiyaç duyulan kültür dönüşümünün eğitim ve bilimdeki modernleşme ile sağlanabileceğini ortaya koymuştur. Buradan yola çıkarak kültür ve bilim arasındaki korelasyonu incelemeye ve eğitimin bu korelasyona olan katkılarını göstermeye çalışacağız.

Bu esnada Cumhuriyet'in modern bilimler ve bilimsel eğitim alanlarında yaptığı en büyük katkılarında biri olan Üniversite Reformu'nun Türkiye'de bilimsel araştırma ve bu araştırmaları ülkenin sorunlarını çözmede kullanabilme kaygısını oluşturmaya yönelik olduğu gerçeği üzerinde durulacaktır. Bu reformun aynı zamanda bilim alanında yapılan diğer önemli yeniliklerle birlikte Türk toplumunun modernleşmesi ve bilgi toplumu haline gelebilmesi için uygulanmış önemli bir bilim politikası olduğu da bölümde incelenecek olan bir başka konudur.

Çalışmanın *Sanayi ve Teknoloji* başlıklı bölümünde ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları itibariyle yerli üretime dayanan yeni bir kalkınma modeli oluşturma çabasında olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Özellikle 1930'larda başlayan sanayi atılımlarına ve bu atılımların gerçekleştiği belli başlı sanayi kolları olan madencilik, enerji, demiryolları, demir-çelik, kimya ve savunma sanayii ile savunma sanayiinin havacılık-uçak ve denizcilik gibi kollarında meydana gelen teknolojik gelişmeler incelenecektir. Bu inceleme ile birlikte Cumhuriyet Dönemi'nin gerçekleştirmek istediği bilim ve teknolojiye yetkinleşmiş bir üretim sanayiinin kurulup kurulamadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Son olarak Cumhuriyet Dönemi'nde, kuruluş yıllarından çok partili siyasi hayatın resmen başladığı 1950 yılına kadar bir bilim ve teknoloji politikasının oluşturulup oluşturamadığı tartışılacaktır. Bu tartışma ile birlikte aynı zamanda bilim ve teknoloji politikalarının ne olduğu belirtilerek bu politikaların Türkiye'de tam olarak ne zaman ve nasıl şekillendiği de ortaya konacaktır.

Cemre Uğural

Ankara, 2016

1. OSMANLI BİLİM VE TEKNİĞİNE KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı Dönemi'nde modern bilim ve tekniğin ilk olarak Batı ile kurulan ilişkiler doğrultusunda tanınmaya başlandığı bilinmektedir. Osmanlı'nın Batı ile kurduğu ilişkiler, 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar geri götürülse de bu ilişkiler en kapsamlı şekilde 18. ve 19. yüzyıllarda yürütülmüştür. Osmanlı, Karlofça Antlaşması'nda yaşadığı toprak ve itibar kaybı ile ilk kez Avrupa'nın askerlikteki ve teknolojiadaki üstünlüğünü kabul etmek durumunda kaldı. Bundan sonra Avrupa kültürünün etkisiyle Avrupa'yı askeri ve teknik alanda takip edecek yenilikler dönemini başlattı. Böylece Osmanlı'nın çağdaşlaşma serüveni de eş zamanlı olarak başlamış oldu.⁴

Askeri ve teknik alanda yapılan yenilikler, 18. yüzyılda Batı ile kurulan ilişkilerin kapsamlı hale gelmesiyle birlikte yoğunluk kazanmıştır. Bu yeniliklerin başında 1773'te açılan Mühendishane-i Bahri Hümayun gelmiştir. Mühendishane-i Bahri Hümayun, sistemli bir şekilde Avrupa tarzındaki teknik eğitime başlamış ilk kurum olmuştur.⁵ 1795'te açılan Kara Mühendishanesi de yine bu tarzda eğitim veren başka bir askeri-teknik okul olmuştur. Böylece başta bu iki kurum olmak üzere 18. yüzyılda teknik kurumsallaşmaya giden yolda ilk adımlar atılmaya başlanmıştır.

İlk olarak 17. yüzyılda karşımıza çıkan Batılılaşma düşüncesi de bir proje olarak genel anlamda Batı ile kurmuş olduğumuz bu yakın ilişkilerin tümünü ifade etmektedir. Bu proje ile birlikte, Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu yenilenme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yenilenme ihtiyacı çoğunlukla da, Batılılaşmanın Osmanlı aydınlar

⁴ Halil İncalcık, "Türklerin Rönesans'a Etkisi ve Günümüzde Avrasya", *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İncalcık vd., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Ekim 2013, s. 31-33.

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devletine 19. YY.'da Bilimin Girişi ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi" *Toplum ve Bilim*, S. 29/30, 1985, s. 80.

tarafından Batı'yı aynen taklit etmek ve Batı'dan yardım almak şeklinde farklı algılanmasıyla sonuçlanmıştır.⁶ Bu durum, Batı yönteminin mevcut Osmanlı kültür anlayışı içinde nasıl konumlandırılacağına dair sorunu ortaya çıkıştır. Ziya Gökalp hem bu sorun hem de genel olarak Batılılaşma üzerindeki tespitini *Türkçülüğün Esasları*'nda şöyle dile getirmiştir:

“Gerek askerlikte, gerek siyasette iki cemiyetin birbirleriyle mücadele edebilmeleri için iki farklı tarafın aynı silahlarla donanmış olması lazımdır. Avrupalılar sanayideki sınırsız terakkileri sayesinde tank gibi, zırhlı otomobil gibi, uçak, dretnot(savaş gemisi), tahtelbahir (denizaltı) gibi müthiş harp aletleri yapabildikleri halde, biz bunlara mukabil yalnız adi top ve tüfek kullanmak mecburiyetindeyiz. Bu surette İslam âlemi Avrupa'ya karşı sonuna kadar nasıl karşı durabilecek? Gerek dinimizin gerek vatanımızın istiklâlini nasıl müdafaa edebileceğiz?

Bu dini ve vatani tehlikeler karşısında yalnız bir kurtuluş çaresi vardır ki, o da ilimlerde, sanayide, askerî ve hukukî teşkilatlarda Avrupalılar kadar ilerlemektir, yani medeniyette onlara denk olmaktır. Bunun için de, tek bir çare vardır: Avrupa medeniyetine tam bir surette girmek.

Vaktiyle Tanzimatçılar da bu lüzumu idrak ederek Avrupa medeniyetini almaya teşebbüs etmişlerdi: Fakat onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki, ne bir hakiki darülfünun (üniversite) yapabildiler, ne uyumlu bir adliye teşkilâtı vücuda getirebildiler. Tanzimatçılar, milli istihsali

⁶ Semih Koray, “Türk Devrimi'nde Aydınlanma ve Pozitivizm”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalcık vd., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Ekim 2013, Ankara, s. 96.

asrileştirmeden evvel istihlâk (tüketim) tarzlarını, yani giyim-kuşam, beslenme, bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için, milli sanatlarımız tamamıyla çöktü, buna karşı yeni tarzda Avrupaî bir sanayinin zerresi bile vücuda gelemedi. Buna sebep, kâfi derecede ilmî tetkikat yapmadan esaslı bir ideal ve kati bir program vücuda getirmeden işe başlamak her işte yarım tedbirli olmaktı.

Tanzimatçıların büyük bir hatası da, bize Şark medeniyeti ile Garp medeniyetinin terkibinden (birleşmesinde) bir irfan halitası (karışımı) yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı ilkelere dayanan iki makûs medeniyetin bağdaşamayacağını düşünememişlerdi. Hâlâ siyasi bünyemizde mevcut olan ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir. İki türlü mahkeme, iki türlü öğretim kurumu, iki türlü vergi, iki türlü bütçe, iki türlü kanun... ”⁷

Kısaca Gökâlp’in sözünü ettiği durum, Doğu Medeniyeti ile Batı Medeniyeti arasında kurulmak istenen sentezin her alanda ortaya çıkardığı ikilik durumudur. Bu ikilikler, Gökâlp’e göre Ortaçağı Yeniçağ’da yaşamak anlamına geliyordu. Nasıl ki Yeniçerilikle onun yerine kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun askerlik anlayışı birbiriyle bağdaştırılamazsa, hekimbaşılık ile modern bilime dayanan tıp birbiriyle uyuşmazsa yeni bilim ile eski bilim de bu şekilde birbiriyle bağdaştırılamaz. Gökâlp bu noktada eski anlayışı yeniçeriliğe benzeterek Osmanlı’da yalnızca tıp ve askerlikteki yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığını ancak diğer alanlardaki yeniçeriliklerin adeta Ortaçağ hortlakları gibi yaşamaya devam ettiğini ifade ederek Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasına dikkat çekmiştir.⁸

⁷ Ziya Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 3. Basım, Kasım 2015, s. 78-79.

⁸ ibid, s. 80.

Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasının ortaya çıkardığı problemler konusunda daha sonra Hasan Âli Yücel de Tanzimatçılara işaret etmiştir. Ona göre, Tanzimatçılar Batılılaşmayı yalnızca kılık kıyafete indirgeyip Batılılaşma sürecini Batı'yı taklit etme şeklinde algılamıştır.⁹

Batılılaşmanın farklı şekillerde algılanışı, Batı ile Osmanlı arasındaki bilime bakış açısıyla, diğer bir deyişle bilimi kavrayıştaki farklılıkla da bağlantılı olmuştur. Nitekim bu farklılık 17. yüzyıla gelindiğinde giderek hissedilir bir hal almıştır.¹⁰

Osmanlı kullandığı “ilim” kavramıyla sahip olduğu mevcut bilimsel düşünce yapısını ifade ediyordu. Bugünkü fen kavramından farklı olarak bu sözcük giderek dış dünya ile bağlantısı kopuk bir bilgi topluluğuna dönüşmüştür. Örneğin, Galilei ve Newton’ın doğayı anlamak için kullandığı deney ve gözlem modelinin, bu modelin matematiksel olarak ifade edilmeye çalışılması gibi köklü sonuçlar doğuran gelişmeler Osmanlı “ilim” hayatı içerisinde karşılık bulamamıştır. Çünkü Osmanlı uzun yıllar etkisi altında kaldığı dinsel bakışla düşünce sistemini kuşatmış, bu düşünce sistemini de değiştirme ihtiyacı duymamıştır.¹¹ Bu durumda, Galilei ve Newton gibi isimler temel bilimlerin değerini ortaya koyarken Osmanlı bu geleneksel yapı içerisinde temel bilimlerin ortaya koyduğu yeni gelişmeleri takip edemez duruma gelmiştir.

18. yüzyılda açılan Mühendishaneler ile Tanzimat’la birlikte faaliyete geçen Tıbbiye gibi Batı tekniğinin model alındığı askeri-teknik okullardan mezun olanlar, Osmanlı’nın uzun yıllar etkisi altında kaldığı bu geleneksel “ilim” anlayışına karşı

⁹ Zeki Arıkan, “Batı ile Kurulan İlk İletişim Yolları”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Hali İncelik vd., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2013, s. 46.

¹⁰ Remzi Demir, *Nerede Hata Yaptık? Doğu’da Bilimin Gerileyişinin Haricî ve Dâhilî Nedenleri Üzerine Bir Tartışma*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2015, s. 62.

¹¹ Remzi Demir, *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 62-63.

ciddi bir muhalefet getirmişlerdir.¹² Bu muhalefet, Batı bilimlerinin takip edildiği okullarda yetişen Osmanlı aydınları ile medreselerde okutulmaya devam eden klasik ilimlerin ısrarını sürdüren ulema arasında, Osmanlı Batılılaşması içerisinde bir ikilik durumunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹³ Bu ikilik, çoğunlukla Osmanlı'nın Batı tekniği ve bilimi karşısında belli yıllarda geri kalmasının hem nedeni hem de sonucu olarak görülmüştür. Mühendishaneli Seyit Mustafa da Fransızca olarak yazdığı eserinde bu duruma değinerek Osmanlı'nın Batı bilimi karşısındaki geri kalışının sebebini Osmanlı'da hüküm süren eski ilimlerin taraftarlığı ve boş inançlar olduğuna işaret etmiştir.¹⁴

Bunun aksine Batı ile Osmanlı arasındaki bilimsel düşünce etkileşiminin Osmanlı'da egemen olan ilim anlayışının yeni bilimlere ve tekniğe karşı düşmanca bir tavırla sonuçlanmadığını savunanlar da vardır. Bu düşüncüyü savunan Ekmeleddin İhsanoğlu'na göre bu etkileşimin anlaşılması için, din ile yeni bilimler arasındaki ilişkinin de detaylı olarak araştırılması gerekmektedir. Ayrıca yine İhsanoğlu'nun dediğine göre, modern Batı bilimi ve tekniğinin Osmanlı'ya sistemli olarak dâhil edilmesini sağlayan kurumların eğitici kadrolarının çoğunluğu medresede yetişmiş âlimlerdi. Bu âlimler aynı zamanda, hem bağlı oldukları medreselerde hem de yeni açılan okullarda eğitim vermekten kaçınmamışlardı. Bu yüzden medrese mensubu ulemanın yeni açılan Batı tipi okulların karşısında olduğu sonucu çıkarılamazdı. Ancak medresede yetişen sınıf ile bu Batı tarzı okullarda

¹² Remzi Demir, 2014, s. 63.

¹³ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 4. Baskı, 1982, s. 206.

¹⁴ Zeki Arıkan, 2013, s. 68-69.

yetişen aydınlar arasında bir farklılık olduğu ve bu farklılığın da fikir hayatında ikilik yarattığı gerçeği de göz ardı edilmemeliydi.¹⁵

Bu düşünceye ek olarak şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı'da Batı bilimlerinin yerleşmesini sağlayan teknik okulların hemen hepsi aynı zamanda askeri okullardır. Bu yüzden bu durum, Osmanlı'nın yenileşmesinde rol oynayan askeri-teknik okullara mensup asker sınıfını, Osmanlı'nın Batılılaşma projesinin temsilcisi haline getirmiştir.¹⁶

Bu duruma, Osmanlı'nın yaşadığı toprak kayıplarının teknik bir başarısızlık olarak değerlendirilip bu başarısızlığın telafisi konusunda Batı'nın bilim ve tekniğini alan askeri-teknik kurumların açılması neden olarak gösterilebilir. Dolayısıyla, Osmanlı'da askeri tekniğin benimsenmesi, benzer gerekçelerle tıp ve coğrafya bilimlerinin benimsenmesini de açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tıbbiyedeki gelişmelerin bile ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak ve tıp alanında eleman yetiştirmek maksadıyla kurulduğu görülür.¹⁷ Coğrafya ise Osmanlı idaresi altındaki stratejik öneme sahip toprakların daima tehdit altında olması nedeniyle fazlasıyla önemsenmiştir.¹⁸

Diğer yandan, Osmanlı'nın yenileşme çabalarını sürdürdüğü 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde, Batı'da pek çok üniversite bilimsel hayata yön vermeye başlamıştır. Osmanlı'da ise en azından, Batı bilimlerinin hem yüksek hem de orta mekteplerde okutulmaya başlanması sağlanabilmiştir. Üstelik ilk kez Batılı bir

¹⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, 1985, s. 87-93.

¹⁶ Remzi Demir, 2014, s. 64.

¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz., Ahmet Kuyaş, 18. Baskı, İstanbul, YKY, 2012, s. 185.

¹⁸ Remzi Demir, a.g.e, s. 72.

üniversite modeli oluşturulmuştur. İlmi dergi ve günlük gazetelerde bu bilimlere ilişkin yazılar yazılmaya başlanmıştır.¹⁹

Batılı üniversitelerin model alınmasıyla birlikte, 1863'te kurulan ve Osmanlı'nın ilk üniversitesi olan Darülfünun'un kuruluşundan yaklaşık üç yüz sene önce, Batı'da üniversitelerin temeli atılmış ve 1800'lere gelindiğinde çoktan bu üniversiteler birer bilim yuvası haline gelmiştir. Ancak Darülfünun 1933'te yeni Türk Devleti'nin gerçekleştireceği reforma kadar modern bilimler üzerinde kapsamlı araştırma yapabilecek sistemli bir bilim kültürüne sahip değildir. Bu yüzden bu noktada, Batı'nın modern bilim düşüncesi ile Osmanlı'nın bilimsel düşünce şeklini tam olarak kıyaslama olanağına sahip değiliz. Çünkü Batı, tekniğin bilimini icat etmiş ve onu toplumsal hayatta kullanmaya başlamışken, Osmanlı henüz bu bilimlerin birçoğundan haberdar bile olamamıştır. Dolayısıyla bilimi üretmek yerine hâlihazırda üretilmiş olan teknikten istifade eden bir durum ortaya çıkmıştır.

Batılılaşma projesinin başlamasıyla Osmanlı, Batı ile ilişkileri içerisinde bilimsel düşünceye yön verecek ve bilimin ilerlemesini ön plana çıkaracak politikalar yerine, yalnızca teknolojinin kullanımını ön plana çıkaran politikalar uygulamıştır.²⁰ Bu yüzden de, bilimsel araştırma yapan kurumlar açılammıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki bilim ve teknoloji, üretken bir güç olmaktan uzaktır. Osmanlı'da yaşanan aslında, bilimi göz ardı ederek yalnızca tekniğin aktarılmaya çalışıldığı durumdur. Kaldı ki bu aktarım, yeni bilim ve tekniğin üretilmesinden ziyade, yalnızca tekniğin, mevcut olanla yer değiştirmesi boyutunda kalmıştır. Bu yüzden bilimsel hayat,

¹⁹ A. Adnan Adıvar, 1982, s. 222.

²⁰ Prof. Dr. Esin Kâhya, "Atatürk ve Bilim", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)*, Ed., Osman Horata vd., C. 2, AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009. s. 772-773.

yalnızca ana hatlarıyla tanıtılıp bu bilimlere ortaya koyanların eserleri yerine bu eserleri tanıtıcı ders kitaplarının çevirileriyle sınırlı kalmıştır.²¹

Bu esnada Batı'daki bilimsel düşünce ise bilginin güç olduğu inancından yola çıkarak teknik ile arasındaki organik bağdan beslenen ve insanın dünya üzerindeki konumunu değiştirebilecek nitelikte gelişmeler başarabilmiştir.²²

Sonuçta, bilimin toplum içinde yerleşip ne ölçüde ilerlediği, siyasi iradenin ya da yönetenlerin bilimsel araştırmaya verdiği değer ve bilimin ilerlemesine yaptığı katkılarla da doğru orantılı olduğunun bir göstergesi olarak Osmanlı'da da gözlenmiştir. Osmanlı'da bilimsel araştırma ve bilimin gelişmesine yapılan katkı ve gösterilen değer her zaman mümkün olmamıştır. Bu yüzden yöneticilerin izlediği sistemli bir bilim ve teknoloji politikası olduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim III. Murat döneminde değerli bilgin Takiyüddün, Sokullu Mehmet Paşa'nın ve bizzat padişahın da desteğini alarak 1575 yılında İstanbul Rasathanesi'ni açmıştır. Ancak rasathane veba salgınına yol açtığı gerekçesiyle 1580'de, III. Murat tarafından bütün gözlem araçlarıyla birlikte yok edilmiştir. Bu durum sistemli ve istikrarlı bir bilim politikasının izlenmediğini açıkça ortaya koymuştur.²³

Yine de yalnızca bu açıdan bakarak Osmanlı'daki bilim ve tekniğe ilişkin çıkarımda bulunmak yanlış olacaktır. Osmanlı'nın bilim ve teknikteki başarısı veya başarısızlığı ancak çok yönlü bir araştırma sonucunda ortaya konabilir. Bu konuda son yıllarda yapılan bilim tarihi çalışmaları bize yardımcı olabilmektedir.

²¹ Remzi Demir, 2014, s. 66.

²² ibid, s. 65

²³ Takiyüddün ve İstanbul Rasathanesi hakkında detaylı bilgi için bkz., Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, s. 124-134.

2. GELENEKSELDEN MODERNE: TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Batı ile Osmanlı arasındaki ilişkiler, 18. ve 19. yüzyılda yoğunluk kazanarak Osmanlı toplumunu pek çok farklı yönden etkilemiştir. Bu etkiler, daha önceki bölümde sözünü ettiğimiz Batı tekniğinin kurumsallaştırıldığı, yani Batı tarzı teknik okulların açılmaya başlandığı dönem ile bu ilişkiler neticesinde Batı’da ortaya çıkan fikir akımlarının Osmanlı idari ve toplumsal yapısına da yansımaları olmuştur. Nitekim Osmanlı’yı da etkisi altına alan fikir akımları 20. Yüzyıla gelindiğinde etkisini tüm dünyada gösterdiği bir ideolojiler çağını oluşturmuştur.

Osmanlı’yı etkisi altına alan fikir akımları, Osmanlı’da anayasal düzenin dile getirilmesi ile birtakım özgürlüklerin gündeme geldiği idari ve toplumsal yeniliklere yol açmıştır. Hem devlet memurları hem de genç subaylar arasında ilgiyle karşılanan bu fikir akımları toplumsal alanda yeni bir itici güç konumuna gelmiştir. Ayrıca bu itici güç, II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı’da basın özgürlüğü, cemiyet kurma hakkı gibi konuların Kanun-i Esasi’nin kabul edilmesiyle birlikte anayasal düzleme taşınıp bu düzlemde güvence altına alınması gibi bazı özgürlükleri de gündeme getirmiştir.²⁴ Tüm bunlar yeni bir yönetim biçiminin kurulması fikrine zemin hazırlamıştır.²⁵

Bu açıdan 1876 ve 1908 tarihlerinin temsil ettiği I. ve II. Meşrutiyet dönemleri gibi gelişmelere bakacak olursak, tek başına birer demokrasi örneği olmasa da bunların halkın demokrasiye ve yeni Türk Devrimine hazırlanmasına olanak tanıyan dönüm noktaları olduğunu söyleyebiliriz.²⁶

²⁴ Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 15-16.

²⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev., Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 3. Edisyon, 8. Baskı, 2015, s. 650.

²⁶ Bernard Lewis, a.g.e., s. xxv.

Ancak demokrasi girişimlerini Server Tanilli, Koçi Bey Risalesi'ne kadar geriye götürenlerin de bulunduğunu, buna rağmen anlamlı tablonun 19. yüzyıldaki gelişmelerle ortaya çıktığını aktarmıştır.²⁷

Modernleşmeye dair ilk adımlar ise, padişahın iradesiyle başlatılan Nizam-ı Cedid ile birlikte atılmış, Tanzimat sayesinde basın gücünü de arkasına alarak iktidarı ele alan modernlerin bir devlet kurmasıyla sonuçlanmıştır. Modernler, 1924'ten itibaren modern ekonominin geliştirilmesine ve modern toplum inşasına başlayarak ülkeyi toplumsal bütünleşme noktasına getirmişlerdir. Bu açıdan modern toplum ve ekonomi inşasında Türkiye Cumhuriyeti ekonomik ve toplumsal dinamiklerin dönüşüm sürecini temsil eder.²⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan süreç, sosyal bilimlerde önemli bir yere sahip olan modernleşme kuramıyla paralellik gösterebilir. Kuramın öne sürdüğü düşünce, modernleşmenin önce düşünsel düzlemde başlayıp modern sınıfın iktidara ulaşması ve ekonomi ile toplumsal alana ilişkin ne varsa dönüştürmeye başlamasıyla gerçekleşir. Bu kurama göre modernleşme toplumsal birleşmede nihai hedefine ulaşmış olur.²⁹ Aynı zamanda modern topluma geçişi sağlayan bu süreç, Osmanlı'da 17. yüzyıla kadar geri götürdüğümüz çağdaşlaşma dönemiyle birlikte orduyu eğitmek adına yapılan reformlarla başlamış olup, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumsal alandaki reformlarla toplumsal bütünlüğün sağlandığı son şekline ulaştığını söyleyebiliriz.

Her ne kadar modernleşme çabası Osmanlı'daki çağdaşlaşma mücadelesinden miras alınmış olsa da radikal olarak geleneksel toplumdan modern topluma tam

²⁷ Server Tanilli, *Uygurluk Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 23. Baskı, Ekim 2006, s. 388.

²⁸ Faruk Alpkaya, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ahmet Murat Aytaç vd., der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 3. Baskı, Eylül 2014, s. 12.

²⁹ Faruk Alpkaya, a.g.e., s. 7-8.

geçiş Cumhuriyet gerçekleştirebilmiştir. Bu geçiş, yeni ulusal egemenlik anlayışı temelindeki ulus-devletin kurulmasını gerektirmiştir. Yeni devlet yapısı, devlet ve toplum ilişkilerinde yaşanan bu geçişle birlikte aynı zamanda bir zihniyet dönüşümüne de ihtiyaç duymuştur. Kısacası Osmanlı'daki geleneksel yapıdan Cumhuriyet'e dek uzanan süreç, modern siyasal alan ve yeni toplumun inşa süreci ile ulus-devlete doğru giden bir rota izlemiştir.³⁰

Böylece, Cumhuriyet'in 1923'te ilan edilmesiyle birlikte ulus-devlet veya devlet-toplum ilişkisinin gerektirdiği çağdaşlaşma süreci de kesin olarak başlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasında gerçekleştirilen tüm reformlar modernleşme yönünde atılmış büyük adımları temsil eder. En başta Milli Mücadele ile birlikte ulus-devletin ortaya çıkışı, Cumhuriyet rejimiyle güvence altına alınmak istenmiş ve Türk toplumunu ümmet yaşantısından millet yaşantısına ulaştırmak hedeflenmiştir. Bu aşamada, ulusal kimlik ve egemenlik bilinci ile Mustafa Kemal'in önderliğinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nden "Halk Fırkası"na dönüşmüş bir yapı ortaya çıkmıştır. CHP bu noktadan hareketle, modern Türk toplumunu inşa etmede büyük bir rol oynamıştır. Bundan sonra CHP modern ulus olmanın gerektirdiği ne varsa, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirme görevini üstlenmiştir.³¹

CHP'nin üstlendiği görev doğrultusunda Atatürk döneminde modern toplum oluşumuna hizmet etme amacına yönelik gerçekleştirdiği tüm yenilikler "Kemalist sistem" in ve Atatürk Devrimlerinin bir parçası olmuştur.³²

³⁰ Alev Özkazanç, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 2014, s. 73-74.

³¹ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde CHP'de Gelişmeler –Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 49-50.

³² "Kemalist Sistem" ifadesi için bkz., Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Mustafa Kemal, gerek *Nutuk*'ta gerek CHP Nizamnamesinde ve diğer beyanlarında CHP'nin kuruluş amacını hem Milli Mücadele'nin temel prensiplerini sürdürme hem de Devrimlere öncülük etmek olarak ifade etmiştir.³³

Dahası Mustafa Kemal katıldığı son CHP Kurultayı olan 1935'teki IV. Kurultay'da Devrimler hakkında şunları söylemiştir:

*“Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte, Türk genel devrimlerinin kısa bir deyimi.”*³⁴

Devrimleri ya da Kemalist sistemi oluşturan düşünce yapısının “Kemalizm” olarak adlandırılması ise, 1935 tarihli IV. CHP Kurultayı'nda CHP programına “Giriş” bölümünde yer verilen “Partinin güttüğü bu esaslar Kemalizm prensipleridir.” ifadesinin girmesiyle gerçekleşmiştir.³⁵

Bununla birlikte, CHP programı çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetleri ve Kemalist sistemi, ideolojik alt yapısından sıyrarak Atatürk'ün Türk tarihine ve toplumuna bakış açısı olarak değerlendirenler de vardır. Dolayısıyla böyle bir düşünce, ideolojik yapılaşmadan farklı olarak sosyolojik anlam taşıyan bir model olarak belirir. Kemalist modelin ortaya koyduğu ilkeler bu sistemin “düşünce babası” olarak adlandırılan Ziya Gökalp'ten fazlasıyla etkilenmiştir. Gerçekten de, *Türkçülüğün Esasları* incelendiğinde, eserin Kemalist sistemin omurgasını oluşturan

³³ Suna Kili, 1976, s. 58.

³⁴ Kurultay'da Atatürk'ün söylevini aktaran Kili, a.g.e, s. 61.

Söylev için bkz., *CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Görüşmeleri Tutanakları*, Ankara, 1935.

³⁵ *CHP Programı (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında Onaylanan)*, Ankara-Ulus Basımevi, 1935, s. 2.

temel doktrinleri ele aldığı görülecektir. Bu doktrinler Kemalist sistemde “Türkçülük” ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Sonrasında ise bir program dâhilinde; halkçılık, kültür, dil, ekonomi, din, sanayi ve değerlere ilişkin olarak ortaya konmuştur.³⁶ Bunun dışında Gökalp’in eserinde öne sürdüğü düşüncelerden en önemlisi uygarlığın bir olduğu ve bunun da Batı uygarlığı olduğu düşüncesidir. Kemalist sistem içerisinde de fazlasıyla geniş yer tutan bu düşünce; Mustafa Kemal’in kafasında, modernleşme için bilim ve teknikte Batı’ya yaklaşma şeklinde kendini göstermiştir.³⁷ Ancak Gökalp’in savunduğu Batı uygarlığından biçim ve yaşayış bakımından ayrılmamız gerektiği görüşü onun Kemalist sistemden ayrıldığı en önemli noktadır.

Dahası Kemalist sistem, ümmetten millete geçişi ya da modern toplumun inşa edilme sürecini sosyolojik ilkelerle gerçekleştirmeye çalışıyordu. Halkçılık, bağlılık veya dayanışma (solidarizm) gibi ilkeler; dil, ırk, vatan, değerler ve siyasal alanda birlik düşüncesi içinde Kemalist sistemin sunduğu modele dayanak noktası olmuştur. Bu dayanak noktaları sayesinde toplumsal bütünleşme ve ulus olma yolunda adımlar atılması sağlanmak istenmiştir.³⁸

Nitekim toplumsal bütünleşmeye dair adımlar, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren “ümmetten millet olma” yolunda ortaya konan çeşitli kültürel ve ekonomik yenilikler “solidarizm” kavramında açığa çıkabilmektedir.³⁹ Çünkü Kemalist sistemin bir parçası olan solidarizmle ortaya konan, soyut bir devlet ve birey ilişkisinden ziyade ayağı yere basan, halkçılık ilkesine sıkı sıkıya bağlı bir devlet ve

³⁶ Orhan Türkdoğan, 2005, s. 5-6.

³⁷ ibid, s. 243.

³⁸ ibid, s. 6.

³⁹ Zafer Toprak, 2013, s. 385.

birey ilişkisi olmuştur. Bu ilişki sonucunda karşımıza toplumsallık düşüncesi çıkmıştır.⁴⁰

Mustafa Kemal'den önce solidarizm düşüncesi Ziya Gökalp'te de mevcuttur. Gökalp, en temel şekliyle solidarizmden her türlü sefaletin ortadan kaldırıldığı, halkın refahını sağlamak için ne gerekiyorsa yapılmasını ifade eden bir halkçılık ve “halka doğru” düşüncesini anlıyordu. Çünkü Türkçülüğün ilk esaslarından biri de “halka doğru” ilkesidir. Bu düşünce “halka doğru” gidenlerin yüksek eğitim ve öğretim görmüş fikir adamları yani, seçkinler olduğunu söylüyordu.⁴¹

Kemalist modelde ise solidarizm, 1920'lerde Mustafa Kemal'in hazırladığı “halkçılık” programında karşımıza çıkmıştır. Bu program sonradan 1924 Anayasası'na dâhil edilmiştir. Buna göre, programda yer alan solidarizm, Mustafa Kemal'in ifadesiyle “bağlılık”, Gökalp'ın ortaya attığı halkçılıktan ve yalnızca hukuksal ve siyasal bir anlamdan çok daha öte bir anlam taşıyarak sosyal ve ekonomik bir temele de dayanmaktadır. Nitekim Mustafa Kemal, 1921'de Meclis'te yapmış olduğu konuşmada solidarizmi “sosyal meslek” olarak tanımlamıştır.⁴²

Ayrıca yine Kemalist modelde, halkçılıkla iç içe olan bu sosyal mesleğin çıkış noktası, yüzyıllarca ihmal edilmiş olan Türk halkının yeniden şekillendirilmesi ile Türk halkının bilim, teknoloji ve medeniyetin tüm olanaklarından istifade etmesini sağlamak olmuştur. Mustafa Kemal, bu noktada Gökalp'teki “halka doğru” düşüncesinden halkın seçkinler ya da aydınlar seviyesine ulaşması gerektiği düşüncesiyle ayrılmıştır. Dolayısıyla, halkın aydın seviyesine ulaşmasını sağlamaya çalışmak, bir anlamda toplumun sınıflardan oluştuğu düşüncesinden farklı olarak

⁴⁰ Orhan Türkdoğan, 2005, s. 204.

⁴¹ Ziya Gökalp, 2015, s. 62-63.

⁴² Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 207-208.

toplumu bir araya getiren işbölümü esasına dayalı bir topluluklar düşüncesine zemin hazırlar. Çünkü Kemalist sistemde halk kavramı doğrudan Türk vatandaşlarını işaret eder. Böylece, Marx'ın savunduğu sınıfsız toplum düşüncesinden daha öte ve yeni bir düşünce olarak işbölümüne dayanan ve halkın çeşitli iş alanlarına ayrıldığını öne süren bir bakış açısı ortaya çıkar.⁴³

Bu durum, 1931 tarihinde Büyük Kurultay'da okunmak üzere hazırlanan programda, "CHF'nin Ana Vasıtaları" bölümünün 2. maddesinde açıkça ifade edilmiştir:

"Türkiye Cumhuriyet halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensibimizdir.

"... Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde ve hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz." (Md. 1/C)⁴⁴

Açıkça, CHP programı içinde yer alan halkçılık ilkesinin arka planında yatan solidarizm fikrinin, insan ile toplumsal dinamikler arasındaki organik bağın varlığından yola çıkarak sosyal adalet ve sınıfların üstünlüğünün reddedilmesi ilkesine dayandığı görülür.⁴⁵ Bu açıdan bu kavramın, CHP'nin 20'li ve 30'lu yıllarda uygulamaya çalıştığı sosyal devlet inşasını ve bu yöndeki politikaları etkilediği görülür.

⁴³ Orhan Türkdoğan, 2005, s. 208- 209.

⁴⁴ CHP 1931 Büyük Kongresine Takdim Etmek Üzere Hazırlanan Program, Hakimiyeti Milli Matbaası, Ankara, 1931.

⁴⁵ Zafer Toprak, 2013, s. 294.

CHP ise, Kemalist sistemin sunduğu bu yöndeki politikaların toplumla bütünleşmesi ve tam olarak gerçekleştirilmesi için önemli bir unsur olmuştur. Bu amaçla pek çok çalışma gerçekleştirmiştir. Reformların mimarı olan Mustafa Kemal, ölümüne kadar geçen sürede gerçekleştirilmek istenen reformları yurt gezilerinde, söylev ve demeçlerinde halka beyan etmiş ve sonrasında taslaklar halinde Meclis’e sunmuştur.⁴⁶

CHP’nin bilinen ilk programı Mustafa Kemal’in *Nutuk*’ta “Partimizin ilk izlencesi, 9 ilke” olarak ifade ettiği “9 Umde” olarak kayda geçmiştir.⁴⁷ Dahası Mustafa Kemal, partinin sonraki izlencesini oluşturmak için tüm yurtseverler ve bilim adamlarına basın aracılığıyla yardım çağrısında bulunmuştur.⁴⁸

CHP’nin hükümet programlarının bu temel ilkelerden yola çıkarak Milli Mücadele’nin tamamlanması ve Meclis’in önemi ile idare şekli gibi konulara ağırlık verdiği görülmüştür.

1927’de gerçekleştirilen kongrede ise CHP programının temel ilkelerinden biri olan halkçılıktan söz edilmiştir. Partinin temel ilkelerinden biri olan halkçılık düşüncesi ise kaynağını Fransız Devrimi’nin ulusal egemenlik kavramından almıştır. Bu kavramın alt yapısını oluşturan ise Jean-Jacques Rousseau’nun *Toplumsal Sözleşme*’si olmuştur.⁴⁹

Kemalist modelin reformları bu düşünsel ilişkiden yola çıkarak ulusal egemenlik ve halkçılık ilkesine dayanan modern ulusun inşa edilmesini amaçlamıştır.

⁴⁶ Suna Kili, 1976, s. 51.

⁴⁷ Dokuz Umde hakkında detaylı bilgi için bkz., Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1981, s. 524- 525.

⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e, s. 524.

⁴⁹ Zafer Toprak, 2013, s. 387-401.

Bu yüzden, özellikle kültür alanında yapılan reformlarla birlikte, modern toplumun karşısında yer alan geleneksel yapı da tasfiye edilmiştir.⁵⁰

Bu durum, I. İnönü Hükümeti'nin programında Cumhuriyet fikrine dayanan çağdaş, demokratik, laik bir temelde; ekonomide ve sosyal hayatta hiçbir sınıfın çıkarlarını gözetmeyen halkçı ve devletçi bir politika izleneceği şeklinde belirtilmiştir. Programda ayrıca, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu ve bugüne kadar başarıyla sonuçlanmış bütün işlerin genel hükümler olarak program içerisinde yer aldığına değinilmiştir.⁵¹

Kemalist modelin modern toplum inşasında ele aldığı bir diğer konu ise ekonomik kalkınma olmuş ve bu doğrultuda ekonomi alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. Özellikle Mustafa Kemal'in 1930'larda başlatmış olduğu ekonomi ve sanayi üzerindeki büyük atılım önemli aşamalar kaydetmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez ekonomi ve kalkınmanın planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.⁵²

Bunun yanı sıra, Kemalist model, Devrimlerle birlikte siyaset, sanat, spor, eğitim, sağlık ve ekonomi gibi toplumun hemen her alanında açığa çıkan bir modernleşme sürecini temsil etmiştir. Böylece Bağımsızlık Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden süreçte Kemalist model ve Cumhuriyet, Türk halkına tam anlamıyla modern bir toplum olabilmenin yolunu göstermiştir. Modernleşme süreci siyasal alandan toplumun gündelik hayatına kadar, beslenme kılık-kıyafet, diş fırçalama, çatal bıçak kullanma, dans etme, temizlenme ve çocuk

⁵⁰ Suna Kili, 1976, s. 53.

⁵¹ I. İnönü HP, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP1.htm> (04.11.2015).

⁵² Suna Kili, a.g.e, s. 52.

bakımı gibi konulara nüfuz etmiş ve Türk toplumuna örnek bir yaşam biçimi sunmuştur.⁵³

Aynı zamanda bir kalkınma ve çağdaşlaşma modeli olan Kemalist sistem kendisine özgü anlayışla birlikte modernleşmeyi akılcılık, bilimsellik ve sanayileşme temelinde de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda Ankara ve İstanbul'da eğitim kurumları ve üniversitelerin açılmasının sağlanması; araştırma kurumları ve enstitülerin kurulması, başarılı öğrencilerin Avrupa ve Amerika'daki çeşitli üniversitelere gönderilerek bilim insanı, araştırmacı ve sanatçılar olarak yetişmesinin sağlanması göstermiştir ki Kemalist model aynı zamanda bilime değer veren bir kalkınma ve modernleşme modelidir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, kurtuluş, kuruluş, toplumun yeniden inşası ve kalkınma süreçlerini takip eden Kemalist sistem ya da model bilimle birliktelik kurmuş bir sistemdir. Bu yüzden Osmanlı'daki geleneksel yapıdan ayrılarak modernleşme sürecini başlatan Cumhuriyet pek çok araştırmacı tarafından "Türk Rönesansı" ya da "Türk aydınlanması" olarak adlandırılmıştır. Bu süreci Türk aydınlanması olarak değerlendiren Şerafettin Turan da, konuya ek olarak Kemalist sistemin akıllı ve bilimsel doğruları temele alması açısından bir dogma olmadığını belirtmiştir.⁵⁴

⁵³ Nazife Güngör, *Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri*, Der., Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 17.

⁵⁴ ibid, s. 9-12.

Aynı eserde Şerafettin Turan'ın *Atatürkçülük/Kemalizm* adlı makalesinde konuya ilişkin geniş bilgi yer almaktadır.

3. CHP DÖNEMİ 1923-1950

Kemalist sistem siyasal alanın dışında bir kalkınma ve çağdaşlaşma modelini de temsil eder. Bu açıdan Mustafa Kemal'in fikirleri önderliğinde kurulan Cumhuriyet Dönemi özellikle Mustafa Kemal'in yaşadığı yıllarda kendine özgü politikaların oluşturulduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet'in temel aldığı bilimsel düşünce sanayileşmeyi de hedeflemiştir. Bunu, kalkınmanın gerçekleşmesi için büyük çaplı bir sanayileşme atılımının ve eş zamanlı olarak toplumsal ilerleme ülküsünün takip edilmesinden anlayabiliyoruz. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda ülkede aktif bir sanayi yoktu. Bunun yerine, savaştan yeni çıkmış, küllerinden doğmuş bir millet ve savaşta insanını ve elindekileri kaybetmiş bir halk vardı. Bir de yokluk üzerine kurulmuş bir devlet...⁵⁵

Böyle bir ortamda Cumhuriyet'in öne sürdüğü halkçı düzenin ve modern ulus inşasının gerçekleşmesi için sosyal ve ekonomik alanlarda radikal düzenlemelerin yapılması gerekiyordu. Bunların başında da eğitim geliyordu. Nitekim Mustafa Kemal'e göre, halkçı düzen ekonominin ortaya koyduğu somut gelişmelerle birlikte gerçekleşebilirdi. Ekonomiyi ön planda tutmak Türk halkının ve devletinin gereksinim duyduğu uygarlık seviyesine ulaşmak için oldukça önemliydi:

*“Yeni Türkiye'mizi layık olduğu merteye-i resâne-i isâl edebilmek için, behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.”*⁵⁶

⁵⁵ Nazife Güngör, 2007, s. 21.

⁵⁶ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları No. 262, 1968, s. 244.

“... Bence halk devri, iktisat devri mefhumu ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun.”⁵⁷

Dolayısıyla Mustafa Kemal'in zihninde yer alan ekonomide güçlü olma düşüncesi, ulusun bağımsızlığı ve refahı açısından çok önemlidir. Ekonomik yönden geri kalmak demek, esir olmak anlamına gelmektedir.⁵⁸ Bu doğrultuda, ekonomik gelişme sanayileşme modeli ile gerçekleştirilmek istenmiş ve böylece kalkınma büyük oranda sanayiye bağlanmıştır. Ancak bu durum, 1930'larda başlamış olup, 1940'ların ikinci yarısından itibaren şekil değiştirmiştir.

Bununla birlikte, Osmanlı'da çağdaşlaşmanın yanlış değerlendirilip Batı'yı taklit etme olarak anlaşılmasının Osmanlı açısından kötü sonuçlar doğurduğunu Mustafa Kemal de biliyordu ve yeni devletin böyle bir hataya düşmesini istemiyordu. Bu nedenle Türk toplumunun yenilenmesinin ya da modernleşmesinin tam olarak sağlanabilmesinin zihniyet dönüşümünün gerçekleşmesiyle mümkün olabileceğine inanıyordu. Dolayısıyla Türk toplumunu çağın gerektirdiği şekilde kalkındırmak ve modern toplumu oluşturabilmek için bilim ve tekniğin gerekliliğini benimsemiştir.⁵⁹

Mustafa Kemal'e göre, milleti kalkındıran ve ilerleten iki önemli güç vardır: fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler.⁶⁰ Geri kalmış eğitimin, fakir olan milletin aydınlanması ve ilerlemesi bu kuvvetlerin sağlayabileceği çağdaşlaşma politikalarıyla ancak bağımsızlık içerisinde mümkün olabilirdi. Aynı zamanda bu politikalarla birlikte bilim ve tekniğe dayanan faaliyetlerden istifade de edilmeliydi.

⁵⁷ Gündüz Ökçün, 1968, s. 251.

⁵⁸ Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, TES-İŞ Federasyonu'nun 100. Yıl Armağanı, 1981, s. 33.

⁵⁹ ibid, , s. 28.

⁶⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938*, C.II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 43.

Bu açıdan Mustafa Kemal, okulları ön plana çıkarıyor ve okulun gerekliliğine dikkat çekiyordu.⁶¹

Böylece Yeni Türk Devleti'nin ihtiyaç duyduğu çağdaşlaşma veya modernleşme bilim ve teknikten istifade eden gerçekçi, çağa uygun ve bağımsız olarak ortaya konan sosyal ve ekonomik politikalarla sağlanabilirdi.

Nitekim bu düşünce, CHP programlarında da yer almıştı. 1931'de Üçüncü Büyük Kongre'de kabul edilen parti nizamnamesi ve programında devletçilik ilkesi kapsamında açıkça ortaya konmuştur:

“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisat sahasında- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.”⁶² (Md. 1/Ç)

CHP, gerçekleştirmek istediği yenilikleri ve ortaya koyduğu kanunları, bilim ve teknolojinin çağdaş medeniyette sağladığı usullere göre belirleyeceğini de dile getirmiştir:

“Fırka Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.”⁶³(Md.1/D)

Bu prensiplerin kaynağını, Cumhuriyet'in esasları ve Meclis'in üstünde başka hiçbir gücün olmadığı düşüncesi oluşturmuştur. Daha sonra bu temel düşünceleri,

⁶¹ Gürbüz Tüfekçi, 1981, s. 29.

⁶² 1931 CHP Programı.

⁶³ a.p.

mali işlerde yapılacak birtakım düzenlemeler ile mahkemelerin iyileştirilerek yasaların çağdaş hukuk bilimine göre düzenlendiği bir hukuk devleti anlayışı takip etmiştir. Belirtilen bir başka önemli konu da, bunların dışında demiryolları yapımına öncelik verilerek ülkenin gelişimi için önemli düzenlemelerin yapılacağı olmuştur.⁶⁴

Belirtilen bu esaslar devletin izleyeceği ana programı oluşturmuştur. Ana program aynı zamanda CHP'nin de programıdır. Dolayısıyla Türk aydınlanması veya modernleşmesi içerisinde CHP en önemli sivil-siyasal örgüt olarak 1930 yılından itibaren devletle özdeşleşmeye başlamıştır. IV. Kurultay'da Recep Peker bu konuya ilişkin olarak yeni program için şunları söylemiştir:

*“Yeni programın en göze çarpan ve kendisini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.”*⁶⁵

Dolayısıyla CHP'nin Türk toplumu için yapmak istedikleri ve bu doğrultuda aldığı kararlar Türk ulusuna özgü ihtiyaçların ve koşulların neticesinde açığa çıkmıştır. Bu yüzden Türk toplumunun gerçekleriyle ilişkili olmuştur. Peker konuşmasında; *“Zigana Dağında portakal ağacı dikilmez. Biz filân millet ve yahut filân yerde böyle yapmışlar, biz de aynını tatbik edelim, diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklit ve dış görüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluruz.”* diyerek CHP'nin hareket noktasının Türk ulusunun gerçekleri ve ihtiyaçları olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Bu durum, aynı zamanda devrimlerin halk tarafından benimsenebileceği beklentisi ve inancını da ifade eder. Çünkü bu söylemlere göre,

⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, 1981, s. 525.

⁶⁵ CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevlerinden aktaran Suna Kili, 1976. s. 81.

⁶⁶ Suna Kili, 1976, s. 82.

devrimler Türk toplumunun modernleşmesini yine Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenleyen araçlardır. Bu araçları gerçekleştiren CHP'nin devletle olan özdeşliği olmuştur. 1937'de Meclis açılış konuşmasında Atatürk, CHP ile devlet arasındaki özdeşlikle ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

“Dünyaca malûm olmuştur ki bizim devlet idaresindeki ana programımız, CHP programıdır... Elimizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşla alâkalı kalmaktan meneder. Biz, bütün Türk milletinin hizmetkârıyız. Geçen yıl içinde parti ile hükümet teşkilâtını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim devlet idaresinde kabul ettiğimiz ‘kuvvet birdir ve o milletindir’ hakikatine uygun olduğu meydandadır. Kuvvetin yegâne kaynağı olan, Türk milletinin güzide vekillerini, büyük bahtiyarlıkla eğilerek selamlarım.”⁶⁷

Buradan hareketle, CHP ile devlet arasındaki yakın ilişkide CHP'nin tam anlamıyla bir halk partisi olduğu ve bu yüzden halk adına kararlar aldığı, bunun da milletin içinden seçilen delegeler aracılığıyla sağlanabildiği Atatürk tarafından dile getirilmiştir. Devlet ile CHP arasındaki bu yakın ilişkiyi halkçılık ilkesinin uygulanması olarak algılamak yerinde olacaktır.

Diğer yandan, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde modernleşme aşamalarını gerçekleştirme görevini taşıyan ve tek tek tüm devrimlerin hareket noktası olarak faaliyet gösteren CHP, modernleşmenin her sahada gerçekleşmesi ve devrimlerin halka ulaşması yolunda her zaman başarılı olamamıştır. Fakat devrimlerin tamamını halka ulaştıramamış olsa da devrimlerin tek çatı altında

⁶⁷ Suna Kili, 1976, s. 82.

geçerlik kazanmasını sağlayan CHP, fikir yapısı nedeniyle modernleşme ülküsünden vazgeçmemiştir.⁶⁸

Bu nedenle CHP'nin devletle bütünleşen tutumu, tek parti süreci amaç olarak değil, aksine Milli Mücadele ile birlikte kurulan yeni Türk Devleti'nin korunup modernleşmesi önündeki engellerin aşılmasını hızlandıran bir araç olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Türkiye'de CHP'nin devletle özdeşleştiği yıllara ait bir makaleyi kaleme alan yabancı bir yazarın değerlendirmesi de tek parti sürecinin ve sisteminin Türk toplumunun her kesimini yakından takip ederek temsil eden ve aynı zamanda sınıfların çıkarlarını dengede tutabilen bir unsur olduğu şeklinde olmuştur. Hatta sözünü ettiğimiz yazar bu süreç içerisinde Türk toplumunda önemli gelişmeler sağlanabildiğini de savunmuştur.⁶⁹

Nitekim yazarın sözünü ettiği bu gelişmelerle halkçılık düzenini sağlayan toplumsal ekonomi alanları ile eğitim üzerinde yapılan köklü değişikliklerin tümü kastedilmiştir. En başta, Atatürk ve diğer devrimci kadro Cumhuriyet'i kurarak büyük bir siyasal devrim gerçekleştirmişti. Bu devrimle birlikte Türk toplumuna yeni bir kimlik kazandırılmıştı. Bundan sonra yapılanlar ve yapılacak olanlar ise geleneksel toplumdan modern topluma geçişi sağlayan bağımsızlık, ekonomik ve toplumsal kalkınma, ulusal kimlik ve toplumun refahını sağlama aşamalarıyla ilgilidir. Nitekim bu aşamalar büyük bir zihniyet değişikliğini de gerekli kıldığından Atatürk ile birlikte diğer devrimci kadronun böylesine bir değişimin gerekliliğine olan inancı da tamdı.

⁶⁸ Suna Kili, 1976, s. 84.

⁶⁹ Walter Livingston Wright Jr.'ın yazısını aktaran Suna Kili, a.g.e, s. 83. Makalenin orijinali Walter Livingston Wright Jr., "Truths about Turkey", *Foreign Affairs*, XXVI, Jan. 1948, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/1948-01-01/truths-about-turkey> (21.03.2016).

Bundan sonraki süreç halkçılığın gerektirdiği toplumsal düzen ile modern toplumu inşa edecek sistemin Türk toplumunda en başta eğitim ve ekonomik kalkınma gibi alanlardaki büyük atılımları gerçekleştirmek olacaktır. Atatürk bu büyük atılımların gerçekleştirilmesini sağlayan eşitlik düşüncesine ve sosyal yapıya Türk toplumunun önceden beri müsait olduğu kanaatindeydi.⁷⁰

3.1. Eğitim ve Bilim

Modern toplumu inşa etmek; Milli Mücadele'nin kazanılıp Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak ve bu yolda karşılaşılan engelleri kaldırmak gibi köklü adımları da beraberinde getiren bir dönüşümdür. Bu dönüşümün gerçekleştirilmesi için bir model olan Kemalist sistem, gerçekleştirdiği devrimlerle birlikte Cumhuriyeti ve onun kazanımlarını Türk toplumu ile buluşturmayı amaçlamıştır. Eğitim alanında yapılacak olan yenilikler ise bu amacın temel dayanaklarından birisi olmuştur.

Cumhuriyet'ten önce Osmanlı'da eğitim hayatı oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Medreseler, Sıbyan mektepleri, Enderun mektebi ve azınlıklara ait yabancı okullar Osmanlı eğitim sistemini oluşturan kurumlardır. Sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'an öğretilirken, Enderun mekteplerinde Hristiyan uyruklu çocuklar eğitiliyordu. Batı ile Osmanlı arasında giderek yoğunlaşan ilişkiler neticesinde, Osmanlı'daki eğitim kurumlarında Batı'dakine benzer değişiklikler yapılmak istenmiştir. Bunun sonucunda, eğitimde hem geleneksel yapıyı korumaya çalışan hem de Batı tekniğine dayalı yeni eğitim kurumlarını destekleyen iki farklı anlayış

⁷⁰ Suna Kili, 1976, s. 83.

ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Batı tekniğini kullanan ve bu tekniği öğreten eğitim kurumlarının yanında, Osmanlı'daki geleneksel anlayışın sürdürüldüğü eğitim kurumları uzun yıllar bir arada olmuştur. Özellikle, Osmanlı'nın 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı gerilemenin sebepleri arasında bu durumu gösterenler olmuştur. Ancak böyle düşünenlerin yanı sıra, yaşanan bu gerilemenin sebebini Batı tarzında kurulan yeni okulların Osmanlı'yı şeriatından uzaklaştırması olarak görenler de olmuştur. Nitekim gerilemenin başladığı 1683 Viyana Kuşatması'ndan 1839 Tanzimat Fermanına kadarki süre Osmanlı'nın şeriatından ayrıldığı yıllar olarak değerlendirilmiştir. Ancak Osmanlı'nın içine düştüğü durumun sebebi her ne olursa olsun, eğitimde ciddi anlamda aksaklıklar bulunmaktaydı ve içinde bulunduğu çağın aksine, İmparatorluk'ta temel bilimlere dayalı akılcı bir eğitim modeli söz konusu değildi.⁷¹

Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluş aşamasında ise ülke henüz işgal altındayken ve Yunan orduları Ankara'yı işgal etmek üzere Ankara'ya çok yakın bir mesafedeyken 16 Temmuz 1921'de ilk kez Maarif Kongresi düzenlenmiş ve milli eğitimin programı belirlenmiştir. Atatürk burada söylemiş olduğu; *“Bugün Ankara Milli Türkiye'nin Milli Maarifini kuracak olan Türkiye muallime ve muallimler kongresinin imzalanmasına sahne olmakla da iftihar etmektedir.”*⁷² ifadeleri milli eğitim konusundaki çalışmaların başlamış olduğunu da göstermektedir.

Atatürk'ün Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında eğitimle ilgili yürüttüğü çalışmaları üç aşamada incelemek mümkündür. Bu aşamalardan ilki; işgal güçleri kontrolüne bağlı olan başkent İstanbul ile Yunan Ordusu'nun işgali altında bulunan

⁷¹ Dr. Sıtkı Aydın, *Atatürkçülükte Ulusal Hedef, Ulusal Politika, Ulusal Strateji*, Siyasal Kitabevi, Ankara, Ocak 2008, s. 113.

⁷² ibid, s. 113

Batı Anadolu'nun dışında kalan illerin eğitim ve öğretim kurumlarına sahip çıkılarak bu kurumları Milli Mücadele ruhuyla yönetme evresidir. Bu dönem, Birinci Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis'te okuduğu 9 Mayıs 1920 tarihli programın okunmasını ve ilk Milli Eğitim Bakanı'nın (Umuru Maarif Vekili) seçilmesini kapsamaktadır. 5 Mayıs 1920'de görev başına gelen vekilin konuşması milli eğitime yönelik çabaları özetler niteliktedir:

“Eğitim işlerindeki amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları hayat savaşında başarılı kılacak dayanaklarını kendi benliklerinde bulduracak girişim gücü ve benliğine güven gibi karakter verecek, fikir ve bilinç üretimi uyandıracak yüksek bir dereceye ulaştırmaktır.

Bütün okullarımızı en bilimsel ve çağdaş olan bu esaslarla sağlık kuralları içinde yeniden düzenlemektir. Okul programlarını iyileştirmek yoluyla milli karakterimize, coğrafya koşullarımıza, tarihi geleneklerimize, sosyal durumumuza uygun ilmî ders kitapları meydana getirmektir. Halk kitlesindeki sözcükleri toplayarak dilimizin büyük sözlüğünü yapmak, bizde milli ruhu geliştirecek; tarihi eserleri, edebiyat ve sosyal kitapları bilenlere yazdırmak, eski eserleri sicillendirerek korunmasını sağlamak, Doğu ve Batı yazarların ilim ve fen dalındaki eserlerini dilimize çevirmektir. Özetle milletimizin hayatında sürdürülmesi ve korunması için en önemli etken olan eğitim işlerimizde özel bir dikkat ve çabayla çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mevcut okulları iyi bir şekilde idare etmektir.”⁷³

⁷³ Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 30-32.

Milli Eğitim Bakanı'nın bu konuşmayı yaptığı aynı yıl, Milli Eğitim Bakanlığı'na ait Hars (Kültür) Dairesi kurulmuştur. Bu daire, eğitimin millileştirilmesine yönelik araştırmalar yürütmek amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda bu dönemde yapılan eğitim çalışmalarının en önemli görevi, savaş içinde ülkedeki mevcut okulların durumunu öğrenmek ve bu okulların en iyi şekilde idaresini sağlamaya yönelik araştırmalar yapmak olmuştur.⁷⁴

Bundan sonraki ikinci evre ise siyasi rejim olarak Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği anlayışın eğitim üzerinde uygulanmaya çalışıldığı hazırlık evresi olmuştur. Üçüncü evre de Cumhuriyet'in eğitime yönelik atılımları başlattığı dönem olmuştur.⁷⁵

Cumhuriyet Dönemi'ne gelinceye kadarki süreçte, Kurtuluş Savaşı ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik yetersizlikler eğitim konusundaki çabaları da etkilemiştir. Ortaya çıkan güçlükler, savaş yıllarında halkın durumunu gözler önüne sererek Osmanlı aydınlarını halkın sorunlarıyla yüzleşmeye mecbur bırakmıştır. Bu esnada Anadolu halkının çok fazla ihmal edildiği ve bu yüzden arada büyük bir farkın doğduğunu fark etmişlerdir. Daha sonra aynı soruna Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver; “*Anadolu bize yabancıdır, Anadolu bilinmeyen bir ülkedir*” sözleriyle işaret etmiştir.⁷⁶

Aynı şekilde CHP Tokat Milletvekili Mustafa Bey, bu bilinmeyen ülkenin içinde bulunduğu durumu şu sözleriyle tarif etmeye çalışmaktadır: “*Benim livamın*⁷⁷ nüfusu 100 binden fazladır. Burada aydın olarak iki kişi bile yoktur. Neden okulların

⁷⁴ AMEP, 1980, s. 33.

⁷⁵ AMEP, 1980, s. 34.

⁷⁶ AMEP, 1980, s. 41.

⁷⁷ Livâ; mülkî idarede kazâ ile vilâyet arasında bir derece ve sancak demektir. Kay: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 30. Baskı, 2013, s. 636.

tümünü İstanbul'a, Bursa'ya yaptılar da bizi eğitimden yoksun bıraktılar. Bu derdi biz halletmeliyiz. Sen araba ile geziyorsun, ben yayan. Eğitimde de böyle, buranın eğitimine başka gözle bakıyorlar.”⁷⁸

Mustafa Bey'in bu sözleri eğitim konusunda Anadolu'nun içinde bulunduğu yalnızca bir güçlüğü dikkat çekmiştir. Anadolu'nun o dönemde eğitimle ilgili çektiği sıkıntılardan bir diğeri de, Ankara Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı'nı Mayıs 1920'de seçmiş olmasına karşın henüz bir Milli Eğitim Bakanlığı örgütünün bulunmayışydı. Bakan göreve başladığında müdürlük halinde işleyen örgütte bir genel müdür, iki kâtip, ilköğretim, ortaöğretim, hars (kültür) ve İstatistik müdürlükleri bulunmaktaydı. Bu müdürlüklerin yaptığı çalışmalara ve güçlkle toplanmış istatistiklere göre Ankara Hükümeti'ne bağlı 38 il ve ilçede 2345 ilkokul vardı. Bunlardan 581'i kapalı haldeydi. İlkokulların toplam öğretmen sayısı ise 3061'di. 1927'de yapılan nüfus sayımının verdiği istatistiksel verilere göre, 1179 köy vardır ve bu köylerin 1137 tanesinde okul yoktur. Bu durumda Anadolu'daki köylerin yüzde 98'inde okul olmadığı gerçeği açığa çıkmıştır.⁷⁹

Bunun dışında, Cumhuriyet'in istediği sayı ve nitelikte öğretmen yetiştirilememesi karşılaşılan diğer güçlükler arasındadır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Uğural, çalışma döneminde on yılı kapsayan bir öğretmen yetiştirme planı hazırlamıştır. Her bir tanesi 600 öğrenci alacak şekilde 10 yeni, büyük ve çağdaş öğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştır. Bu sayede her yıl 3000 öğretmen yetiştirme imkânı doğacaktır. O dönemde mevcut 24 öğretmen okulu vardır. Fakat bunlar yalnızca 100-150 öğrenci alabilen sınırlı kapasitedeki okullardır.

⁷⁸ *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, C. I, Ankara, 1946, s. 204.

⁷⁹ *AMEP*, 1980, s. 43-44.

Eğer bunlar 10 adet büyük okulda toplanırsa hem öğrenci sayısı iki katına çıkacak hem öğretmenlere ekonomik olanak sağlanacak hem de okul masrafları azaltılacaktır. Planlanan bu 10 okulun açılması için, özel idareden yüzde 10 gibi bir pay Milli Eğitim Bakanlığı'na aktarılmıştır. Mustafa Necati Bey döneminde bu okullardan yalnızca 4 tanesi açılabilmişken, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle bu okulların açılmasına ilişkin plan rafa kaldırılmıştır.⁸⁰

Cumhuriyet'in ilan edilmesini takip eden üçüncü evre ise tam milli eğitim alanında tam bir atılım evresidir. Bu dönemde milli eğitim üzerindeki çabalar giderek daha da büyük boyutlar kazanmıştır. Özellikle, CHP hükümetlerinin programlarında eğitim işlerine önemli ölçüde yer verildiği görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Milli Eğitim Bakanı olan İsmail Safa Özler'in Cumhuriyet'in milli eğitim ve öğretimdeki amacı nedir ve nasıl bir milli eğitim anlayışı benimsenmelidir sorularına titizlikle yaklaştığı fark edilmiştir. Özler, ünlü Fransız Aydınlanmacı Condorcet'nin eğitim konusunda ele aldığı temel ilkelerden etkilenmiş ve bunu dile getirmiştir. Condorcet, eğitimin yalnızca yeni bireyler yetiştirmek görevini üstlenmemesi, aynı zamanda nesillerin bilgi açısından yetişmesine de fırsat tanıyıp onların ilerlemeleri yönünde sorumluluk alması gerektiğini düşünüyordu. Bu sorumluluk ise doğrudan milli eğitim idaresi altında olmalıydı. Özler, Condorcet'nin düşüncelerine benzer olarak şunları söylüyordu:

“Eğitim ve öğretimi ilkokulların sıralarına sığdırmak bütün ihtiyaçlarımızı gidermez. Bize okullardan sonra meslek uzmanlıklarını kolaylaştıracak ve özendirecek birçok bilimsel kurumlar gereklidir. Barışta karar kılınca kültür ve uzmanlık ocaklarımızla uğraşmamıza zaman uygun bulunduğu dakikada çabamızı en

⁸⁰ AMEP, 1980, s. 48.

önce birbiriyle uyumlu üç amaca yöneltmek zorundayız: Eğitim, öğretim ve uzmanlaşma.”

Ayrıca Özler’e göre Cumhuriyet’in önerdiği eğitim politikasının ilk görevi ve amacı milli ve çağdaş eğitimi vatanın en uzak köşelerine kadar dağıtmak ve yaymaktır.⁸¹

1924’te I. İnönü Hükümeti program görüşmelerinde öğretimin birleştirilmesine dair girişimlerde bulunulacağından söz etmiştir. Hükümet bununla Osmanlı’dan bu yana devam eden medrese ile mekteplerin yarattığı ikiliğin ortadan kaldırmayı amaçladığını ifade etmiştir. Böylece eğitimde 3 Mart 1924’te kabul edilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile birlikte eğitimde var olan ikili anlayışın ortadan kalkması planlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Meclis’te görüşülmesi sırasında, Meclis’e sunulan kanun teklifinin bir bölümü şöyledir:

*“Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve duyguları itibariyle vahdetini temin etmek için Tevhid-i Tedrisat en doğru, en ilmî ve en asrî ve her yerde yararı ve hayrı görülmüş bir ilkedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde Saltanat-ı münderise-i Osmaniye tevhid-i tedrisata başlamak istemişse de, buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik, vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından birçok muzır neticeler tevhit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliyyen muhaldir.”*⁸²

⁸¹ AMEP, 1980, s. 57-58.

⁸² Sıtkı Aydın, 2008, s. 119.

Kanun teklifinde geçen bu kısımda açıkça Türkiye’de genel bir milli eēitim siyaseti içinde milletin duygu ve düşüncelerinin birliēini saēlamak için Tevhid-i Tedrisat’ın en doēru, en aēdař ve en bilimsel, her yerde fayda saēlayacak bir ilke olduēu belirtilmiştir. Daha nce Tanzimat Fermanı ile birlikte eēitimin birleştirilmesi yolunda adımlar atılmış olsa da bu adımların başarılı olmadıēı, aksine eēitim sisteminde bir ikilik durumunun oluşmasına neden olduēu ve bu ikiliēin eēitimde pek çok sakıncalı sonuçlar doēurduēu da ifade edilmiştir. Bu yüzden bir milletin fertleri ancak bir eēitim içerisinde yetişmelidir, aksi takdirde iki türlü insan yetişir ve bu durum milletin duygu ve düşünce birliēi kurmasında ve dayanışma saēlamasında son derece sakıncalı durumlar doēuracaktır ki bu durum daha önce Osmanlı’da tecrübe edilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, gerekçeleri ve ortaya koymaya çalıştıklarıyla birlikte daha önce Osmanlı eēitim sistemindeki milli birlik ve btnlē bozan farklı yapılarıdaki eēitimin yol atıēı kültürel zıtlıkları ortadan kaldırılmayı amaçlamıştır. Bunun yerine modern topluma geçişi saēlayan aēa uygun, milli btnlēn saēlandıēı bir eēitim anlayışı önermiştir. Ayrıca yeni eēitim anlayışıyla kaderci bir anlayış yerine devletin ve toplumun geleceēinden sorumlu olabilen, akla uygun bir yaşam anlayışının ve yurttaşlık bilincinin kazandırılması da amaçlanmıştır.⁸³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edildiēi 1924 yılında toplanan Muallimler Cemiyeti Umumi Kongresi’nde yaptıēı konuşmada Başbakan İnönü, milli eēitim üzerinde şunları söylemiştir:

⁸³ Sıtkı Aydınol, 2008, s. 122.

“Milli terbiye istiyoruz. Bu ne demektir? Bunu zıddıyla daha açık anlarız. Milli terbiyenin zıddı nedir? Derlerse bu; belki dini terbiye yahut beynelmilel terbiyedir. Sizin vereceğiniz terbiye dini değil milli, beynelmilel değil millidir. Sistem bu. Dini terbiyenin milli terbiyeye zıt olmadığını zaman her iki terbiyenin kendi yollarında en temiz bir tecelli göstereceğini ispat edecektir.”⁸⁴

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, İnönü aslında gerçekleştirilmek istenen milli eğitim modelinin dini terbiye açısından bir tezatlık teşkil etmediğini dile getirmiştir.

Muallimler Cemiyeti’nin 1925 yılında gerçekleştirdiği diğer kongrede ise bu konuya ek olarak İnönü; *“Biz Tevhid-i Tedrisat ile yapılan ve daha yapılacak işlerin memleketin bütün hayatında, fikri, sınaî, fennî hayatında olduğu kadar, içtimai hayatında da başlıca esas olduğuna kaniyiz. Yaptığımız işi dine aykırı görmek yapılan işi görmemektir.”⁸⁵* açıklamasında bulunmuştur.

Buradan hareketle Tevhid-i Tedrisat’ın yalnızca eğitimde değil, aynı zamanda teknoloji, sanayi ve diğer tüm toplumsal alanlarda ilerlemenin önünü açacak bir adım olduğu anlaşılabilir. Bu açıklamada Tevhid-i Tedrisat’ın dine aykırı olmadığının ifade edilmesi de önemli bir noktadır.

Diğer yandan eğitim işlerine yönelik atılan siyasi adımlardan biri de, 3 Mart 1926’da kabul edilen Maarif Teşkilâtı Kanunudur. Bu kanun mevcut eğitim ve öğretim kurumlarının daha faydalı bir şekilde çalışmalarını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca kanun ülkeyi, eğitim kurumlarının yerleştirilmesi noktasında

⁸⁴ Sıtkı Aydın, 2008, s. 122-123.

⁸⁵ ibid, s. 123.

taşra teşkilâtı da dâhil olmak üzere toplam 13 bölgeye ayırarak buralara Maarif Eminleri atamayı önermiştir.⁸⁶

Bununla birlikte eğitim kurumlarının çağdaş düzeyde ve temel bilimler ışığında düzenlenmesi için Mustafa Kemal'in isteği üzerine Amerikalı pedagog John Dewey, Türk eğitim sistemine ilişkin çalışmalara yardımcı olması için Türkiye'ye davet edilmiştir. Davet sonucunda Dewey, Türkiye'deki eğitim sistemine yönelik bir rapor sunmuştur.⁸⁷ Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in belirttiğine göre, bu raporu 1925'te Alman Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müşaviri Kühne'nin raporu, 1927'de Belçika Teknik Eğitim uzmanlarından Omer Buyse'un Türkiye'deki teknik okullar için hazırladığı rapor ile 1934'te bir süre Ankara Maarif Cemiyeti'nde çalışarak okulların durumunu araştırmak üzere görevlendirilen Amerikalı Mis Parker ve 1933'te üniversitenin ıslahı için davet edilen İsviçreli uzman Albert Malche'in hazırladığı raporlar izlemiştir. Bunların dışında 1933 ve 1934'te Türkiye'de çok yönlü olarak ekonomiye ilişkin araştırma yapan Walker D. Hines, Brehon Somerwell, O. F. Gardner, Edwin Walter Kemmerer, C. R. Whittlesey, W. L. Wright Jr, Bongt Wadsted, Goldhwaite H. Dorr, H. Alexsandre Smith, Vaso Trivanovith'in raporlarından oluşan Amerikan Heyeti raporunun eğitimle ilgili kısımlarından büyük oranda istifade edildiği de Yücel tarafından belirtilmiştir.⁸⁸

Dewey'nin raporunda öne sürdüğü öneriler şunlardır: *“Türkiye okullarında önce bireylere doğru toplumsal alışkanlıklar verilmeli, onlarda türlü biçimde ekonomi ve ticaretle ilgili yetileri özendirmelidir. Erkek ve kadınların ulusal*

⁸⁶Sıtkı Aydın, 2008, s. 123.

⁸⁷ John Dewey Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, T.C. Maarif Vekilliği Ana Programı Hazırlıklar, Seri: B, No:1, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939 s. 1.

⁸⁸ JDTMHR, s. v.

egemenliğe, ekonomik bakımdan kendi kendini yönetmeye ve sanat yönünden ilerlemeye teşvik sürüklemesi yani onları girişkenliğe, yaratıcılığa, kendi kendini yargılamaya, bilimsel düşünmeye, düşünce ve ahlâk yönünden karakterin çizgilerini kendilerinde geliştirmesi gerekir.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için sadece önderler yetiştirmek yetmez. Vatandaşların hepsi ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmesine katılacak bir eğitim almalıdır.

Okulların görevlerine gelince; okullar özellikle toplumsal yaşamın etkin akımlarından uzak kalmış köy bölgelerinde toplumsal yaşamın merkezini oluşturmalıdır. Okullar bulundukları yerin sağlık merkezi olmalıdır. Öğretmen, doktor, sağlık memuru birleşerek hastalıklarla savaşta işbirliği yapmalıdırlar. Okullar öğrencilerin meslek ve teknik yönlerden eğitimde doğrudan doğruya görevli olmakla birlikte, ekonomi ve sanayi yaşamıyla ilgili bilgileri toplayıp yayınlayacak bir merkez olmalıdır.”⁸⁹

Dewey'nin raporu doğrultusunda Türkiye için belirlenen bu yöndeki eğitim planının 8-12 yılda bir gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarını ve detaylarını gösteren genel bir programda belirtilmesi ve belirlenen bu genel programın da TBMM tarafından kabul edilmesi görüşülmüştür. Bu programın kişilerin değişmesinden dolayı terk edilmemesi veya herhangi bir değişikliğe uğramaması gerektiği de hesaba katılmıştır. Devamlılığın sağlanması çok önemli olduğundan mevcut anlayışın ve örgütün değiştirilmemesi gerektiği düşüncesine varılmıştır.⁹⁰

⁸⁹ JDTMHR, 1939, s. v-vi.

⁹⁰ AMEP, 1980, s. 70.

Eğitim konusundaki detaylı çalışmalar yalnızca ilk kademedeki okullar ve öğretmenlerin durumu üzerinde yapılmamıştır. Bu çalışmalar yükseköğretim kurumlarındaki birtakım düzenlemeleri de kapsamıştır. Bu çalışmaların belki de en önemlisi o dönemdeki tek üniversite olan Darülfünun'un bilimsel bir kurum kimliği kazandırılması olmuştur. Bilimsel özerklik kazandırılan Darülfünun'a daha sonra tüzel kişilik verilmiştir. 27 Eylül 1925'te ise Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda Türkiye'de temel bilimlerin tanınması ve yerleşmesi için Darülfünun'da var olan temel bilimlerin kürsülerine ek olarak yüksek geometri, yüksek matematik, analiz, tasarı geometri ve fiziksel kimya kürsülerinin kurulması kararlaştırılmıştır.⁹¹ 1927'de bir de Bakanlar Kurulu kararıyla Ankara Adliye Hukuk Mektebi adıyla 1925 yılında açılan okulun adı Ankara Hukuk Fakültesi olarak değiştirilmiştir. Bu Fakülte 1940 yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.⁹²

Eğitim reformlarının en önemlilerinden biri de Latin Harflerinin ve uluslararası rakamların kabul edilmesi olmuştur. 1 Kasım 1928'de kabul edilen “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”un ortaya koyduğu gerekçeler, epey uzun bir kültürel ve tarihsel bir geçmişin alt yapısını ortaya koymuştur. Gerekçelerin uzun uzadıya ifade edildiği kanun metninin bir bölümünde kanunun ortaya çıkışı ve neticeleriyle ilgili olarak şunlar yer almıştır:

“Türk dili şimdiye kadar bünyesine uymayan Arap harfleriyle yazılıyordu. Arap sistemi bir taraftan lisanımızın muhtaç olduğu sesli harfleri içermiyor diğer taraftan Türk halkının hakkıyla telâffuz edemediği birtakım seslere sahiptir. Bu

⁹¹ Prof. Dr. Remzi Demir ve Yrd. Doç. Dr. İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Tekniğe Genel Bir Bakış Tantalos'un Çocukları*, Bilim Kitabevi, Ankara, 2010, s. 36.

⁹² 30 Mayıs 1940'ta kabul edilen 3848 sayılı kanun, 4525 Sayılı 3 Haziran 1940 tarihinde çıkan T. C. Resmi Gazetede duyurulmuştur. Bkz., http://www.mevzuat.gov.tr/p_KulliyatFihrist.aspx, (11.11.2015)

yüzden Türk çocuğu anadilini yazabilmek için uzun zaman muayyen kalıpları bellek zorunda kalıyor, hayal-i zihninde mevcut olmayan yeni bir kelimeyi doğru yazmak veya okuyabilmek için uzun uzadıya Arap ve Acem dil bilgisi kaidelerini bilmesi lâzım geliyordu. Bu halin meydana çıkardığı zorluklar herkesçe malûmdur. Medeni bir yazının muttarit bir imlâya sahip olması gerektiği halde eski yazı ile buna imkân bulunmuyordu.

... Türk dilinin bünyesine muvafık olmak üzere Latin esasından alınacak harfleri tespit eylemek için geçen sene Maarif Vekâletinde teşekkül eden Dil Heyetince esasları hazırlayan harf sistemi ile yapılan tecrübeler de dilimizi en iyi bir tarzda yazması mümkün olduğu anlaşıldı. Kısa bir zamanda milletimizin bu harfleri kolaylıkla öğrenmeleri bu harf sisteminin lisanımızın bünyesine uygun olduğunu ayrıca ortaya koydu.”⁹³

Daha sonra Başbakan İsmet İnönü, kabul edilen kanunla ilgili bir yaptığı konuşmada yeni yazının geniş halk kitlelerince yayılması için Millet Mektepleri açılacağını duyurmuştur. Böylece üzere yeni yazıyı halka öğretebilmek için geniş çaplı bir seferberlik başlatılmıştır. Nitekim bu konuşmadan kısa bir süre sonra Bakanlar Kurulu Millet Mektepleri Talimatnamesini onaylamıştır. Sonuç itibariyle millet mektepleri 2 Ocak 1929’da resmen açılmıştır. İlk ay bu okullara 856 bin kişi yazılmış, yalnız İstanbul’da 2655 dersane açılması sağlanmıştır. Bu dershanelere 104.458 kişi devam etmiştir ve bunların 55.106’sı kadındır. 1928-1933 yılları arasında tüm Türkiye’de 54.050 millet mektebi açılmıştır. Bunlardan yüzde 34,40’ı kentlerde, yüzde 65,60’ı köylerde açılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde milli eğitim de

⁹³ Sıtkı Aydın, 2008, s. 125.

olduğu kadar halk eğitiminde de önemli sonuçlar elde edilmiştir.⁹⁴ Millet Mekteplerinin köylerdeki oranının fazla olması Cumhuriyet açısından sevindirici niteliktedir. Cumhuriyet'in öne sürdüğü halkçı eğitim anlayışı özellikle köylerdeki halkın eğitilip toplumsal hayata katılmasını hedefliyordu. Bu okullar ile birlikte daha sonra bir kısmı köy bölgelerinde açılacak olan halkevleri/halkodaları ve Köy Enstitüleri halkçı eğitim anlayışının önemli birer parçası olarak köy halkının eğitilmesi ve toplumsal iş bölümüne katılması açısından oldukça önemli olmuştur.

Eski yazının terk edilip Latin harflerinin kabulü eski yazıya ait rakamların kullanımının da ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu durum kanun teklifinde belirtildiği üzere, eski dildeki rakamların “medeni âlemde toplumsal ve ekonomik ilişkiler gerçekleştirilemeyeceği” gerekçesiyle gündeme gelmiştir.⁹⁵

Bunun dışında eğitim alanındaki çalışmaların devamı olarak 1931 tarihli CHP programının eğitimle ilgili kısımlarında; şehirlerde, köylerde, kasabalarda ihtiyaca göre yatılı ve gündüz okulları açılacağı ifade edilmiştir. Bununla okulların sayılarının artırılmasının, köy mekteplerinde sağlık, sanat ve sanayi alanlarına ilişkin bilgiler verilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Yine aynı şekilde şehir, köy ve kasabalarda ortaokulların açılıp meslek ve sanat okullarının ihtiyaca göre artırılacağı, liselerin yükseköğretime hazırlayacak şekilde düzenleneceği ve Darülfünun'un gerekli dereceye yükseltileceği programda yer alan konular arasındadır.⁹⁶

1935 tarihli program ise, eğitim işlerini 1931 programından daha kapsamlı olarak ele almıştır. Bu program eğitimi; kuvvetli, cumhuriyetçi, laik, devletçi yurttaşlar yetiştiren, “bilimsizliği” gidermeyi temel alan ve bilgiyi yurttaşın maddi

⁹⁴Sıtkı Aydın, 2008, s. 127-128.

⁹⁵ ibid, s. 128.

⁹⁶ 1931 CHP Programı, s. 36.

hayatta başarı elde etmesine yardımcı olan bir alet olarak gören hedefler içerisine almıştır. Ayrıca her il merkezinde, köylerde, kasabalarda ihtiyaca göre ilk ve ortaokullar ile lise sayısının artırılacağı belirtilmiştir. Programda yer alan diğer bir husus da, köy çocuklarına pratik hayatta gerekli bilgiyi verebilecek dört dönemli köy okullarının açılacağı olmuştur.⁹⁷

Diğer yandan programın üniversite ve diğer yüksekokullarla ilişkili kısmında, yüksekokullarda onlardan beklenen sonuçlar çıkarabilecek doğrultuda düzenlemeler yapılacağı ve üniversitelerin sayısının artırılacağı ifade edilmiştir.⁹⁸

Programda açılacağı belirtilen köy okulları ise, köylünün eğitimini Türk toplumunun kalkınması ve gelişmesi açısından oldukça önemli görülmüştür. Bu yüzden Atatürk'ün de isteği ile köy okullarının açılmasında önemli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak 1936'da faaliyete geçmesi hedeflenen bu okullar, Köy Eğitim projesi kapsamında köylüye gündelik hayata yönelik önemli bilgiler verilmesini ve toplumun modernleşmeye bizzat katılmasını öngören halkçı eğitim politikasının bir örneği olmuştur.⁹⁹ Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra 1942'de Köy okulları/enstitüleri ile ilgili yasa kabul edilebilmiştir.

Halkçı eğitimin sağlanması yönündeki önemli bir proje de, Halkevleri ve Halkodaları projesi olmuştur. İsmet İnönü Halkevleri için, bu kurumların amacını ifade eden şu sözleri söylemiştir:

“Halkevleri bütün vatandaşların müşterek malıdır. Halkevlerimizin temiz, feyizli ve ilerler bir halde olması; bütün devlet memurlarının, vatandaki bütün

⁹⁷ 1935 CHP Programı, s. 32-38.

⁹⁸ a.p, s. 36.

⁹⁹ Suna Kili, 1976, s. 89.

entelektüel sınıfın, bütün ilerlemek isteyen unsurların müşterek malı, müşterek vasıtası olmuştur.”¹⁰⁰

Bu kurumlar, isimlerinde yer alan “halk” ifadelerinden de anlaşılacağı gibi daima halkla yakın temas kurarak halk bilincinin gelişmesine hizmet eden ve Kemalist sistemin öne sürdüğü halkçı ilkenin toplumla bütünleşmesini sağlamaya çalışan kurumlar olmuştur.¹⁰¹

1941 yılında toplam Halkevi Sayısı 389 iken, Halkevlerinin açılmadığı yerlerde faaliyet gösteren Halkodalarının sayısı da 217’yi bulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde bütün Halkevleri içerisinde toplam 5000 konferans düzenlenmiştir.¹⁰²

Atatürk’ün ölümünden sonra eğitim politikaları CHP’nin II. Dünya Savaşı başlamadan birkaç ay öncesinde 1939 yılında toplanan V. Kurultayı ile birlikte gündeme getirilmiştir. Programda eğitime dair alınan kararlar ulusal ve halkçı bir eğitim modeli izleneceği yönünde olmuştur.¹⁰³

Atatürk’ün milli eğitimdeki temel davasını oluşturan eğitim politikaları, daha sonra bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından milli, bilime dayalı, milli birliğin ve laikliğin esas olduğu, uygulamalı, gerçekçi, cinsiyet ayrımı gözetmeyen, fırsat eşitliğine dayanan ve halkın eğitilmesine önem veren bir eğitim politikası olarak değerlendirilmiştir. Aslında düşündüğümüzde, bu politikaların bugün tüm

¹⁰⁰ C.H.P Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, T.B.M.M Basımevi, 1942, s. 1.

¹⁰¹ C.H.P Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, s. 3.

¹⁰² C.H.P Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, s. 35.

¹⁰³ Suna Kili, 1976, s. 87.

çağdaş toplumların gerçekleştirmek istediği eğitim modelini belirleyen ve her çağda geçerli olabilecek türden hedefler içerdiğini anlarız.¹⁰⁴

Gerçekten de Cumhuriyet'in kurulduğu tarihten Atatürk'ün öldüğü tarihe kadar geçen sürede eğitim alanında hem niteliksel hem de niceliksel açıdan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle nüfus 12.206.000'den 16.916.000'e kadar yükselmiş, ilköğretimdeki öğretmen sayısı yüzde 28 artış göstermiştir. Atatürk'ün benimsediği eğitim politikası en önce eğitimden yararlanamamış toplumun belli kesimlerine, özellikle köy bölgelerine eğitim hizmetini ulaştırmayı ve halkın aynı zamanda kendi kendisinin öğretmeni olmasını amaçlamıştır. Köy okullarının açılmasına ağırlık vermek bu amacın en açık uygulaması olmuştur. Bunun dışında, okulların öğrenci ve öğretmen sayılarındaki artış oranları ile açılan okul sayılarındaki artış miktarları dikkat çekici olmuştur. Örneğin ilköğretimde yüzde 352 gibi bir artış kadın öğretmenler üzerinde yaşanırken, yüzde 323'lük artış kız öğrencilerin oranında gözlenmiştir. Bu artışın eğitimde kadın ve erkek eşitliğine verilen önemle kadının iş hayatına atılmasını teşvik edici uygulamalardan kaynaklandığı söylenebilir. Ortaöğretimdeki artış ise yüzde 1463 olmuştur. Liselerdeki toplam öğrenci sayısında da yüzde 2015'lik bir artış kaydedilmiştir. Yeni açılan okullardaki artış da, ilkokullarda yüzde 60, ortaokullarda yüzde 216 ve liselerde yüzde 226 olmuştur. Ayrıca yükseköğretim kademesindeki eğitim kurumlarının sayısında ise yüzde 111'lik artış sağlanmıştır. Bunun yanı sıra 1923 yılında yükseköğretim kurumlarında hiçbir kadın öğretim üyesi yokken, 1938 yılında toplam 99 kadın öğretim üyesi aktif

¹⁰⁴ Sıtkı Aydın, 2008, s. 129.

olarak çalışmıştır. Aynı zamanda yükseköğretim kurumlarındaki kız öğrenci sayısındaki artış da yüzde 525 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

Bu durumda Atatürk'ün ölümüne kadar geçen Cumhuriyet'in ilk on beş yıllık evresinde yukarıda belirttiğimiz oranlarla birlikte eğitim alanında verimli sonuçlar elde edildiğini ve bu alanda gerçekleştirilmek istenenlerin nispeten başarıya ulaştığını görebiliyoruz.¹⁰⁶

Kemalist sistemde tasarlanan ulusal stratejinin en önemli unsurlarından bir diğeri de “bilimsellik”tir. Eğitimle yakından ilgili olan bilimsellik ilkesi, Atatürk'ün Türk toplumu için hedef olarak belirlediği çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma idealinin de en büyük koşuludur. Bu koşulun gerçekleşmesi ise bilimsellik ilkesinin Türk toplumu tarafından benimsenmesiyle mümkün olabilirdi.¹⁰⁷

Nitekim Cumhuriyet'ten önce Osmanlı kültür yapısı incelendiğinde 16. yüzyıla kadar tüm ihtişamıyla devam eden İslâm âleminin, Aristoteles ve Platon gibi eski Yunan düşünürlerini Batı'ya aktarabilecek konumda olduğu görülür. İbni Sinâ, Uluğ Bey, Farâbî, Harezmi, Ali Kuşçu gibi büyük bilginler yetişmiş olmasına rağmen İslam dünyasında yavaş yavaş bilimden kopuş yaşanmıştır. 16. ve 17. yüzyılda matematik, fizik, kimya ve astronomi gibi temel bilimlerde Batı'da büyük bir ilerleme gerçekleşmiş, bunun yanında Rönesans ve Reform gibi hem düşünsel hem de kültürel köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Batı'da yaşanan bu gelişmeler, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik kalkınmayı da beraberinde getirerek Batı toplumlarının teknoloji ve sanayi alanında büyük atılımlar yapmasına olanak tanımıştır. Osmanlı'da ise bu gelişmelerin takip edilememesi ve bilimden

¹⁰⁵ Sıtkı Aydın, 2008, s. 128-129.

¹⁰⁶ ibid, s. 129.

¹⁰⁷ ibid, s. 216.

uzaklaşılması neticesinde, onun çöküşünü takip eden bir gerileme dönemi yaşanmaya başlanmıştır.¹⁰⁸

Atatürk de Osmanlı'nın bilim ve teknolojiden uzaklaşmasının yol açtığı olumsuz sonuçları biliyordu. Bu yüzden toplumun ve milli kültürün çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarılması idealini bilim ve teknoloji ile gerçekleştirmek istiyordu. Bu yüzden bilim ve teknolojiden yararlanmak düşüncesi Atatürk'ün ortaya koyduğu ulusal çağdaşlaşma hedefinin en önemli unsuru olmuştur. Bu hedef toplumda bilimin geliştirilmesine ve bilim insanların yetişmesine olanak tanınmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu hedefe olan inancını dile getiren Atatürk, *“Bütün İslâm âleminin medarı iftiharî olan İbni Rüşdler, İbni Sinâlar, İmam Gazzaliler, Farâbîler gibi yüksek düşünceli simaların milletimizin sınıflı uleması içinde nurlu dimağlarıyla arzı mevcudiyet edeceklerine eminim.”* diyordu.¹⁰⁹

Bir toplumun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmesindeki en önemli faktör aynı zamanda kültür faktörüdür. Kültürü ise temel bilimlerde yapılan keşifler ve uğraşlar belirler. Temel bilimler üzerinde yapılan araştırmalar ve keşifler bir ulusun gelişmesinde birinci dereceden rol oynar. Nitekim Batı'da yaşanan aydınlanma dönemi de temel bilimlerdeki buluşlardan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu buluşlar zamanla bilimsel araştırmaların gelişmesinin ve teknolojinin ilerlemesinin de önünü açmaktadır. Temel bilimlerin ve bu bilimler üzerinde yapılan buluşların desteklenmediği bir ülkede teknolojik ilerlemelerden ve genel olarak gelişmeden söz etmek mümkün değildir. Osmanlı'nın gerilemesine yol açan zamanla bilimsel düşünceden uzaklaşma durumu bilimsiz gelişmenin mümkün olmadığının kanıtı

¹⁰⁸Sıtkı Aydın, 2008, s. 65-66.

¹⁰⁹ibid, s. 126.

niteliğindedir. Osmanlı toplumunu bilimi göz ardı etmesi sonucunda yalnızca bilimler seviyesinde değil, aynı zamanda kültürel açıdan da bir gerileme yaşamıştır. Erdal İnönü, temel bilimlerin ve araştırmaların kültürle olan ilişkisini Thomas Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'ndan örnek vererek şu şekilde açıklıyor:

*“Thomas Kuhn, kitabında bilimsel kuramların sadece deneylerle belirlenmediğini, bu deneyleri yorumlayan insanların içinde bulundukları kültürel ortamın da yorumlar üzerinde etkisi olduğunu iddia etmiş, bir dönemde bir bilimsel çevrenin kabul ettiği yorumların bütününe paradigma adını vermiş ve bir paradigmanın değişmesi için bir deneyin kabul edilen yoruma uymayan sonuçlar vermesinin yetmeyeceğini, ancak yeni bir kültürel ortam oluştuğunda paradigmanın da değişeceğine işaret etmişti.”*¹¹⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde ise kültür ve bilim arasındaki bu yakın ilişkinin gözetildiği bilimsel gelişmeleri 1950 yılına kadar gelen iki dönemde inceleyebiliriz: Birincisi 1923-1933 yılları arasındaki dönemdir. Cumhuriyet'in bu ilk on yıllık döneminde henüz bilimsel çalışmalarda bir sıçrama yaşanmamıştır. İkincisi, 1933 ile 1950'lerin yarısını kapsayan dönemdir. Bu dönem 1933'te Darülfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüştürülmesi ve Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulmasıyla başlamıştır. Üniversite ve bilimsel araştırma yapan kurumların kurulması ve düzenlenmesiyle de devam etmiştir.¹¹¹

İlk dönem içerisinde, tek üniversite olan Darülfünun'un önceleri Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye, Cumhuriyet'ten sonra ise Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak faaliyet gösterdiğini biliyoruz. Daha sonra ise yönetimi kendisine devredilmiştir.

¹¹⁰ Erdal İnönü, *Fikirler ve Eylemler Tarih, Bilim ve Siyaset Üzerinde Konuşmalar*, Buke Yayınları, İstanbul, 3. Basım, Ekim 2000, s. 160-162.

¹¹¹ ibid, s. 188.

Böylece yönetimini kendi bünyesinde toplayan Darülfünun özgür çalışma ortamına kavuşma olanağı da yakalayabilmiştir.

Erdal İnönü, Darülfünun'un o dönemki durumunu anlatırken, dönemin tek bilim merkezi ve üniversitesinin Fen Fakültesine ait bir araştırma dergisi olduğunu söylüyor. İnönü'nün aktardığına göre bu derginin ilk sayısında matematik, fizik, kimya ve botanik bilimlerine ilişkin makaleler bulunuyor. Bu makalelerin hemen hepsinin araştırmadan ziyade çeviri ve felsefi bir değerlendirme niteliğinde kaldığı belirtilmiştir. Ancak Üniversite Reformuna kadar Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuasında araştırma yazıları yayımlayan pek çok kişi de mevcuttur. Bunlar; matematik alanında Mehmet Nadir, Ali Yar, Hüsnü Hamid, Kimya alanında Ömer Şevket Öncel, Hikmet Kemal, Ligor Taranahidis, M. Faillebin, Cevat Mazhar, Zoolojide Raymond Hovasse ve Ali Vehbi, Jeolojide K. Nazalhard, Hamit Nafiz Pamir, Ahmet Malik, E. Chaput ve Fizik alanında Fahir Yeniçay, M. Cau gibi yerli ve yabancı isimler olmuştur. Bu hocalardan çok azı reformdan sonra üniversitede kalmıştır.¹¹² Ayrıca 1923 yılında Türkiye'de kimya ve matematik dalında doktora yapmış 6 Türk bulunuyordu. Bu kişilerin büyük çoğunluğu doktoradan sonra üniversitede kalmamış, araştırmalarını üniversite dışında çeşitli yerlerde sürdürmüştür.¹¹³

Bunun yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığınca Avrupa'ya öğrenci göndermek üzere 1924 yılında Avrupa Konkuru adlı bir sınav yapıldığı da biliniyor. Sınav, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde bilimsel hayatın oluşumuna zemin hazırlayacak önemli bir teşvik olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının birinci yıl dönümü sebebiyle düzenlenen

¹¹² Erdal İnönü, 2000, s. 196.

¹¹³ ibid, s. 193-194.

sınav sonucuna göre toplam 22 kişi Avrupa'ya gönderilmiştir.¹¹⁴ Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden oradaki temel bilimler üzerinde gerçekleştirilen bilimsel faaliyetleri yakından takip etmesi ve Türkiye'ye dönerek bu bilimler üzerinde çalışmalar yapması beklenmiştir. Ancak, yurtdışına öğrenci göndermek yalnızca yeni devlete mahsus bir politika değildir. Osmanlı'da 1835 yılında Tanzimat'tan da önce yurtdışına öğrenci gönderme girişiminde bulunulmuştu. Bu girişim, Batı bilimini getirmek üzere yurt dışına öğrenci gönderme girişimlerinin ilki olmuştur.¹¹⁵ Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu proje yurtdışında uygulanan bilimsel araştırmaların ve modern bilimin tanıtılmasına hizmet etmesinden dolayı önemli bir uygulama olmuştur.

Sınavın yapıldığı ertesi yıl 1925'te Darülfünun'da İnkılâp Tarihi Kürsüsü ile bir İnkılâp Müzesi kurulması konusunda Edebiyat Fakültesi Meclisi'nde karar alınmıştır. 1926'da da Fen Fakültesine Fransa'dan profesör ekibi getirilmiş, aynı yıl bir de Türk Yüksek Mühendisleri Birliği kurulmuştur.¹¹⁶

1927-1928 eğitim-öğretim yılında, Darülfünun'da ilk kez Tıp Fakültesine kabul edilmiş olan kız öğrenciler stajlarını tamamlayarak hekimlik diploması almıştır. Daha önce Tıp Fakültesi kız öğrenci kabul etmediğinden hekimlik eğitimi alacak kız öğrenciler yurtdışına gitmek mecburiyetinde kalıyordu.¹¹⁷

Darülfünun üzerinde yapılan çalışmaların yanı sıra bilimsel alanda yapılan diğer bir yenilik ise 1928'te İstanbul'daki Mühendis Mektebi'nin “Yüksek Mühendis Mektebi” ne dönüştürülmesine ilişkin kanunun Meclis tarafından kabul edilmesi

¹¹⁴ Demir ve Kalaycıoğulları, 2010, s. 34.

¹¹⁵ İlhan Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 69.

¹¹⁶ İlhan Tekeli, 2010, s. 37.

¹¹⁷ ibid s. 41.

olmuştur. 1926'dan itibaren Türkiye'de mühendislik üzerinde önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 24 Mayıs 1928'de kabul edilen sözünü ettiğimiz kanunla birlikte bu okula Nafia Vekâleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) bağlı kalacak şekilde idari özerklik tanınmıştır. 1933'te Darülfünun'un lağvedilip İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle Yüksek Mühendis Mektebi'nin İstanbul Üniversitesi'nin bir fakültesi olması düşünülmüştür. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesine bağlı olan Makine ve Elektrik Enstitüsü ile Elektromanyetik şubeleri Yüksek Mühendis Mektebi'ne bağlanmıştır. Ancak İstanbul Üniversitesi ile birleştirilmemiştir ve Yüksek Mühendis Mektebi, Makine ve Elektrik ile Elektromanyetik şubelerini bünyesine alarak ayrı bir yükseköğretim kurumu olarak varlığını sürdürmüştür. Mektebe Darülfünun'da olduğu gibi Müderris (Profesör) ve Müderris muavinliği (Doçent) atanarak okulun üniversiteye denkliği sağlanmıştır. Mektebe 1928 yılında yol-demiryolu, su ve inşaat bölümleri eklenmiştir. Ayrıca 1934'te İstanbul Üniversitesi'nden ayrılan elektromanyetik enstitüsü elektromekanik bölümüne dönüştürülmüş ve 1935'te ilaveten bir de Muhabere (iletişim) bölümü açılmıştır. 1941'de ise okul Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve ismi Yüksek Mühendis Okulu olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl okulda Uçak Mühendisliği bölümü kurulmuş olup, 1943'te Gemi İnşaat Mühendisliği Bölümü eklenmiştir. 1944 yılında 20 Temmuz'da çıkarılan "4619 Sayılı Kanun"la İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülerek okula bilimsel özerklik verilmiştir.¹¹⁸

Böylece 1920'lerden itibaren eğitimde belirlenen hedefler bilimsellik anlayışıyla birlikte çağdaş eğitim ve bilim kurumlarının kurulmasına ve bu kurumların artık geçerliliğini yitirmiş eski anlayış ve kurumlardan arındırılmasına hız

¹¹⁸ <http://www.arsiv.itu.edu.tr/tarihce/39.htm> (09.03.2016)

kazandırılmıştır. Nitekim çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın bilimsel ve teknolojik ilerlemeyle mümkün olabileceğine inanan Atatürk;

“Efendiler, medeniyet yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır, sosyal hayatta, iktisadi hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur. Hayat ve geçime egemen olan kuralların zaman ile değişme, gelişme ve yenilenmesi zorunludur. Medeniyetin buluşlarının, tekniğin harikalarının dünyayı değişiklikten değişikliğe uğrattığı bir devirde asırlık eskimiş zihniyetlerle geçmişe bağlılık ile varlığın korunması mümkün değildir.”¹¹⁹ demiştir.

Bu sözleriyle bilimsel ve teknolojik ilerlemenin toplumların gelişmesi açısından önemini vurgulayan Atatürk, böylesine bir ilerlemenin akıl-bilim ekseninde şekillenmiş bir zihniyet değişikliğinin gerçekleşmesine bağlı olduğuna da değinmiştir. Bu açıdan 1933'te gerçekleştirilen Üniversite Reformu akıl-bilim eksenindeki zihniyet dönüşümüne ve bilimsel yaşantımıza yön verebilecek büyük bir adım olmuştur.

15 Aralık 1930 Pazartesi günü, habersizce Darülfünun'a gelen Atatürk Darülfünun Hatıra Defterine şu satırları eklemiştir: *“İstanbul Darülfünunu'nda yüksek profesörler ve kıymetli gençlerle yakından tanıştığım için çok memnun oldum. İlim timsali olan bu yüksek müessesenizin büyük hizmetleri ile iftihar edeceğimize şüphe yoktur.”¹²⁰*

Bilimsel eğitim ve araştırmanın vazgeçilmez unsuru olan üniversite ihtiyacı önce Osmanlı'da ve daha sonra 1933'e kadar, Cumhuriyet Dönemi içerisinde

¹¹⁹ Metin Özata, *Atatürk Bilim ve Üniversite*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplığı, 3. Basım, Ankara, Kasım 2013, s. 3-4.

¹²⁰ *ibid*, s. 83.

Darülfünun ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu kurum bugün bildiğimiz anlamda bir bilim yuvası olamamıştır. Osmanlı döneminde faaliyetleri pek çok kez kesintiye uğrayan Darülfünun'a, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan gelen bilim insanları başka bir ruh katmıştır.¹²¹

Cumhuriyetle birlikte ise Darülfünun'a, önce 1924'te tüzel kişilik verilmiş, ardından 1925 yılında bilimsel ve idari özerklik tanınmıştır. Ancak Darülfünun'un beklenen gelişmeyi gösteremediği fark edilmiştir.

1933 yılının haziran ayında Atatürk Ankara'daki Erkek Lisesi'nin tarih sınavına katılmak istemiş ve Reşit Galip, yakın arkadaşı Kılıç Ali ve Nuri Conker ile birlikte Erkek Lisesi'ne gitmiştir. Elliye yakın öğrencinin sınavına girmiş ve öğrencilerin sınav sorularına verdiği cevaplardan dolayı memnuniyet duymuştur. Hatta sınavı yapan tarih hocası Samih Nafiz Bey'e de öğrencileri iyi yetiştirdiği için iltifatlarda bulunmuştur. Bu ziyaretten birkaç gün sonra İstanbul'daki Darülfünun'u yeniden ziyaret etmiş ve öğrencilere sorular sormuştur. Ancak Atatürk'ün karşılaştığı tablo, Darülfünun öğrencilerinin Erkek Lisesi ile karşılaştırıldığında büyük bir kültür ve bilgi eksikliği içinde olduklarını göstermiştir.¹²² Bunun üzerine 1932'de bu kurum üzerinde reform yapılması fikri ön plana çıkmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine İsviçreli Prof. Albert Malche Türkiye'ye gelmiştir. Malche, Darülfünun'un üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmış ve çalışma sonucunda kuruma ilişkin rapor hazırlamıştır. Bu rapor, Malche'in Darülfünun hakkındaki tespitlerini ortaya koymuştur. Darülfünun, bilimsel hiçbir çalışma yapmadığı gerekçesiyle 1933 yılında kapatılmış ve yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.

¹²¹ Server Tanilli, 2006, s. 467.

¹²² Metin Özata, 2013, s. 84-85.

Darülfünun'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılmasını öngören kanunla birlikte Darülfünun'un 240 hocasından 157 tanesi görevden alınarak emekli edilmiştir. Yeni üniversitenin akademik kadrosunu ise Darülfünun'da kalan ve araştırma yapan birkaç kişi ile Batı Avrupa'da doktora yapmış veya yapmakta olan genç Türkler ve Avrupalı tanınmış bilim insanları oluşturmuştur. Aynı yıllarda Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte iktidar baskısından kaçan Alman üniversitelerindeki pek çok bilim insanından birkaçı İsviçre'de kurulan "hocalara yardım derneği" vasıtasıyla yeni üniversitede eğitim vermek üzere Türkiye'ye gelmiştir.¹²³

1933'te Reformun önderliğinde aynı zamanda Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmıştır. Bu açılış Ankara'da Tarım ve Veterinerlik üzerine araştırma yapan ilk kurumun açılışı olması sebebiyle oldukça önemlidir. İlk olarak İstanbul'da 1892'de Halkalı Ziraat ve Yüksek Ziraat Mektebi açılmıştır. 1928'e kadar eğitime devam eden bu okul, Ankara'daki Yüksek Ziraat Mektebi ile Veterinerlik Mektebi'nin açılmasıyla kapatılmıştır. Ancak bu okullardaki eğitim anlayışı da öncekiyle aynı olmuştur. Esas dönüşüm ise 1933 reformunun getirdikleriyle gerçekleşmiştir.¹²⁴

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kuruluşuna ilişkin kanun 20 Haziran 1933'te kabul edilmiş ve bu kanuna göre, tıpkı İstanbul Üniversitesi gibi bilimsel araştırmaya dayalı, aynı zamanda tarım ve veterinerlik alanlarında çalışacak araştırmacılar yetiştirecek bir üniversite kurulmuştur. Kanun gereğince Enstitü Ziraat Vekâletinin denetiminde bırakılmıştır.

¹²³ Erdal İnönü, 2000, s. 197-198.

¹²⁴ ibid, s. 202-203.

İstanbul Üniversitesi'nde olduğu gibi, Ziraat Enstitüsü'nün akademik kadrosu da Alman bilim insanlarına dayanmaktaydı ve Enstitünün kuruluşunda yaklaşık 20 Alman bilim insanı görev almıştır. Enstitünün ilk rektörü Dr. Frederich Falke olmuştur.¹²⁵

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü olan 30 Ekim 1933'te yapılan açılış töreninde Başbakan İsmet İnönü, Enstitü için şunları söylemiştir:

*“Türkiye cumhuriyeti bu enstitüyü vücuda getirmek için senelerden beri emek sarfetti. Bu enstitüyü fakülteleriyle birlikte memlekette, ziraatte ve baytarlıkta, yüksek mühendisler yetiştirecek bir üniversite olarak tanıyoruz. Bu enstitü, memleketi gerek baytarlık sahasında, gerek ziraat sahasında tetkik ve ıslah edecek tam manasıyla bir enstitü mecmuasıdır.”*¹²⁶

Bu sözler açıkça, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bir araştırma kurumu olarak kurulduğunu ve bu kurumdan beklenenin araştırmacılar yetiştirerek ilgili alanlarda araştırma olanağı ortaya koymak olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda, İstanbul Üniversitesi ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması Üniversite Reformu'nun birer ürünü olmuştur ve her iki kurumun Türkiye'de yapılan araştırmaları artırdığı gözlenmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında 1914 senesinde İstanbul Darülfünunu'nun toplam öğrenci sayısı 3019, toplam mezun öğrenci sayısı 499 ve öğretim görevlisi sayısı 93'tür. 1924-1925 eğitim yılında; toplam mezun öğrenci sayısının 350'ye yükseldiği, toplam öğretim görevlisi sayısının ise 221'e çıktığı ve toplam öğrenci sayısının 2462'ye ulaştığı görülmüştür.¹²⁷

¹²⁵ İlhan Tekeli, 2010, s. 156-157.

¹²⁶ Erdal İnönü, 2000, s. 203.

¹²⁷ İlhan Tekeli, a.g.e, s. 158.

1933-1934 ders yılında ise, 365 mezun verilmiş olup toplam öğrenci sayısı 3437 olmuştur. Öğretim görevlisi sayısı da 283'e çıkmıştır. Reformdan sonraki 1939-1940 eğitim yılında öğretim görevlisi sayısı 445, öğrenci sayısı 6417 ve mezun sayısı 578 olarak kaydedilmiştir. 1945-1946 ders yılında da 860 mezun vermiş olan İstanbul Üniversitesi'nin toplam öğrenci sayısı 9495 iken, öğretim görevlisi sayısı 506'dır.¹²⁸

Bilimsel yayın ve doktora sayılarına baktığımızda ise, 1933 yılına kadar 36 bilim insanımızın, 1933'ten sonraki ilk evrede Alman bilim insanlarının araştırmaları ve yayınlarıyla birlikte, araştırma sahasına katıldıkları görülür. Örneğin, fizik alanında yapılan yayın sayısının 1933'te 1060 kadar olduğu ve geçen sürede her 6,5 yılda ikiye katlandığı kaydedilmiştir. Ayrıca reformdan sonra İstanbul Üniversitesi'nde ilk iki doktora 1942'de verilmiştir. 1942-1946 yılları arasında toplam doktora sayısı 15'e yükselmiştir. 1936 ile 1963 yılları arasında Edebiyat Fakültesi doktora programına 629 kişi kaydolmuş ve 107 kişiye doktora verilmiştir. Fen Fakültesi'ndeki ilk doktora derecesi ise 1937'de verilmiştir. 1937-1941 yılları arasındaki doktora sayısı ise 41'e yükselmiştir.¹²⁹

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde ise İstanbul Üniversitesi'ne göre araştırmaya ve doktora derecesine daha fazla önem verildiği görülmüştür. Kademeli asistanlık sistemini benimseyen enstitüde baş asistanlık için doktora şartı konmuş ve 1934'te Doktora Talimatnamesi yayımlanmıştır. 1935-1948 yılları arasında 70 tane doktora

¹²⁸ İlhan Tekeli, 2010, s. 158.

¹²⁹ ibid, s. 159.

verilmiştir. Doktora diploması içinse, doktora tezinin basılması koşulu getirilmiştir.¹³⁰

Bu kurumların birer araştırma merkezi haline gelmesinde büyük etkisi olan Alman bilim insanlarının da reformun amacına ulaşmasında önemli katkıları olmuştur. Bu katkılardan şüphesiz en değerlisi Türkiye’de bilimin, toplumun gerçek sorunları üzerinde durarak ülkenin tanınmasını sağlamasına zemin hazırlaması olmuştur. Bu durum, özellikle çeşitli enstitüler kurulmasına ve bu enstitülerde gerçekçi sorunlara ilişkin araştırmalar ve çözümlere ilişkin bilimsel yayınların yapılmasına yol açmıştır.¹³¹

1936 yılında Türkiye’de çağdaş bilimler ve bu bilimler doğrultusunda gerçekleştirilecek araştırma kurumlarının kurulmasına yönelik önemli bir adım daha atılmıştır. Bilimsel araştırmaların birincil kaynaklardan üretilmesini ve Türk bilim insanlarının, dünyada bilim sahasında ön sıralarda yer almasını sağlamak maksadıyla 14 Haziran 1936’da, Ankara’da Kültür Bakanlığına bağlı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.¹³² Daha sonradan, 1946’da kurulacak olan Ankara Üniversitesi bünyesine dâhil olacak olan bu fakültenin kimliğini kazanmasında ve bilimsel hayata yön verebilmesinde Almanya ve Fransa’dan gelen bilim insanlarının katkıları büyük olmuştur.¹³³

Cumhuriyet’in bilimsel araştırmaya önem veren eğitim anlayışı 1940’larda da devam etmiş ve Cumhuriyet’in ikinci üniversitesi olan İstanbul Teknik Üniversitesi 1944’te Yüksek Mühendis Okulu’nun yeniden örgütlenmesiyle kurulmuştur. İstanbul

¹³⁰ İlhan Tekeli, 2010, s. 160.

¹³¹ ibid, s. 161.

¹³² Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı – I, *Atatürk ve Bilim*, Ed. Remzi Demir, Der. İnan Kalaycıoğulları, Ankara, AKDHYK Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 28.

¹³³ Demir ve Kalaycıoğulları, 2010, s. 25.

Üniversitesi modeline göre kurulan bu üniversite, kurulduğunda 800 öğrenci ve 202 öğretim üyesi ile 35 asistana sahipti. Bununla birlikte üniversiteler üzerinde yapılan düzenlemeler arasında 1946'da çıkarılan üniversitelere bilimsel özerklik vermeyi öngören "4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu" da söz konusudur. Ayrıca bu yasanın maddeleri arasında Ankara'da tüm fakülteleri içine alan bir üniversite daha kurulacağına ilişkin bir husus da yer almıştır.¹³⁴ Böylece Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile birlikte 1948'de Yüksek Ziraat Enstitüsü 1946'da kurulmuş olan Ankara Üniversitesi'ne dâhil edilmiştir.

Diğer yandan Üniversite Kanunu içinde, üniversitelerin görevleri kısmının 3. maddesinin b ve c fıkralarında; *"memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere bütün bilim ve teknik meseleleri çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak, bu çalışmalarda ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile ve yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla işbirliği etmek"* (b fıkrası) ve *"memleketin türlü yönden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün meseleleri Hükümetle ve kurumlarla da el birliği etmek suretiyle öğretim ve inceleme konusu yaparak sonuçlarını umurun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe Milli Eğitim Başkanı vasıtasıyla istenecek incelemeleri yaparak düşüncelerini bildirmek* (c fıkrası)...¹³⁵ ifadeleri ulusal bilim politikası modeli oluşturulmak istenmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle, bu kanunla birlikte Hükümetin, ülkenin sorunlarının kendi koordinatörlüğü altında, bilimsel ve teknolojik bir düzlemde ve

¹³⁴ İlhan Tekeli, 2010, s. 157.

¹³⁵ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf> (21.03.2016).

gerçekçi olarak üniversite işbirliğiyle ortaya koyup çözme sürecini başlatmasını öngören bir bilim politikası hedeflediği açıkça görülür.¹³⁶

Bunun dışında bilimsel hayatın oluşabilmesi ve gelişebilmesinde üniversitelerin önemini ortaya koyan Atatürk, ülkenin diğer bölgelerinde de üniversiteler açma isteğini dile getirmiştir. Bunu 1 Kasım 1937’de Meclis’te yaptığı konuşmada açıkça belirtmiştir:

*“Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. İşaret ettiğim umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek; Garp Bölgesi için İstanbul Üniversitesi’nde başlanmış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyet’e cidden modern bir üniversite kazandırmak; Merkez Bölgesi için Ankara Üniversitesi’ni az zamanda kurmak lazımdır ve Doğu Bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün doğu vilayetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz, Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır.”*¹³⁷

Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Atatürk, Diyarbakır’a giderek Diyarbakır Üniversitesi için ayrılan araziye gezmiştir. 1938’de Meclis’te okunmak üzere hazırladığı konuşmada ise, Doğu Üniversitesi’nin yapılan çalışmalarla tespit edilmiş şekliyle Van Gölü civarında kurulması işine hızla ve önemle devam edildiği, Atatürk

¹³⁶ Ergün Türkcan, *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 474-475.

¹³⁷ Metin Özata, 2013, s. 137-138.

adına Başbakan Celal Bayar tarafından duyurulmuştur. Ancak Atatürk'ün 1937'de kurulmasını tasarladığı ve hazırlıklarına başladığı Doğu'daki üniversitenin kuruluşu 1982'de gerçekleşmiştir.¹³⁸

Sonuç olarak Cumhuriyet; eski anlayışın yıkılması ile ulusun çağdaş uygarlık alanının gerektirdiklerine uygun olarak ilerlemesini sağlayacak yeni kurumların kurulmasını ve bu kurumların yetiştireceği insan gücünün açığa çıkarılmasını hedeflemiştir. Yeni eğitimin ve kurumların yetiştireceği insan aynı zamanda bu yeni anlayışı ve kurumları yaşatacak insan modeli olarak da görülmüştür. Bu insan modelinin *gerçek yol göstericisi bilim* olarak formüle edilmiştir. Atatürk bu meşhur ifadesiyle aslında Cumhuriyet'in gerçekleştirmek istediği reformların kaynağını da ortaya koymuştur. Bu bakımdan Cumhuriyet Dönemi yaşamdaki doğru yolu bilimle aradığı için gerçek anlamda bir aydınlanma tutumu göstermiştir.

Ancak bu tutum, pozitivizmle bütünleşen bir tutum olmaktan uzaktır. Çünkü Kemalist model ve bu modelin gerçekleştirdiği reformlar, eğitimi herhangi bir düzene uyacak tek tip insan modeli oluşturmada değil, aksine reformları devam ettirecek ve hatta yeni reformlar ortaya koyacak özgür insan modelinin yetişmesini sağlamada bir amaç olarak kullanmıştır. Bunun en önemli kanıtı, Altıok içindeki son ilke olan İnkılâpçılık ilkesi ile devrimlerin devam etmesinin ve bu sayede ilerlemenin durmamasının garantiye alınması olmuştur.¹³⁹

Dolayısıyla Kemalist modelin öne sürdüğü bilimsel yaklaşımın ön plana çıkarılmasının pozitivizmle özdeşleştirilmesi pozitivizmin, bilimi ideoloji ve iktidar

¹³⁸ Metin Özata, 2013, s. 139.

¹³⁹ Semih Koray, 2013, s. 97-98.

ilişkilerinde burjuvazinin ihtiyaçlarını karşılayan ve bu ihtiyaçları pekiştiren bir “inanç sistemi” gibi değer görmesinden dolayı geçerli olmamaktadır.¹⁴⁰

Ancak Kemalist modelin ve devrimlerinin ulus olma yolundaki birleştirici gücü olan eğitim, *hayattaki en doğru yol göstericinin bilim* olması düşüncesinden yola çıkarak modern ulusun bireylerini yetiştirme görevini üstlenmiştir. Bu aynı zamanda medeniyetin elde edilmesinde önemli bir basamak olarak görülmüştür. Nitekim Atatürk, bu durumu:

”Gözlerimizi kapayıp herkesten ayrı ve dünyadan uzak yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir sınır içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. İleri ve uygar bir ulus olarak çağdaş uygarlık alanı içinde yaşayacağız. Bu yaşama da ancak bilgi ile teknik ile olur. Bilgi ve teknik nerede ise orada olacağız ve ulusun her bir insanının kafasına koyacağız. Bilgi ve teknik için başka bağ, başka koşul yoktur.” diyerek vurgulamıştır.¹⁴¹

Atatürk açıkça bu ifadeleriyle çağdaş uygarlıkla tam olarak bütünleşmekten bahsetmiştir. Osmanlı, Batı ile arasındaki ilişkilerini kültür dışında tutarak askeri ve ekonomik ilişkilerle sınırlı tutmuştur. Kültürel anlamda Batı’dan hep uzak durmuştur. Bu yüzden Batı’yı gerçekçi şekilde değerlendirememiştir. Bu durumda çift başlı bir kültür ve eğitim yapısı ortaya çıkmıştır. Son noktada geleneksel kültür yapısı ve değerlerine bağlı medreselerle Batı tipi eğitim kurumları bir arada kalmıştır. Bu ikili durumun saflarından birini oluşturan medreseler de zaman içerisinde skolastik yapıda sıkışıp kalmıştır. Macit Gökberk’e göre, bu skolastik yapı

¹⁴⁰ Semih Koray, 2013, s. 96.

¹⁴¹ Prof. Dr. Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc vd., Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 305.

Osmanlı medreselerinde olduğu gibi zamanın Batı medreseleri için de ortak bir durumdur ve aslında bir dogmatizmdir. Osmanlı medreseleri bir müddet sonra tütün ve kahvenin haram olup olmadığını tartışır hale gelmiştir.¹⁴²

Cumhuriyetle birlikte böylesine bir hal almış eğitim kurumlarının yerine bilimsel ve çağdaş eğitim anlayışının ön plana çıktığı eğitim ve araştırma kurumları kurulmuştur. Aynı şekilde, öğretim birliği ilkesiyle birlikte eğitimdeki ikili durum ortadan kaldırılmış ve çağdaş kurumların da önü açılmıştır. Dolayısıyla modern ulus inşası etmenin bir parçası olan ve bilimsel düşüncüyü bir hayat felsefesi olarak ele alan bilgi toplumunu oluşturmanın önündeki engeller de kalkmıştır. Oluşturulmak istenen bilgi toplumu, aynı zamanda ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma açısından da bir gereklilik olarak görülmüştür. Ülkenin geleceğinin eğitilmiş insan gücü ile belirlenebileceği anlaşılmıştır.

Gerçekten de, Cumhuriyet Dönemi göstermiş olduğu aydınlanma tutumu ile birlikte bilimsel devrimi yakalama imkânı bularak ilk bilgi toplumunun oluşumuna kaynaklık etmiştir.¹⁴³

3.1.a. Cumhuriyet'in İlk Araştırma Merkezleri, 1923-1950

İlk araştırma kurumlarımız İmparatorluk döneminde, kuruluşu 19. yüzyıla denk gelen kurumlardır. Bu araştırma kurumlarından bazıları 1888 Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü, 1889 İstanbul Deneme ve Üretim İstasyonu ile 1915'te açılan İstanbul Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü'dür. 1921'de de

¹⁴² Prof. Dr. Macit Gökberk, 1983, s. 307.

¹⁴³ Ergün Türkcan, *Tarihten Teknolojiye*, Destek Yayınları, İstanbul, 2013, s. 88.

Cumhuriyet'in kuruluşuna hazırlık döneminde Ankara'da Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü açılmıştır.¹⁴⁴

Cumhuriyetle birlikte ise, 1924'te Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü, Bilecik Deneme ve Üretme İstasyonu, Rize Çay Araştırma Enstitüsü; 1926'ta Eskişehir Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Adapazarı Zirai Araştırma Enstitüsü açılmıştır. Bunların yanı sıra, 1927'de Orta Anadolu Zirai Araştırma Enstitüsü, Tekel Enstitüsü açılmıştır. 1929'da ise Malatya Sultansuyu Veteriner Zootečni Araştırma Enstitüsü ile Ankara'da Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştur. Bu yıllarda yükseköğretim kurumları henüz üretici durumda değildir. Bu kurumların dışında, Cumhuriyet Dönemi'nde bilimsel ve teknik araştırma yapmak ve uzman yetiştirmek amacıyla açılan Muskirat İdaresi'nin şarap ve rakı laboratuvarlarının dönemin ilgi çeken araştırma merkezlerinden olduğu söylenmektedir.¹⁴⁵

3.2. Sanayi ve Teknoloji

1930'lu yıllarda bilim ve teknikteki ilerlemelerle birlikte sanayileşme adına da büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Savaştan sonra, kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ayağa kalkması ve büyük Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş ulusların yanında yer alması için hızlı bir kalkınma gerçekleştirmesi gerekiyordu. Yeni devlet çağdaş ulusların yanında yer almanın ve yeni dünya düzenine ayak uydurmanın sanayileşme ile mümkün olabileceğini biliyordu. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu kalkınma, bilim ve teknoloji alt yapısına sahip

¹⁴⁴ Hikmet Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Bilimsel ve Teknolojik Araştırma", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, C.1, s. 266-267.

¹⁴⁵ ibid, s. 266-267.

sanayileşme politikalarıyla sağlanmak istenmiştir. Büyük sanayi atılımlarının gerçekleştiği 1930'lardan önce, 1927'de Sanayi Teşvik Kanunu ile birlikte sanayi politikaları oluşturulmak istendiği Mustafa Kemal tarafından ortaya konmuştur. Bu kanun sanayi yatırımı yapacak işletmelere muafiyet, imtiyaz ve teşvik sağlamayı amaçlayarak önemli bir sanayi politikası olarak sanayi atılımlarının arasında yerini almıştır.

Bunun gibi diğer sanayi politikaları da Atatürk'ün ölümüne kadar bizzat Atatürk'ün kişisel özverileriyle desteklenmiştir. Bu politikalar tek başına sanayi alanında kalmamıştır. Aksine bu politikalar bilim, teknoloji ve kültür alanlarının da gözetildiği, toplumun kalkınmasını hedefleyen kapsamlı bir kalkınma politikası haline gelmiştir. Ancak böylesine kapsamlı bir kalkınma hedefi beraberinde köklü bir zihniyet ya da kültür dönüşümünü de getireceğinden öncelikle toplumda bu dönüşümün sağlanması hedeflenmiştir. Daha kuruluş yıllarında gerçekleştirilmeye başlanan bu hedef, bilim ve teknolojiye yetkinleşme çabalarıyla birlikte Cumhuriyet tarihinin diğer başka hiçbir döneminde görülmemiş bir özgünlüğe sahiptir. Bu özgünlük içinde akıl ve bilim ekseninde gerçekleştirilmek istenen zihniyet değişimi çağdaşlaşmayı hedefleyen modern ulus inşasından başka bir şey değildir.

Böylelikle hedeflenen çağdaşlaşma, modern ulusun oluşturulması yolundaki bilim algısı ve kültür arasında kurulan korelasyonda açığa çıkmıştır. Bu korelasyon toplumda her alanda olduğu gibi sanayileşme hamlesinde de kendini göstermiştir. Böylece ortaya sanayiye yeni bir boyut kazandırmaya çalışan bilim ve teknoloji politika denemeleri çıkabilmiştir. Ancak bu politika denemeleri 1940'ların sonlarında

savaş yıllarının yarattığı sosyal ve ekonomik güçlüklerle birlikte sürekliliğini yitirmiştir.¹⁴⁶

1940'lı yıllara gelinceye dek kalkınmanın bilim ve teknolojiden faydalanan bir sanayileşme modeliyle gerçekleştirilmesi Türkiye'de bilim ve tekniğin yerleşmesine yönelik politikaların izlenmesine de yol açmıştır. Bu yüzden sanayileşme temel bilimlerin önünü açacak birtakım bilimsel araştırma ve teknoloji atılımlarıyla desteklenmeye çalışılmıştır. Bu durum genç Cumhuriyet'in sanayileşmedeki yolunu daha da genişletmiştir.¹⁴⁷ Atatürk de sanayileşmenin bilim ve teknikle olan bağlantısını şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Sanayileşmek en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayi kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan en ileri ve mutlu Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zorunluluktur. İtiraf ederim ki düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan daha çok çalışmaya mecburuz. Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre bilim, teknik ve her türlü buluşlardan azami derecede yararlanmak zorunludur.”*¹⁴⁸

Atatürk'ün sözlerinin de işaret ettiği gibi sanayiye doğru yönelme, 1930'da V. İnönü Hükümeti programının yalnızca zirai konuların değil, diğer her sahada gelişmeyi sağlayacak tedbirler alınacağını ifade etmesiyle de açıkça ortaya

¹⁴⁶ H. Aykut Göker, “1920'li, 30'lu Yılları Yeniden Anımsama Gereği...”, *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*, 7 Ağustos 2015, S. 1481, s. 8. <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4199/yazar/13411-AYKUT+G%C3%96KER/2015/8/7.xhtml> (12.01.2016).

¹⁴⁷ Güneş Kazdağlı, *Atatürk ve Bilim*, İnterpro Yayıncılık, 1998, s. 84.

¹⁴⁸ *Atatürk'ü Tanımak*, Haz., Kemal Kopuz, Ankamat Matbaacılık, s. 100.

konmuştur.¹⁴⁹ Ayrıca ilk defa milli iktisadın ve kalkınmanın gerekliliği olarak yerli sanayinin kurulumu ve gelişimi için gerekli kanuni ve sosyal önlemlerin alınacağına da VI. İnönü Hükümeti programında yer verilmiştir.¹⁵⁰

Ancak sanayinin kurulum süreci, hükümet programları ve tarihsel bağlam incelendiğinde görülecektir ki ilk olarak Osmanlı dış borçlarının düzenlenmesi, milli paranın değerinin artırılması ve korunması ile ticaretin teşviki gibi faaliyetlerin birbirini takip etmesiyle başlamıştır. Dolayısıyla sanayi dönemine gelebilmek aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Çünkü Milli Mücadele'yi başarıyla tamamlayıp Lozan Barış'ını imzalamış olmamıza rağmen 1930 yılına kadar Batı ile ilişkilerimiz oldukça sıkıntılıdır. Özellikle İngilizler ve Fransızlar yeni Türk Devleti'ni kabullenmekte zorlanmıştır.¹⁵¹ Bu yüzden yeni Türk Devleti hem iç hem de dış siyasette kimliğini koruyabilmek için mutlak bir ekonomik kalkınma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum sanayi dönemine gelinceye kadarki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun ana hatlarını oluşturmuştur. Bu bakımından sanayi dönemine gelene kadarki aşamalı durum aynı zamanda zor bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Bu zor mücadeleye de 1929'da yaşanan Büyük Buhran'ın domino etkisi yaratarak başta Avrupa'da olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde de ekonomik dengeleri bozması da eklenmiştir. Ancak Mustafa Kemal döneminde bir ekonomi modeli olarak uygulanan devletçilik ilkesi doğrultusunda üretilen milli politikalar aracılığıyla bu bunalımdan olabildiğince az zararla çıkmak mümkün olabilmiştir.

¹⁴⁹ V. İnönü H.P. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP6.htm> (19.01.2016)

¹⁵⁰ VI. İnönü H.P. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP7.htm>, (19.01.2016)

¹⁵¹ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 46-47.

Gerçekten de bu buhranı takip eden II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem içinde sanayimizin ortalama hızı yüzde 10,3 olarak kaydedilmiştir. Bu oran Türkiye Cumhuriyeti tarihinde rekora atılan imzalardan biridir. Bu rekora 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ile 1927'de çıkarılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı milli sanayi sınıfının yetiştirilmesi çabaları da katkı sağlamıştır.¹⁵²

Devletçilik modeliyle sanayileşme atılımına, önce yabancı sermayenin elinde bulunan bazı sanayi ve maden işletmelerini millileştirmekle ve kamulaştırmakla başlanmıştır. Bunlar işletmeler arasında su, elektrik, telefon işletmeleri, Zonguldak Kömür İşletmesi ve demiryolları yer almıştır. Daha sonra ise, özel sermayenin eksik kaldığı bazı temel sanayi kolları üzerinde sanayiye kamusallaştırma çalışmaları üzerinde durulmuştur.¹⁵³

Cumhuriyetle birlikte başlayan sanayileşerek kalkınma sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi, Osmanlı'dan devralınan durumun ortaya konmasıyla mümkün olabilir. Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir. Tarımsal üretimin yalnızca bir kısmında ihracat gerçekleştirilmiştir. İmparatorluk, 18. yüzyıldan sonra makineleşmeye başlayan Avrupa sanayisi karşısında tarım devleti olarak tutunamamış, Batı'da yaşanan sanayi devriminin sağladığı olanaklardan yararlanamamıştır. Bu durum Osmanlı ekonomisinin geri planda kalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1863'te "İslahı Sanayi Komisyonu" oluşturan Osmanlı yetkilileri her ne kadar, gümrük vergilerinde iyileştirmeler yapmak, sanat okulları açmak ve mevcut sanayi ile el sanatlarını koruma altına almaya çalışmak istese de, kapitülasyon sistemi buna izin vermemiştir. 1908'de II. Meşrutiyetle birlikte diğer

¹⁵² Gökhan Atılğan, "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 2014, s. 329-333.

¹⁵³ Dr. Necdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 111.

alanlarda olduğu gibi, sanayi alanında da canlandırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 1915'te sanayi sayımı yapılmış ve 1916'da koruyucu bir kanun çıkarılmıştır. Osmanlı'nın son durumdaki sanayisi hakkında en gerçekçi bilgiler, 1915'te İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak ve Manisa şehirlerinde yapılmış sayıma dayanmaktadır. Bu sayıma göre mevcut sanayi kuruluşlarının yüzde 28,4'ü gıda, 27,7'si dokuma, 19,3'ü kırtasiye, 9,1'i tahta, 6,4'ü toprak, 4,9'u deri ve 4,2'si kimya sanayiinde yer almıştır. Ayrıca, bu kuruluşların yüzde 55'i İstanbul ve civarında, yüzde 22'si İzmir ve civarında, yüzde 23'ü ise diğer sayım yerlerinde bulunmaktadır.¹⁵⁴

Kurtuluş Savaşı yılları esnasında ise, 1921'de İktisat Bakanlığı bir sanayi istatistiği hazırlamıştır. Bu istatistikler o dönemde yabancıların elinde bulunan İzmir, İstanbul, Bursa ve Adana şehirleri hariç tutularak dar bir sahada gerçekleşmiştir. Bu yüzden yalnızca tarihi bir değer taşıyan bu istatistiklere göre 1915 yılında yapılan sayımda yer alan sanayi kuruluşlarından; dokumadaki sanayi kuruluşlarındaki oranın yüzde 60,7'ye ulaştığı, deri sanayisi kuruluşlarındaki oranın ise yüzde 16,2 olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁵ Bu iki alandaki sanayi kuruluşlarının oranında artış yaşandığı görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nde sanayileşme ise tam anlamıyla geçiş yılı olarak nitelendirebileceğimiz 1932 yılında başlamıştır. 1930-31 yılları ise bu geçişe hazırlık olarak değerlendirilir. Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi ve Kredi Bankası 1932'deki geçişin örnekleri olmuştur.¹⁵⁶ Ancak kısa süre sonra Kredi Bankası'nın yetersizliği

¹⁵⁴ Necdet Serin, 1963, s. 99.

¹⁵⁵ ibid, s. 100.

¹⁵⁶ Serdal Bahçe ve Benan Eres, "İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 2014, s. 27.

ve daha sonra Devlet Sanayi Ofisi'nin tam olarak teşkilatlandırılmaması nedeniyle bu iki kurumun yerine Sümerbank'ın kurulması tasarlanmıştır. Böylece, 1933'te kurulan Sümerbank devletçilik politikası kapsamında hem Devlet Sanayi Ofisi hem de Sanayi ve Kredi Bankası'nın birleştirilmesiyle kurulmuştur. Başlıca görevi ithal edilen teknolojiyi sanayi teşebbüslerinin oluşmasında kullanmak, aynı zamanda teknoloji girişimlerine destek olarak milli sanayiinin gelişmesine yönelik tedbirleri aramak ve bunları rapor etmek olmuştur.¹⁵⁷

Başta tekstil sanayisi olmak üzere imalat sanayiinde faaliyet gösteren Sümerbank kurulduğunda Osmanlı'dan miras kalan bazı fabrikalar bu kuruma devredilmiştir. Devredilen bu fabrikalar dışında tekstil, deri, boya, kimya, demir-çelik, selüloz fabrikaları Sümerbank aracılığıyla kurulmuş ve Türkiye'deki ilk ARGE ile etüt ve planlama Sümerbank'ın öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Sümerbank'ın kuruluşu bilim, sanayi ve teknoloji işbirliğini yürütmek isteyen diğer kurumların açılmasına da öncülük etmiştir. ARGE ve teknoloji alt yapısını geliştirmek üzere kurulan bu kurumların arasında daha sonra 1935'te faaliyete başlayan Elektrik İşleri İdaresi, Etibank ve MTA yer almıştır.

Sümerbank kurulduğunda Cumhuriyet 10 yaşında idi. 10 yılda gelinen sanayi atılımının ne ölçüde başarılı olduğu, Taksim'de açılan bir pankartta açıkça özetlenmiştir: *“1923'te 140 fabrika, imalat 1.300.000 TL, 1933'te 2.317 fabrika, imalat 137.773.294 TL”*¹⁵⁸

Devletçilik politikası gereğince yerli sanayinin kurulmaya devam ettiği yıllarda Sümerbank'a 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hazırlanmış

¹⁵⁷ <http://www.sumerholding.gov.tr/tarihce.html> (14.03.2016)

¹⁵⁸ Güneş Kazdağlı, 1998, s. 82.

ve plan uygulamaya konmuştur. Planın oluşumunda Sovyet etkisinin ve teknolojisinin etkili olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bu planda ekonomik açıdan bir denge politikası benimsenmiş ve plan bu denge doğrultusunda oluşturulmuştur. İsmet İnönü, 1932’de bir heyetle birlikte Sovyetlere ziyarette bulunmuş, aynı yıl içinde İtalya’yı da ziyaret etmiştir. Her iki ülkeden de kredi ve teknoloji desteği sağlanmıştır.¹⁵⁹ Ancak Sovyetlerin planlı bir sanayi politikası izleyerek kalkınmada önemli bir gelişme sağlaması, Türkiye’nin kendine özgü bir tutum içinde devletçi sanayileşmeyi gerçekleştirme çabalarına örnek olmuştur.¹⁶⁰ Bu planın uygulamaya konması devletçilik modelinin kesin bir şekilde kalkınmada sanayiye öncelik verdiğinin de göstergesi olmuştur.

1930 ile BBYSP’nin sona erdiği 1939 yılları arasındaki süreçte milli sanayinin yıllık büyüme oranı ortalama yüzde 11,8; tarım sektöründeki büyüme oranları ise yüzde 5,8 olarak kaydedilmiştir.¹⁶¹

Sümerbank, MTA, Eİİİ ve Etibank gibi sanayi atılımının merkezi haline gelmiş kuruluşlar BBYSP’nin alt yapı oluşturma faaliyetleri açısından önemli rol oynamıştır. Ancak bundan sonra özellikle 1945’e kadarki süreçte savaşın etkisiyle ekonomide üretken devir kesintiye uğrayarak askeri harcamalar ön plana çıkacaktır.¹⁶²

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın (İBYSP) ise 1938’de uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır. Bu yıl içerisinde “İktisadi Devlet Teşekkülleri”

¹⁵⁹ Ergün Türkcan, 2013, s. 423.

¹⁶⁰ Yakup Kepenek, “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, C. 7, s. 1764-1765.

¹⁶¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 3. Baskı, 1990, s. 54-55.

¹⁶² Bahçe ve Eres, 2014, s. 29-30.

kurularak devlet bazı sanayi işletmelerini sermayesine katmaya başlamıştır. İBYSP'nin öngördüğü sanayi kolları madencilik, bölge elektrik santralleri, makine sanayi, kimya sanayii ve gıda maddeleri sanayii gibi sanayi kolları olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarına denk geldiği için İBYSP uygulanamamıştır. Bu evrede devlet sanayisi İktisadi Devlet Teşekkülleri sayesinde gelişme göstermiş olsa da genel olarak sanayileşme oranında bir düşüş yaşanmıştır. Diğer yandan, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan devletçilik modeli Atatürk'ün bizzat belirttiği üzere bir ideoloji olmaktan çok bir zorunluluk olduğundan devlet kendi sanayi faaliyetlerinin yanı sıra özel sermayeli sanayi faaliyetlerinin gelişimine de özen göstermeye çalışmıştır.¹⁶³

3.2.1. Madencilik Sanayii ve Teknolojisi

İBYSP, ithal etmekte olduğumuz tüketim mallarından özellikle dokuma, maden işletme, kâğıt, kimya ve taş toprak sanayileri içinde yerli üretim için altyapı oluşturmayı hedeflemiştir.¹⁶⁴ Alt yapı oluşturması hedeflenen sanayi kollarından birisi olan maden işletmesi 1935'te Maden Tetkik Arama Enstitüsünün (MTA) kurulmasıyla faaliyete başlamıştır. 14 Haziran 1935 yılında "2804 Sayılı Kanun" ile kurulan MTA kanun metninde geçen 2. ve 3. maddeler MTA'nın kuruluş amacını ve görevlerini belirler:

Madde 2- *"Memleketimizde işletmeye elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette*

¹⁶³ Necdet Serin, 1963, s. 112.

¹⁶⁴ ibid, s. 28-29.

işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktazi veya müteferri bulunan arama ameliyatı, fennî ve jeolojik tetkikat, kimyevî tahlil ve fennî tecrübeler yapmak, harita almak, plân, mürtesem, maktalar resmetmek, proje ve fennî raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmî işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmektir.

Madde 3- *MTA Enstitüsü İktisat Vekâletinden emir verildiği takdirde ikinci maddede yazılı işlerden başka, diğer fennî veya jeolojik tetkikleri, tahlilleri ve fen tecrübelerini yapabilir ve topografya haritaları alabilir.*¹⁶⁵

Kanun metninde de belirtildiği üzere, MTA Türkiye’de maden işletmeciliğini sağlamak için yurdun çeşitli yerlerinde maden ve taşocağı alanlarını tespit edip bu sayede gerekli bilimsel araştırmaları uygulayarak jeolojik çalışmaları yürütmekten de sorumlu olmuştur. Dahası maden sanayiinde çalışacak gerekli teknik elemanı yetiştirmek görevini de üstlenmiştir.

Eleman yetiştirme konusunda Enstitüye bağlı olarak Zonguldak’ta 1937’de Maden Tatbikat Kursu olarak açılmış ancak 1941’de Maden Başçavuş Okulu ismini alan orta dereceli okul ve aynı yıl 4 yıl süreli olarak açılan Maden Teknisyen Okulu ile birlikte maden sanayii ve ocakları için teknik eleman yetiştirilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ T.C. Resmi Gazetede ki kanun metni bkz., <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2804.pdf>, (30.01.2016).

¹⁶⁶ “M.T. A. Enstitüsünün On Yıllık Faaliyetine Kısaca Bir Bakış”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, S. 34, 1945, s. 208. http://www.mta.gov.tr/v2.0/daire-baskanliklari/bdt/kutuphane/mtadergi/34_3.pdf, (30.01.2016)

3538 Sayılı T.C. Resmi Gazete'nin "Cetvel1" bölümünde İktisat Vekâletine aynı yıl içerisinde MTA'ya faaliyetlerini yürütebilmesi için 500.000 Lira verildiği de görülmüştür.¹⁶⁷

MTA'nın ilk on yıllık faaliyetleri arasında sistemli bir çalışma söz konusu olmuştur. Ülkenin önemli enerji ihtiyacının karşılanmasında büyük rol oynayan taşkömürü yatakları üzerinde çeşitli jeolojik ve bilimsel araştırmalar yürütüp teknolojik çalışmalar yapmıştır. Aynı şekilde 1935'te linyit yatakları araştırmalarına yönelerek ilk defa Kütahya Seyitömer–Avdan linyit havzasında yaptığı çalışmalar sonucunda, buradaki linyit kaynağının 90.000.000 tonluk bir rezerve sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁸

Yurdumuz endüstrisinin temeli olan demir ve çelik sanayiinin hammaddesi olan demir üzerinde Enstitünün yabancı ve yerli uzmanları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Divriği demir yatağı 14 Haziran 1935'te 2805 Sayılı Kanun ile kurulan Etibank'a devredilmiştir.¹⁶⁹

Enstitünün Jeolojik Etütler ve Prospeksiyonlar¹⁷⁰ Grubu tarafından maden arama işleri esnasında yapılan jeolojik araştırmalardan Türkiye'de yapılacak daha geniş etütlere temel teşkil etmek üzere 1:800.000 ölçekli Türkiye Jeolojik haritası hazırlanmıştır. Bu harita kapsamında Türkiye 8 bölgeye ayrılmış ve her biri uzman ekip tarafından gezilerek incelenmiştir. Bu bölgelerden toplanan örnekler ve bulunan fosiller üzerinde çeşitli araştırmalar yapılarak çeşitli jeolojik çağlara ait alanlar farklı renklerle belirtilerek İstanbul, Ankara, Sivas, Erzurum, İzmir, Konya, Malatya ve

¹⁶⁷ 3538 Sayılı T.C. Resmi Gazete için bkz., <http://www.resmigazete.gov.tr>, (06.02.2016).

¹⁶⁸ MTAEYFKBB, 1945, s. 209.

¹⁶⁹ MTAEYFKBB, 1945, s. 300.

¹⁷⁰ Prospeksiyon, madencilik arama faaliyetlerine dayanak oluşturan ön bilgilerin toplanması işlemine verilen addır.

Musul bölgelerinin 20-25 renkli paftalarını yani küçük ölçekli haritaları yayımlanmıştır. Aynı ölçülerde Türkiye Tektonik Haritası da hazırlanıp yayımlanmıştır.¹⁷¹

Böylece Enstitünün tesislerinde 1 Haziran 1945 tarihine kadar laboratuvarlarda değeri yaklaşık 522. 650 lirayı bulan 44.117 analiz ve ilmî araştırma yapılmış olup, Madencilik sahasında Türk uzmanlar yetiştirmek amacıyla 182 Türk genci Enstitü adına Avrupa ve Amerika'ya öğrenim görmek üzere gönderilmiştir. Bunlardan 88'i tahsillerini tamamlamış, jeolog, paleontolog ve maden mühendisi olarak Etibank işletmeleri ve MTA'nın çeşitli bölümlerinde göreve başlamıştır.¹⁷²

Ancak bu on yıllık faaliyet süresinin son altı yılı, uluslararası ticari ve ekonomi bağlarının zayıflamasına ve hatta Avrupa ülkeleriyle her türlü ilişkilerin kesintiye uğramasına sebep olan II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmiştir. Bu yüzden her sene yeterli oranda temin edilen sondaj tesisatı, makine ve yedek parçalar gibi gerekli teknolojik alt yapı malzemelerinin büyük çoğunluğu bu yıllarda yeterli sayıda temin edilememiştir. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin tahsilleri de bu yüzden kesintiye uğramıştır. Fakat savaş yıllarının yapmış olduğu olumsuz etkiye rağmen on yıllık süreçte MTA üzerine düşen çalışmayı gerektiği gibi sürdürmüş görünmektedir.¹⁷³

MTA ile aynı yıl faaliyete giren Etibank ise, MTA'nın herhangi bir sahada maden cevheri veya taşocağı üzerinde yapmış olduğu araştırmalar sonucunda işletmeye elverişli gördüğü maden ve taşocakların işletmesini üstlenmek ile Türkiye'de elektrik üretimini ve naklini sağlayarak elektrik santrallerini kurup

¹⁷¹ MTAEÖYFKB, 1945, s. 301-302.

¹⁷² MTAEÖYFKB, 1945, s. 305.

¹⁷³ MTAEÖYFKBB, 1945, s. 307.

işletmek amacıyla kurulmuştur. Bu doğrultuda elektrik malzemesi ve çeşitli makineler üretecek olan fabrikalar kurmakla görevlendirilmiştir.¹⁷⁴

Sanayi atılımı yılları içerisinde yerli sanayinin kurulması ve işletilmesi açısından önemli bir yere sahip olan Etibank, 1993'te özelleşinceye kadar 13'e yakın maden işletmesi kurup işletmiştir. 1982'de yabancı piyasaya yönelik AB EtiproductsOY/Finlandiya'yı kurmuştur. 1983 yılında ise Türk madenciliğinin yabancı sermaye ortaklığı Rize'de Çayeli Bakır İşletmelerini kurmuş olup bunu takip eden yılda Batı Avrupa piyasasına yönelik pazarlama şirketi olan Etimine SA/Lüksemburg'u kurmuştur.¹⁷⁵

İnönü kurumun faaliyetlerinin önemine dair şunları söylemiştir: *"Madenlerimizin rasyonel, fennî ve bütün vesaite mücehhez olarak işletilmesi bu memleket için hayatî bir meseledir."*¹⁷⁶

1932-1940 yılları arası madencilik açısından son derece önemli olmuştur. Bu dönemde günümüze dek gelen maden işletmelerinin kuruluşu sağlanmıştır. Aynı zamanda BBYSP ve İBYSP içinde de madencilik önemli bir yer tutmuştur. Planlarda uygulanan madencilik politikalarının önemli ölçüde amacına ulaştığını söyleyebiliyoruz. Bu iki plan bugün uygulananlardan farklı olmakla birlikte, hangi sanayi alanlarına ihtiyaç duyulduğunu ve bu sanayi alanlarının nerelerde kurulacağını belirlemek açısından önemli olmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁴ 3035 Sayılı T.C. Resmi Gazete <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3035.pdf>, (30.01.2016)

¹⁷⁵ "Etibank", *Mühendis ve Makina Dergisi*, C. 48, S. 571, Ağustos 2007, s. 44. http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/487315b1286f907_ek.pdf?dergi=101 (14.03.2016)

¹⁷⁶ "Eti Bank 1935- 1945", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, S. 34, 1945, s. 316. http://dergi.mta.gov.tr/mtadergi/34_5.pdf (30.01.2016).

¹⁷⁷ Murat Turan, "Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, C. 5, İletişim Yayınları, s. 1330-1331.

1950'ye kadar maden üretimimize baktığımızda ise 1933-1940 arası dönemde taş kömürü ve bakır madenleri millileştirilip bunların işletmelerinin yeni kurulan Etibank'a devredildiğini görürüz. Krom üretiminde Etibank sayesinde 1939'da yüzde 43 kadar bir artış sağlanmıştır. Aynı zamanda savaş yılları olması nedeniyle önemli bir silah malzemesi olan krom üretiminin de arttığı kaydedilmiştir. 1940 ile 1950 arasında da krom üretimi Türkiye'nin dış politikasını etkileyen bir unsur olmuştur. Savaş yılları içerisinde Alman ve İngiliz deniz ve hava kuvvetleri tarafından bazı şileplerimizin batırılması krom sanayiinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.¹⁷⁸ Bundan sonraki süreçte madencilik sanayii ve teknolojisi üzerinde geliştirilen tüm yerli üretim politikaları diğer sanayi alanlarında olduğu gibi Marshall Yardımı doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir.

3.2.2. Enerji Sanayii ve Teknolojisi

1935'te BBYSP'nin kurmayı hedeflediği sanayi kuruluşlarından bir diğeri de Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) olmuştur. Açılış kanununda belirtildiği üzere idarenin üstlendiği işlerin başında ülkenin sahip olduğu su güçlerini ve enerji kaynaklarını araştırarak elektrik üretimine elverişli alanları tespit etmek gelmiştir. Ayrıca ülkeye gerekli olan elektrik mühendisleri, fen memurları ve ustaların yetişmesini ve bunun için gerekli eğitim programı oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca şehirlere, kasabalara, fabrikalara, madenlere ve demiryollarına elektrik enerjisi üretimi temin etmek de idarenin diğer bir çalışma sahasını oluşturur. Bu kurumun

¹⁷⁸ Murat Turan, 1983, s. 1339.

alışmaları hem BBYSP'ye hem de sonraki dönemlerde yapılan enerji yatırımlarına yol göstermiştir.¹⁷⁹

Yine de II. Dünya Savaşı yıllarında bir yandan sanayi programının uygulanmasındaki aksaklıklar bir yandan yatırım mallarının ithalatında gerçekleşen güçlükler elektrik üretimimizde artış sağlanmasını engellemiştir. Çatalağzı Termik Santrali de bu dönemde aksayan projelerden biri olmuştur. Savaş koşullarından ötürü EİEI'nin proje çalışmaları ve araştırmaları yavaşlamıştır. Savaştan sonra ise Marshall Planı uygulamaları ve Amerikalı uzmanların raporları doğrultusunda enerji yatırımları yabancı ve özel şirketler arasında paylaştırılmıştır.¹⁸⁰

3.2.3. Demiryolları Sanayii ve Teknolojisi

Sanayi atılımlarının önem verdiği konulardan bir tanesi de demiryollarının kurulması ve ray üretiminin sağlanması olmuştur. Demiryollarının önemine ilişkin ilk vurgu 1923'te düzenlenen İktisat Kongresi'nin "Yollar Meselesi" bölümünde yapılmıştır. Burada ülkenin karayolları, demiryolları ve limanları gibi ulaşımlar konuları üzerinde dört bir tarafının ulaşımlar ağlarıyla rleceği gibi önemli kararlar alınmıştır. 1923'ten sonra kanunlarla desteklenen çalışmalar yabancılara ait demiryollarının millileştirilmesi şeklinde olmuştur. 1933 yılına gelindiğinde demiryolu uzunluğu yaklaşık 4000 km olmuştur. Bu demiryollarının yapımında Türk mühendis ve işçiler çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk milli sermayesi ile kurulan

¹⁷⁹ "Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşmede İlk nemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938", Der., Fikret Yücel, *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası*, Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2014, s. 31-32. http://www.emo.org.tr/ekler/364a8ddae9aadd_ek.pdf (15.03.2016).

¹⁸⁰ Tefik avdar, "Türkiye'de Enerji", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, C.3, İletişim Yayınları, s. 690-692.

demiryolu ağı Samsun-Çarşamba demiryolu hattı olmuştur. Hattın inşaatına Atatürk'ün ilk kazmayı vurmasıyla başlanmıştır.¹⁸¹

Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan demiryolları ağları ülkeyi kuzeyden güneye, doğudan batıya bağlamıştır. Bu bağlantı ile yer altı kaynaklarına ulaşmak ve kaynakların ülkenin dört bir yanındaki sanayi tesislerine ulaştırılması amaçlanmıştır. İlk yıllarda demiryollarının denetimini tek elden sürdürmek ve idare etmek amacıyla önce 1924'te "Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmuş, daha sonra ise 1927'de bu genel müdürlük "Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi" adını almıştır.¹⁸² Böylece 1924'ten itibaren başlayan demiryolları çalışmaları çağdaş medeniyetler seviyesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmiş ve 1940 yılına kadar devam etmiştir. 1940'tan sonra yavaşlayan demiryolu yapım çalışmaları 1950'den itibaren giderek önemini kaybetmiştir.¹⁸³

Cumhuriyet Dönemi'nde demiryolları teknolojisi konusunda "Eskişehir Cer Atölyesi" önemli rol oynamıştır. Daha sonra demiryollarının ülkenin diğer bölgelerinde kurulması sonucunda Ankara ve Sivas'ta lokomotif yapım, bakım ve tamir atölyeleri kurulmuştur. Bu atölyeler zamanla fabrikalara dönüştürülmüştür. Bu sayede demiryollarının geliştirilmesi ve mevcut sanayi kolları içinde yer alması sağlanmıştır.¹⁸⁴

Demiryolları teknolojilerindeki gelişmeler, dönemin önemli sanayi kuruluşlarından biri olan MKEK'nin *Askeri Fabrikalar Mecmuası* yayın organında takip edilerek ortaya konmuştur. Demiryolları İdaresi'nin önemli teknik yayın organı

¹⁸¹ Dr. Mete Çankaya, *Türkiye Teknoloji Tarihi*, Orion Kitabevi, Ankara, 2014, s. 196-197.

¹⁸² Mete Çankaya, 2014, s. 201.

¹⁸³ ibid, s. 200.

¹⁸⁴ ibid, s. 201-202.

olan *Demiryolları Mecmuası*'nda demiryolları teknolojilerine ilişkin bilimsel araştırma ve makaleler yayımlanmıştır. Ayrıca demiryolları teknolojisinde dönemin en ileri ülkesi olan İngiltere'ye oradaki teknolojileri takip etmek ve bu teknolojilerin öğrenilmesini sağlamak için Türk uzmanlar gönderilmiştir. Demiryolları teknolojileri konusunda Batı'da yayımlanmış olan bilimsel makaleler, kitaplar ve çeşitli araştırmalarla konferans gibi araçlar üzerinden ülkemizde demiryolları konusunda uzman olarak çalışanlar bilgilendirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁵

Bunun dışında 1942'de Demiryolu Meslek Okulu açılmıştır. 3 yıllık öğretim süresine sahip olan bu okul, Yol, Hareket ve Muhasebe dallarına sahiptir. 1949 senesinde yeterli teknik eleman yetiştirildiği düşüncesiyle bu okul kapatılmıştır.¹⁸⁶

Öte yandan, Cumhuriyet Dönemi'nde teknik açıdan yaşanan en büyük sıkıntı mühendis ihtiyacının karşılanması olmuştur. Bu dönemde yalnızca demiryollarında değil, diğer tüm teknik sahada çalışacak ve bilimsel araştırma yürütecek mühendis sayısı oldukça yetersizdir. Ancak Cumhuriyet'in kurucu kadrosu çağdaş uygarlık seviyesinin takibinde bilim ve teknikte yetkinleşmenin çok önemli olduğunun ve bu yüzden mühendislere büyük görevler düştüğünün farkındaydı. Bu sebeple, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, en başta da Atatürk ve İnönü mühendisleri desteklemiştir. Hatta İnönü'ye Yüksek Mühendisler Birliği tarafından bu kuruma verdiği desteklerden dolayı koruyucu fahri başkan unvanı verilmiştir.¹⁸⁷

Ancak 1950'lerin başında II. Dünya Savaşı sonrası izlenen politikalar gereğince ABD'den sağlanan Marshall Yardımları karayolları ulaşım modeli benimsenmesine yol açmıştır. İlk olarak 1948'de gerçekleşen uygulamalar daha

¹⁸⁵ Mete Çankaya, 2014, s. 215.

¹⁸⁶ ibid, s. 218.

¹⁸⁷ ibid, s. 219.

sonra 1950’den itibaren giderek güçlenen bir devlet politikası halini almıştır. Bu sebeple demiryolları yapım politikaları Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde sahip olduğu değeri 1950’lerden itibaren kaybetmiştir.

Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun ve hükümetlerinin demiryolu yapımına vermiş olduğu önem, demiryolları yapımında önemli bir alt yapı teşkil eden demir-çelik üretimini de değerli kılmıştır. Yalnızca demiryolları açısından değil, aynı zamanda diğer her sanayi alanında da demir-çelik olmadan gerçek anlamda sanayinin kurulumu ya da sanayileşmenin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır.

3.2.4. Demir-Çelik Sanayii ve Teknolojisi

Türkiye Cumhuriyeti’nin demir-çelik üretim teknolojisinde Osmanlı’dan aldığı en büyük miras Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulan Tophane’deki top dökümhanesi ile 19. yüzyılda Zeytinburnu’nda açılan demirhane olmuştur.¹⁸⁸

1923’ten 1950’ye kadar gelen sürede ise iki önemli demir-çelik üretim tesisi açıldığı görülür. Bunlar, 1928’te açılan Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) ile 1937’de açılan Karabük Demir ve Çelik Fabrikasıdır (KARDEMİR).¹⁸⁹

Cumhuriyet Dönemi’nde demir sanayiindeki ilk çalışmalar 1925 yılında İktisat Vekâleti tarafından başlatılmıştır. Demir-çelik sanayiinin nerede kurulacağı üzerindeki araştırmalar Avusturyalı Dr. Granigg tarafından başlatılmıştır.¹⁹⁰ Granigg tarafından hazırlanan rapora ilişkin olarak “786 Numaralı Demir Sanayinin Tesisine

¹⁸⁸ Mete Çankaya, 2014, s. 115.

¹⁸⁹ ibid, s.116.

¹⁹⁰ ibid, s. 125.

Dair Kanun” kabul edilmiştir. Ancak bu çalışmalara devam edilmemiş, ülkede demir çelik sanayiinin kurulumu 1928 yılına kadar gündeme gelmemiştir. Daha sonra Erkan-ı Harbiye’de konuşulan demir-çelik sanayiinin kurulumu, bu konuda bütçeye yeterli ödenek sağlanamadığından başarılı olamamıştır. Son olarak Sovyet Rusya’nın Türkiye’deki demir-çelik kurulumuna ait yaptığı incelemelerle birlikte demir-çelik sanayimizin kurulumuna başlanabilmektedir.¹⁹¹

İsmet İnönü’nün 1932’de Sovyet Rusya’nın sanayi kuruluşlarını incelemek üzere yaptığı ziyaret sonucunda yalnızca Rus uzmanların ülkemizdeki demir-çelik sanayiinin kurulumunu başlatması sağlanmamış, aynı zamanda Rusya ile aramızdaki makine ithalatının başlamasıyla teknoloji transferi de gerçekleştirilmiştir.¹⁹²

Bununla birlikte, demiryolu yapımına önem verilmesi 1932’de tamamlanan Kırıkkale Çelik Fabrikası’nın bu konuda büyük görevler üstlenmesine yol açmıştır. Bu fabrika, 1932-1950 yılları arasında gerekli olan ray ihtiyacının 18.000 tonunu karşılamıştır. Daha sonra bu fabrika 1950’de MKEK’ye devredilmiştir. Ayrıca Kırıkkale Çelik Fabrikası’nın hurdadan çelik üretimi gerçekleştirebilecek özgün bir teknolojiye sahip olduğu da bilinenler arasındadır. Kuruluş yıllarında çelik üretiminde söz sahibi teknolojiler olan Siemens-Martin Ocağı ile Elektrik Ark Ocağı’nı kullandığı bilinmektedir.¹⁹³

Karabük Demir Çelik Fabrikaları ise yine Cumhuriyet’in sanayileşmede ihtiyaç duyduğu demir çelik ürünlerinin büyük kısmını karşılamıştır. Ülkede demir-çelik sanayiinin kurulum yeri için yapılan araştırmalarda Karabük’ün ideal koşullara sahip olduğu görülmüştür. Bu araştırmaları İktisat Vekâletinin isteği üzerine

¹⁹¹ <http://www.tdci.gov.tr/html/tarihce.html> (15.03.2016).

¹⁹² Ergün Türkcan, 2009, s. 434-435.

¹⁹³ Mete Çankaya, 2014, s. 120-122.

Amerikan Hines-Kimmere şirketi yapmıştır. Şirket demir-çelik sanayiinin kurulum yeri olarak Ereğli'yi öne sürdüyse de kurulum yeri Karabük olarak tercih edilmiştir.¹⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ağır sanayi hamlesi olarak 3 Nisan 1937'de İsmet İnönü tarafından temeli atılan Karabük Demir Çelik Fabrikalarının sahip olduğu teknolojiler arasında; sıvı ham demirin üretildiği Yüksek Fırınlr, sıvı ham demirin çelik haline getirildiği Siemens Martin Ocağı, Elektrik Ark Ocağı ile ray, sac ve levha gibi bilinen ürünlerin haddelenmesi sayılabilir.¹⁹⁵

İsmet İnönü, temel atılımı esnasında fabrikanın durumu hakkında şunları söylemiştir: *“Arkadaşlar endüstri hayatına hevesle girdikten sonra asıl endüstrinin ana kısmına, ağır endüstriye bugün başlamış bulunuyoruz. Milli Şef kurulacak tesisi şöyle tarif etmiştir:... Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları adı dikkatinizi celp etmiştir. Demir-Çelik fabrikaları yedi tane büyük fabrikadan mürekkeptir. Bunlardan her biri her memlekette başlı başına birer kıymet sayılabilir. Yüksek fırınlar, çelik fırınları, kok fırını, haddehane, 20.000 KW kudretinde bir elektrik santrali, büyük bir atölye ve tali maddeler fabrikası, bugün meydana getirilmesi kararlaştırılmış olan bunlardır. Bu müesseselere dayanarak yeniden kurulacak fabrikalar ayrıca bir mevzu olacaktır. Kurulacak fabrikalar fennin en son terakkilerini ve en son icatlarını ihtiva edecek olan en kuvvetli müesseselerdir. Bu fabrikada günde bine yakın amele çalışacaktır. Amelenin nispeten azlığı, kurulacak olan bu fabrikaların ne kadar modern ve mekanize olduğunu göstermeye kâfidir. Bu müesseselere 22 milyon liradan fazla para sarf edeceğiz. (ilave tesislerle bu miktar 50 milyon TL'nin*

¹⁹⁴ Mete Çankaya, 2014s. 129.

¹⁹⁵ ibid, s. 130-131.

üzerinde gerçekleşmiştir.) Fabrikaların her gün kullanacağı madenleri 236 vagon taşıyacaktır. Bu her gün on trenin buraya gelmesi demektir.”¹⁹⁶

Ayrıca sanayiye ilişkin olarak şunları da eklemiştir: "Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz. "Endüstri bu zaman medeniyetinin esas umdesidir" gibi mütearifeleri tekrar edecek değilim. Ancak, bir noktayı bir daha canlandırmak isterim. Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk partisinin devletçi politikası takip edilmese idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiç bir zaman tahakkuk edemezdi. Bugün 22 milyon liraya mal olan müesseseler kuruyoruz. Bugüne kadar kurduğumuz fabrikaların en küçüğü dört beş milyon liradan aşağıya kurulmamıştır. Eğer Cumhuriyet Halk Partisi ve onun hükûmetinin devletçi bir politikası olmasa idi, bu memleket hangi sermaye ile bu müesseseleri kurabilirdi. Cumhuriyet rejiminin yapıcı ve yaratıcı oluşu partimiz prensiplerinin iyi tatbiki ile kendini göstermiştir. Yakın bir zamanda burada vatandaşlarımız Cumhuriyetin üç mühim eserini, üç büyük feyzini kutladılar. Bir sene içinde demir yolunun açılışını gördük. İki üç gün önce de kömür havzasının tamamen millileştirilmesi yolunda başarılmış büyük bir işten dolayı Millet Vekilleri sayın arkadaşım Celâl Bayar'a karşı Büyük Millet Meclisinde teveccüh ve takdirlerini gösterdiler. Bugün de üçüncü olarak demir ve çelik fabrikalarının temellerini atıyoruz. Bu münasebetle tekrar edeyim ki memleketin yalnız burası için değil bütün diğer tarafları için de icraat ve ıslahat programlarımız vardır. Biz bu programları birtakım zorluklara tesadüf etsek bile hususî bir itina ile tatbikte sebat edeceğiz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz tecrübelerle huzurunuzda kendimize güvenerek tekrar edebiliriz ki programlarımızı

¹⁹⁶ İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1933-1938), Haz., İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2004, http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1933-1938.htm#_ftn226 (15.03.2016).

tahakkuk ettirmek yolunda bütün kudretimizi sarf etmekten asla geri kalmayacağız.”¹⁹⁷

Karabük Fabrikası’nda ilk üretim 10 Eylül 1939’da ilk Türk Yüksek Fırın Demiri ile gerçekleştirilmiştir. Fırında üretilen ilk sıvıdan “İLK TÜRK DEMİRİ KARABÜK 10 EYLÜL 1939” yazılı bir levha üretilmiştir.¹⁹⁸

1944 yılına gelindiğinde ise bu fabrikaya ek olarak dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’nun önderliğinde Ereğli Demir Çelik Fabrikaları’nın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu fabrikanın kuruluşu 1960 yılında ABD teknolojisiyle gerçekleşebilmiştir.¹⁹⁹

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde üniversitelerde demir çelik üretim teknolojileri üzerinde çeşitli bilimsel çalışmalar da yürütülmüştür. En başta, Türkiye’de ilk defa madenlere ilişkin Metalurji²⁰⁰ derslerinin Haldun Nüzhet Terem tarafından verildiği bilinmektedir. Haldun Terem, 1942’de bir de *Metallurgi* adında bir eser kaleme almıştır. Bunun dışında 1948’de Yüksek mühendis Okulu’nda metallografi²⁰¹ derslerini veren Yüksek Mühendis Nurettin Çuhadar’ın iki ciltlik eseri *Metallografi* bu bilimin teorik esaslarına temas eden önemli bir çalışma olmuştur. Üniversite çapındaki çalışmaların yanı sıra, Askeri Fabrikalar ile KARDEMİR’in yayın organları olan dergilerde yer alan makaleler konuya ilişkin teknolojilerin takip edildiğini göstermiştir.²⁰²

¹⁹⁷ İİKDMMS, 2004.

¹⁹⁸ Mete Çankaya, 2014, s. 132.

¹⁹⁹ ibid, s. 150-151.

²⁰⁰ Metal bilimi.

²⁰¹ Maden, alayım ve maden filizlerinin yüzeylerini, kesitlerini ve billurlaşma özelliklerini mikroskopla inceleyerek çözümünü yapan bilim kolu.

²⁰² Mete Çankaya, a.g.e, s. 139-143.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında henüz teknoloji üzerinde yatırım yapabilecek sınıf mevcut olmadığından ve demir çelik sanayii çok büyük sermaye ve teknoloji gerektirdiğinden bu yıllarda pek çok sanayi alanında olduğu gibi demir-çelik sanayiinin kurulumunu da devlet gerçekleştirmiştir. 1923 ile 1950'lerin ikinci yarısına kadar, demir-çelik sanayii kurulumunu devlet üstlendiği için bu alandaki teknoloji tercihini de devlet yapmıştır. Bu doğrultuda, 1930'ların başında açılan tesisler teknoloji ihtiyacının büyük kısmını satın alma şeklinde karşılamış olup 1950'lerde de özel sektörün bu ihtiyacın bir kısmını satın alarak bir kısmını da kendisi karşılamaya çalıştığı belirtilmiştir.²⁰³

3.2.5. Savunma Sanayii ve Teknolojisi

Savunma sanayimizin temelleri Osmanlı Yükselme Dönemi'ne dek uzanmaktadır. Bu dönemde önemli savaş araç ve gereçlerinden olan top ve savaş gemileri Osmanlı'nın kendi imkânlarıyla üretilmiştir. "Tophane-i Hümayun" Osmanlı silah sanayiinin temelini oluşturmuş ve bir tek seferde 1060 top döküm ve 360 kg barut üretme kapasitesine ulaşmıştır. Ne var ki bu oran özellikle savaş gemisi üretimi konusunda çağın teknoloji seviyesinden geri planda olduğumuz gerçeğini değiştirmemiştir. İnebahtı Savaşından sonra donanmamızın tamamen yok olmasıyla birlikte beş aylık dönemde yalnızca 200 savaş gemisinin inşa edilmesi Osmanlı'daki savaş gemisi teknolojisinin durumunu açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı'dan büyük bir alt yapı devralınmamıştır. Ancak Cumhuriyetle birlikte savunma sanayii sanayileşme modeli ve kalkınma politikaları

²⁰³ Mete Çankaya, 2014, s. 171-172.

açısından oldukça önemli görülmüştür. Devlet yönlendirmesi ile birlikte planlı dönemde tüm ekonomik güçlüklerle rağmen milli savunma sanayimizin temelleri atılmıştır. Özellikle silah-mühimmat ve havacılık sektörlerinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bunun dışında ilk kez 1925'te Şakir Zümre tarafından en büyük özel savunma sanayi fabrikası İstanbul Haliç'te açılmıştır.²⁰⁴

Devlet eliyle milli savunma sanayii oluşturmak maksadıyla 1921'de "Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü" kurulmuştur. İlk defa İzmir İktisat Kongresi'nde Kırıkkale'de bir silah sanayiinin kurulması fikri de dile getirilmiştir.²⁰⁵ Bu doğrultuda 1924'de Ankara'da Hafif Silah ve Top Tamir Atölyeleri, Fişek ve Marangoz Fabrikaları, 1928'de Kırıkkale'de Pirinç Fabrikası ve Elektrik Makineleri Fabrikası, 1929'da Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, 1931'de Ankara'da Kayaş Kapsül Fabrikası ile Kırıkkale'de Çelik Fabrikası; 1935'te Ankara'da gaz maskesi üretimi için Mamak Gaz Maskesi Fabrikası ve 1936'da Kırıkkale'de Barut, Tüfek ve Top Fabrikaları kurulmuştur. Bu fabrikalar 1950'de savunma sanayiinde TSK ve güvenlik güçleri için devlet katkısıyla silah ve mühimmat alanında özgün ürünler üretmesi ve dünya pazarında tanınması için kurulmuş olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun (MKEK) temelini oluşturmuştur.²⁰⁶ "5591 Sayılı Kanun"la Kamu İktisadi Teşekkülü şeklinde kurulan MKEK'ye yukarıda sözünü ettiğimiz tüm fabrikalar devredilmiştir. Bununla, askeri fabrikaları hem askeri hem de sivil sektörde aktif hale getirerek savunma sanayiinin gerektirdiği her türlü aracı yurt içinde üretmek amaçlanmıştır. Nitekim MKEK kurulduğu yıllarda ilk Türk uçağı olan tek motorlu "UĞUR 44"ü üretmiştir. Ayrıca ilk demiryolu haddeme, ilk sac

²⁰⁴ <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/savunmaSanayiimiz/Sayfalar/tarihce2.aspx> (17.03.2016).

²⁰⁵ MKEK Stratejik Planı, s. 1-2, <http://www.mkek.gov.tr/Icerikler/file/MKEStratejikPlani.pdf>, (06.02.2016).

²⁰⁶ MKEKSP, s. 2-3.

mamulleri, elektrik sayaçları, zirai mücadele aletleri, tekstil makineleri ve askeri pil imalatları gibi faaliyetleri de gerçekleştirmiştir.²⁰⁷

3.2.5.a Havacılık ve Uçak Sanayii

Havacılık ve uçak sanayii savunma sanayii içinde çok büyük bir yer teşkil eder. Göklere hâkim olan bir ülkenin olası bir savaşın da galibi olabileceği fikri 20. yüzyılda kendisini göstermeye başlayan bir doktrindi. Atatürk'ün de “*İstikbâl göklerde*dir.” sözüyle vurgulamak istediği nokta tam olarak buydu. Hakikaten de Cumhuriyet'in ilk yıllarında havacılık üzerinde ortaya koyduğu düşünceleri ve bu konuda gerçekleştirmek istediği hedeflerle Türkiye’de uçak sanayiinin ve havacılığın tarihinden söz ederken Atatürk’ü anmamak mümkün değildir.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte ilk havacılık deneyimi daha sonra Türk Hava Kurumu (THK) adıyla anılan ve 16 Şubat 1925’te açılan Türk Tayyare Cemiyeti ile gerçekleşmiştir. Cemiyetin kuruluş tüzüğü’nün amacı kısmında Türkiye Cumhuriyeti’nde “havacılık sanayiini kurmak” ifadesi yer almıştır. Ertesi yıl 23 Nisan 1926’da da Tayyare Makinist Mektebi hizmete açılmış ve bu yıl içinde aynı zamanda Alman Junkers firması işbirliği ile Kayseri’de TOMTAŞ Uçak Fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikada ilk olarak Junkers lisansı ile A-19 ve A-20 uçaklarının üretimi ve bakım-onarımı yapılmaya başlanmıştır.²⁰⁸ Daha sonra Junkers firması tüm

²⁰⁷ MKEKSP, s. 3.

²⁰⁸ M. Bahattin Adıgüzel, “Uçak Fabrikaları Nasıl Kapatıldı?”, *Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri-I*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayınları, 2004, s. 143.

hisselerini 1928’de THK’ye devretmiştir.1932 yılına kadar burada 15 adet Junkers A-20 üretildi ve bunlar Türk Hava Kuvvetleri’nin ilk telsizli uçaklarıydı.²⁰⁹

Türk havacılık tarihinde önemli bir yere sahip olan pilot Vecihi Hürkuş ise ilk tasarısı olan Vecihi-VI üretmiştir. 1931’de ise kendi atölyesini açarak Vecihi-XIV’ü üretti. Bu uçakla Ankara’dan havalanarak kısa bir Türkiye turu yapmıştır. Vecihi Hürkuş’un yanı sıra THK tarafından Fransa’ya eğitim için gönderilen Selahattin Reşit Alan Bey, MMV-1 adıyla yeni bir milli uçak tipi tasarladı. Ancak test uçuşlarını yapacak deneyimli pilotlar olmadığı için proje yarım kalmıştır. Nuri Demirağ, Selahattin Reşit Alan ve Alman uzmanların yardımıyla 1937’de Beşiktaş-Hayrettin İskelesi’nde bir etüt atölyesi ile 1941’de Divriği’de pilot ve teknisyen yetiştirmek amacıyla Gök Uçuş Okulu’nu kurmuştur. Bu yüzden bu iki isim Türk havacılık tarihinde, bireysel girişimciliği ön plana çıkarmaları ve yerli uçak sanayinin gelişimine yaptıkları katkılar sebebiyle önemli bir yere sahiptir.²¹⁰

Nuri Demirağ’ın Yeşilköy ve Bakırköy’de kurduğu fabrikalarda 1936-1942 yılları arasında NuD-36 ile NuD-38 olmak üzere iki farklı uçak tipi, motorları hariç olmak üzere yerli olarak üretilmiştir.²¹¹

1 Kasım 1937’de TBMM’nin açılışında Atatürk, havacılık ve savunma sanayii konusunda şunları söylemiştir:

“Bu yıl içinde denizaltı gemilerini memleketimizde yapmayı başardık. Hava Kuvvetlerimiz için yapılmış olan üç yıllık program, büyük milletimizin yakın ve

²⁰⁹ <http://www.thk-ucak.com/5-turk-sivil-havacilik-tarihi> (17.03.2016).

²¹⁰ Bahattin Adıgüzel, 2004, s. 144.

²¹¹ İsmail Yavuz, “THK Etimesgut Uçak Fabrikası 1939- 1950”, *Mühendis ve Makina Dergisi*, Ocak 2013, C.54, S.636, s. 35.

http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/784b70742141814_ek.pdf?dergi=1320 (17.03.2016).

şuurlu alakasıyla, şimdiden başarılımış sayılabilir. Bundan sonrası için bütün tayyarelerimizin ve motorlarımızın memleketimizde yapılması ve harp sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi gereklidir.”

Atatürk'ün bu sözleri artık kendi uçağımızın ve motorumuzun üretilmesi doğrultusunda bir hedef olmuştur. Bu hedef doğrultusunda 1939'da Ankara'da Etimesgut Uçak Fabrikası, 1941'de Gazi Uçak Motor Fabrikası ve 1945 Ankara Rüzgâr Tüneli'nin (ART) kurulması kararlaştırılmıştır.²¹²

Etimesgut Uçak Fabrikası'nın projeleri incelendiğinde tam olarak faaliyete başladığı 1941 yılından 1950'ye kadar geçen sürede; “Miles Magister Uçağı”, THK-1 askeri taşıt planörü, THK-2 akrobasi eğitim uçağı, THK-3 kodlu tek kişilik akrobasi uçağı, THK-4, THK-5 ambulans uçağı, THK-5A turizm uçağı, THK-7 ileri öğretim planörü, THK-9 iki kişilik eğitim planörü, THK-10 hafif nakliye uçağı, THK-11 turizm uçağı, THK-12 yolcu uçağı, THK-13 uçan kanat planörü, THK-14, THK-15 “Uğur” ve THK-16 jet motorlu “Mehmetçik” eğitim uçağı projelerini yürüttüğü görülmüştür. Bunlardan yalnızca, THK-12, THK-14 ve THK-16'nın üretime geçirilmeden proje aşamasında kaldığı tespit edilmiştir. THK-5 ise 1950'de Danimarka'ya satılan modellerden biri olmuştur. Bazıları ise üretimden sonra kullanımında tespit edilen teknik aksaklıklardan dolayı farklı bir modele dönüştürülmüştür. Örneğin, THK-10 hafif nakliye uçağı daha sonra THK-5A modeline dönüştürülmüş, THK-11 turizm uçağında ise üretiminden sonra soğutma kısmında karşılaşılan güçlükler sebebiyle daha fazla üretilmediği belirlenmiştir.

²¹² İsmail Yavuz, 2013, s. 33.

Bunun dışında 1950'ye kadar fabrikada yürütülen projeler arasında Devlet Hava Yolları tarafından uzunca süre kullanılan ve sonradan yolcu uçağına dönüştürülen DC-3 Douglas ile 1947-1949 yılları arasında gerçekleştirilen MSB için onarılan 263, THK Havacılık Dairesi için ise düzeltmeden geçen 48 uçak ile Türk Hava Kuvvetleri için Oxford ve Magister tipi uçakların bakım çalışmaları yer almıştır. Ayrıca 1945 yılında fabrikanın Dizayn Ofisi olarak adlandırılan ARGE bölümünde toplam 6 yüksek mühendis, 4 mühendis ve 2 ressamın çalıştığı da bilinmektedir.²¹³

Havacılık tarihimiz ve uçak sanayiimizin gelişimi açısından Etimesgut Uçak Fabrikası'nın bir önemi daha vardır. O da II. Dünya Savaşı öncesi Polonya'dan kaçarak Türkiye'ye sığınan pek çok mühendis, teknisyen ve yöneticinin 1940'ların başında bu fabrikada çalışmış olmasıdır. Tıpkı, 1933'te gerçekleşen Üniversite Reformundan sonra Almanya'daki Nazi yönetiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan bilim insanlarının yeni üniversitede bilimsel hayatın gelişmesine yönelik yapmış oldukları katkılar gibi, Polonyalı mühendislerin de Etimesgut Uçak Fabrikası'na büyük katkılar yaptıkları, o dönemde fabrika çalışanları tarafından dile getirilmiştir. Hatta bu fabrikanın açılmasına da öncülük ettikleri söylenenler arasındadır. Ne var ki bu mühendislerin savaştan sonra yurtlarında uygulanan aftan yararlanabilmek için yeniden ülkelerine döndüğü ifade edilmiştir. Ancak sonradan anlaşıldığı üzere, bu mühendis ve yöneticilerin büyük çoğunluğu ülkelere dönmeyip yüksek ücretler karşılığında Amerika, Kanada ve Fransa gibi devletlere göç etmişlerdir. Nitekim bu konuda anlatılanlar arasında Amerika'nın 1950 yılına kadar Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretlerde mutlaka THK ve Etimesgut'taki fabrika ile Nuri Demirağ'ın

²¹³ İsmail Yavuz, 2013, s. 35-36.

fabrikası ve Gök Okulu'nu da ziyaret ettikleri ve buradaki projeleri çok yakından takip ettikleri de yer almıştır.²¹⁴

Uçak sanayiinin geliştirilmesine ilişkin faaliyetler 1941'de dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak tarafından devam ettirilmiştir. Bu isimler uçak ve motor fabrikalarının kurulması, üniversitelerde uçak mühendisliği bölümlerinin açılması ve Ankara'da uçak sanayii kurumlarına hizmet vererek ARGE Enstitüsüne temel oluşturması planlanan bir Aerodinamik Araştırma Merkezi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu doğrultuda İstanbul Teknik Üniversitesinde çağın uçak bilim ve tekniğinde yetkinlik kazanmak maksadıyla bir Uçak Mühendisliği bölümü açılmıştır. Aynı yıl Ankara'da bahsi geçen ARGE Enstitüsü olan Aerodinamik Araştırma Enstitüsü kurulmak istenmiş fakat kurulamamıştır.²¹⁵

1947'de Ankara'da hava araçları için aerodinamik araştırmalara zemin hazırlaması amacıyla Ankara Rüzgâr Tüneli'nin (ART) yapımına başlanmıştır. Yapımına ilk olarak 1944'te karar verilen ART, bir İngiliz şirketiyle anlaşarak 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaya başlanmıştır. 1950'de motor ve mekanik çalışmalarla birlikte işlerlik kazandırılan ART, 1950'lerde uçak fabrikalarının kapatılması ile işlevsiz hale getirilmiştir. 1956'da Milli Savunma Bakanlığına devredilen ART, MSB-ARGE tarafından yeniden düzenlenerek eksik kısımları tamamlanmıştır. Buna rağmen, ART 1993 yılına kadar hiçbir faaliyet gösterememiştir.²¹⁶

²¹⁴ Bahattin Adıgüzel, 2004, s. 145-147.

²¹⁵ "Ankara Rüzgâr Tüneli", *Mühendis ve Makine*, C. 52, S. 614, Mart 2011, s. 65.

[http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/998a1d01d86351b_ek.pdf?dergi=1121_\(06.02.2016\)](http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/998a1d01d86351b_ek.pdf?dergi=1121_(06.02.2016)).

²¹⁶ ART, 2011, s. 65-66.

Yapımına başlandığı yıllarda Avrupa'nın en büyük rüzgâr tüneli olan ART, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte gelişen havacılık sanayii ile kendine özgü uçak yapımının ve bu açıdan gerekli ARGE teminatının en önemli tanığı olmuştur.²¹⁷

Bununla birlikte, uçak sanayimizdeki aktif rol oynamış fabrikalarımız 1950'lerden itibaren uygulanan özelleştirme politikalarıyla birlikte yabancı sermayeye aktarılmıştır. ART, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren büyük bir coşkuyla gerçekleştirilen milli uçak sanayiimizden bugüne kalan tek tanığımız olmuştur. Özellikle Marshall Yardımları Türk havacılık sanayiini olumsuz yönde etkilemiştir. THK fabrikaları kapatılmış, Nuri Demirağ'ın fabrikalarına yapılan uçak siparişleri durmuştur. 1949'da dönemin Hava Kuvvetleri komutanı M. Zeki Doğan Demirağ'dan alınacak uçak siparişleri konusunda Demirağ'a şunları söylemiştir:

*“Amerikan yardımından bedava uçak almak dururken uçak fabrikanızı sipariş verirsem yarın bu millet beni asar.”*²¹⁸

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi ABD, Marshall Yardımları kapsamında Türkiye'ye çok sayıda uçak hibe etmiştir. Bu durum zor şartlar altında yerli uçak üretimini sağlamaya çalışan fabrikalarımızdaki uçak siparişlerinin kesilmesine neden olmuştur. Bir süre sonra da fabrikalarımızdaki uçak üretimi tamamen durmuştur. Dolayısıyla o döneme ait aktarılanlar ışığında anlıyoruz ki aslında bu fabrikalar doğrudan kapatılmamış, iflas ettirilmiştir. Sipariş alamayan fabrikalar iflas etmek durumunda kalmıştır.²¹⁹

²¹⁷ ART, 2011, s. 66.

²¹⁸ Yeniçağ Gazetesi, 28 Ekim 2013, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ucak-fabrikasi-ataturkle-kuruldu-1950de-kapandi-90451h.htm> (17.03.2016).

²¹⁹ İsmail Yavuz, 2013, s. 36.

Uçak fabrikalarımızın iflas etme noktasına gelmesinde Thornburg raporları büyük rol oynamıştır. Weston Thornburg tarafından 1948 ve 1950’de Türkiye’nin ekonomik gelişimi üzerinde hazırlanan raporlarda, Türkiye’nin uçak, makine ve motor üretim projelerini durdurması gerektiği, bu tür yatırımlara gereksinim duyulmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca yerli sanayinin Türkiye’de gelişmesine gerek duyulmadığı, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu makine, uçak ve dizel motorların Avrupa ve Amerika’dan satın alınabileceği de raporda belirtilenler arasındaydı. Raporun devamında Türkiye’nin yalnızca basit tarım araçları üretmekle sınırlı kalması ve bunların çoğunun da montaj şeklinde olması ifade edilmiştir.²²⁰

Açıkça görüleceği üzere, Türkiye’nin sanayileşme sürecinde dışarıdan belirlenen rotanın Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Atatürk tarafından ortaya konan milli sanayi ve kalkınma modeliyle bağdaştırılamayacağı ortadadır. Çünkü bu rota net bir şekilde çağdaş medeniyetler sahasını terk etmek anlamına geliyordu. Atatürk’ün ortaya koyduğu çağdaş medeniyetler sahasında yer alma ideali bizzat bilim ve teknik üzerinde yetkinleşmenin sağlandığı bir sanayi modeliyle gerçekleştirilebilirdi. Oysa üretimin hedeflenmediği bir sanayi modelinde bilim ve teknikte yetkinleşmek nasıl mümkün olabilirdi?

3.2.5.b. Denizcilik Sanayii ve Teknolojisi

İlk sivil denizcilik işletmemiz 1844’te Galata’dan Kadıköy ve Adalar’a yolcu taşımak için kurulan Fevaid-i Osmaniye’dir. Bu işletme 1870’de İdare-i Aziziye, 1878’te Abdülhamid ile birlikte İdare-i Mahsusa adını almıştır. 1920’de ise Osmanlı

²²⁰ İsmail Yavuz, 2013, s. 36.

Seyr  Sefain İdaresi haline getirilmiş olup, 1923'te Türkiye Seyr-  Sefain İdaresi'ne d n şt r lm ştir. Bu esnada Osmanlı'dan 88 gemilik, durumu oldukça kötü olan bir filo devralınmıştır.²²¹

İBYSP'nin hazırlandığı dönemde ortaya konan raporlara göre, 1930'ların başında Türkiye'de çok az sayıda denizcilik işletmeleri vardı. Bunlar kuru yük taşımacılığı yapan birkaç küçük armat r şirketin yanı sıra, şirket-i Hayriye, Haliç şirketi ve Sefain İdaresine bağlı 3 işletme ile İzmir Liman İşletmesi, Van Gölü İşletmesi, İstanbul, Trabzon, Mersin Liman İşletmeleri ve devletin ortaklık ettiği iki anonim şirketi vardı. Bunların dışında yabancılara ait birkaç işletme daha mevcuttu. Bu dönemde Türkiye'de yeterli sayıda gemi olmadığı tespit edilmiş ve yurt dışından sipariş edilmiş ve edilmesi planlanan gemiler olduğu ortaya konmuştur. Ancak İBYSP, yeni gemilerin yapımına dair çalışmaları kapsamamış, yalnızca özellikle İzmir ve İstanbul limanlarının düzenlenmesi ve gemilerin onarım projelerini ele almıştır. Bunun için öncelikle Haliç'te bulunan 3 kuru havuzun tamirata ve bu tamirat için de makinelerin yenilenmesi gibi çalışmalar için bütçe ayrılmıştır. Ayrıca boğazdan geçen yabancı gemilerin Haliç ve köprüler dışında beklemesine gerek kalmadan tamir gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir fabrika kurulması planlanmıştır.²²²

Planın ortaya koyduğu diğer bir önemli proje de, pek çok deniz nakliyat kurumunu bir araya getirmesi planlanan Denizbank'ın kurulması olmuştur. Böylece

²²¹ Ergün Türkcan, 2009, s. 454.

²²² ibid, s. 455-456.

Denizbank, 1 Ocak 1938’te kurulmasıyla birlikte Türkiye’nin kurduğu üçüncü büyük sanayi kuruluşu olmuştur.²²³

3.2.6. Kimya Sanayii ve Teknolojisi

İBYSP’nin kurmayı hedeflediği sanayi kollarından bir tanesi de ağır sanayinin önemli bir bölümünü oluşturan kimya maddelerinin üretimi ve bu alandaki sanayi tesislerinin kuruluşu olmuştur. İlk sanayi dönemine kadar sabun ve bazı geleneksel ilaçlar ile bazı boyalar dışında kimya sanayii çok çeşitli değildi. Dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir, hazırladığı raporda çeşitli maddelerin üretimi ve dış ticareti kapsamında temel kimya maddelerinin dışında sülfürik asit, soda ve amonyak maddelerine de ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Amonyak ve sülfürik asidin gübre üretimi için gerekli olduğu belirtilmiştir. Böylece BİBYSP, Sovyet planından yararlanarak ilk evrede 3 fabrika kurulmasını kararlaştırmıştır. Bunlar Zacyağı (sülfürik asit), Süperfostat, Sudkostik ve klor fabrikalarıdır. Ancak bu ilk evrede bu fabrikaların kurulumu gerçekleşmemiş, klor-alkali fabrikası İzmit’te kâğıt fabrikasının bir parçası olarak diğerleri de Karabük Demir-çelik fabrikasına bağlı olarak kurulmuştur.²²⁴

Bunların yanı sıra, kimya sanayiinde Sümerbank’ın inşasını gerçekleştirdiği Gemlik suni ipek işletmeleri de önemli bir yatırım olmuştur. Aynı şekilde kükürt üretimi sağlayan Keçiborlu kükürt tesisleri de Sümerbank ve İş Bankası’nın ortak yatırımı olarak 1935’te faaliyete başlamıştır. İBYSP ise kimya alanında 8 projeyi

²²³ Ergün Türkcan, 2009, s. 457.

²²⁴ ibid, s. 446-447.

hayata geçirmiştir. Bunlar; soda sanayii, ham reçineden terpentin²²⁵ üreten tesis, kolofan²²⁶ tesisi, morfin ve türevlerini üreten tesis, 1935'te Isparta'daki gül yağı tesisi, gül esansı üreten Isparta, Burdur ve Atabey'deki tesisler, ham petrolden benzin üreten tesis ile gazyağı, makine yağı, motorin üretecek 2 petrol rafinerisi ve Almanya'da geliştirilen Fischer-Tropsch veya katran hidrojenasyonu²²⁷ kömürden sentetik benzin üretecek bir tesis de yer alıyordu. Bu durum, petrolü olmayan bir ülkenin bu alandaki yeni ve pahalı teknolojileri takip ettiğini göstermesi açısından önemli olmuştur.²²⁸

²²⁵ Çoğunlukla boyacılıkta kullanılan, petrol türevlerinden bir çeşit mineral yağ.

²²⁶ Çam sakızının damıtılmasıyla oluşan, saydam, sarı renkli bir reçinedir. Kâğıt sanayiinde, yapıştırıcılarda, boya sanayiinde ve baskı mürekkeplerinde yaygın olarak kullanılır.

²²⁷ Hidrojen ekleme işlemi.

²²⁸ Ergün Türkcan, 2009, s. 447-448.

4. 1923-1950 DÖNEMİNDE BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKAMIZ VAR MIYDI?

Bilim ve teknolojinin gelişimini belirleyen önemli unsurlardan biri de hükümetlerin ya da siyasi kanadın bilim ve teknoloji ile kurduğu yakın ilişkilerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'deki iktidar değişikliğine kadar geçen sürede de bilim ve teknolojiye dair politikalar oluşturulup oluşturulmadığı doğrudan Cumhuriyet Dönemi hükümetlerinin bilim ve teknolojiyle olan ilişkisinde açığa çıkacaktır.

Bu yüzden hükümetlerin bilim ve teknolojiyle olan bağlarını incelemek için öncelikle bilim ve teknoloji politikalarıyla ne kast edildiğini ortaya koymak gerekecektir. Bilim ve teknoloji politikalarından genel anlamı itibarıyla ülkenin ekonomik, askeri, sosyal ve politik alandaki güncel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle bilim ve teknoloji çalışmalarının bu alanlara yönlendirilmesi kastedilmiştir.²²⁹ Ayrıca bir bilim ve teknoloji politikası oluşturmak isteyen ülkelerin sahip olması gereken bazı hedefler olmalıdır. Bunlar şu şekilde belirlenmiştir:

1. Bilim ve teknoloji politikaları merceğinin, ülkenin dış politikadaki büyüme stratejilerine göre yerel faaliyetlerin belli bir plan dâhilinde hareket ettirilmesi ve bu merceğin her şeyden önce ulusal düzleme tutulması,
2. Plan dâhilinde oluşturulan bilim ve teknoloji politikalarının hukuki ve idari tedbirler içermesi,

²²⁹ M. Nimet Özdaş, *Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye*, 2000, s. 9. <http://www.inovasyon.org/pdf/nimetbook.pdf>, (08.02.2016).

3. Kararlı bir politik güçle birlikte politikaların sürdürülebilirliğini sağlamak için hükümetlerin yanı sıra üniversiteler ve sanayi kuruluşlarının ortaklığı ile bu kuruluşların sisteme getirdiği yaklaşımların birlikte hareket etmesi,
4. Plan çerçevesinde gerçekleştirilecek hükümet, sanayi ve üniversiteler işbirliği ülkede yapılacak olan bilimsel araştırmaların teknolojiye ve inovasyona dönüştürülerek pazara sunulmasının sağlanması.²³⁰

Bilim ve teknoloji politikalarının bir başka tanımı ise şöyledir: “Bilim ve teknoloji sistemlerinin içsel ve dışsal dinamiklerini, toplumdaki diğer sistemlerle etkileşimlerini araştırarak buradan bilimsel-toplumsal-siyasi çözümlemelere giderek gerekirse (ve mümkünse) çeşitli amaçlarla politikalar üretmeye ve bu tür politikaları anlamaya yönelik ‘disiplinlerarası akademik bir araştırma’ ve aynı zamanda ‘politikalar tasarımı ve formülasyonu’ alanıdır.”²³¹

Bununla birlikte, bilim ve teknoloji politikaları bilimsel faaliyetlerin artırılmasını sağlamayı ve bu doğrultuda bilim insanları ile araştırmacılar yetiştirmeyi hedeflediği gibi, icat sayısını ve buna bağlı olarak patent sayılarındaki artışı da hedeflemektedir. Dolayısıyla, bilim ve teknoloji politikaları bilimsel araştırmalardaki yayın sayılarını ve patent sayılarını bir başarı göstergesi olarak kabul edebilir.²³²

Tarihsel açıdan baktığımızda ise, bilim ve teknoloji politikaları 1950 ve 1960’lı yıllarda araştırma faaliyetlerine verilen öncelikle birlikte, ARGE çalışmalarını kapsadığı bilinmektedir. Ancak daha da öncesinde bilim ve teknoloji politikalarını savaş icatlarına kadar götürmek mümkündür. Bu durum, bilim ile savaş

²³⁰ M. Nimet Özdaş, 2000, s. 9.

²³¹ Ergün Türkcan, 2009, s. 203.

²³² ibid, s. 203.

arasındaki ilişkinin belirgin olarak açığa çıkmasıyla söz konusu olmuştur. Bilim ile savaşlar arasındaki belirgin ilişki, 19. yüzyılın bir döneminde bilimsel ve teknik ilerlemenin doğrudan askeri gereksinimlere bağlı kalarak gerçekleşmesiyle belirginleşmiştir. İskender döneminde de savaşta bilimden yararlanılması oldukça yaygın olmuştur. İskenderiye müzesinde yer alan gelişkin mekanik icatlar ve Arşimet'in uzun menzilli yakıcı aletleri gibi eserler İskender'in bir matematikçiden neler beklediğini ve dolayısıyla bilim ve savaşlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bunun dışında, barut kullanımının da, patlamanın kimyasal özellikleri ve yanmanın niteliği gibi konuların araştırılmasına olanak sağlamasıyla birlikte 17. ve 18. yüzyıllarda modern kimya teorilerinin ortaya çıkışını hızlandırdığı bilinmektedir.²³³

Benzer şekilde I. Dünya Savaşı'nda Müttefik devletlerde zehirli gazların üretimine başlanması, Almanya'yı bu konuda çalışmaya sevk etmiş ve pek çok can kaybı pahasına Alman kimyagerler konu üzerinde çok sayıda bilimsel araştırma yapmıştır. Aynı dönemde uçak üretiminde de büyük başarılar sağlamıştır. Bu durum, bir süre sonra özellikle taraf devletlerinin bilimsel araştırma ve teknolojinin önemini kavramasına yol açmıştır. Nitekim İngiltere'de de Bilimsel ve Sınai Araştırmalar Dairesi kurulmuştur.²³⁴ Böylece bilimsel araştırmaların sanayi ile olan yakınlığı da pekiştirilmiştir.

Türkiye'de ise Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1930'lu yıllarda kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Hem kamuda hem de yükseköğretimde büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde izlenen devletçi

²³³ J. D. Bernal, *Bilimin Toplumsal İşlevi*, Çev.: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2011, s. 155-156.

²³⁴ ibid, s. 160-161.

politika ile birlikte, bilimsel araştırma ve teknolojinin yön verdiği bir sanayi modeli benimsenmiş ve bu modelin kurulması için adımlar da atılmıştır. Ancak bu devletçi politika, Atatürk'ün de belirttiği üzere, ideolojik yaklaşımdan ziyade, ekonomik şartların ortaya koyduğu bir zorunluluktan dolayı kabul edilmiştir. Çünkü daha önce denenmiş olan özel teşebbüs sistemiyle yeterli başarı gösterilemediği görülmüştür.²³⁵ Uzun yıllar ihmâl edilmiş olan ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmasının yolu bilimsel araştırma ve teknoloji alt yapısıyla oluşturulmuş milli bir sanayinin kurulması olarak belirlenmiştir. Bu sayede devlet eliyle belirlenen politikalarla sanayinin kurulması ve ekonomik kalkınmanın bu doğrultuda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Devletin desteklediği bilimsel araştırma da ön plana çıkmıştır.

Bu amaçla kurulan Sümerbank ile bankacılık sistemiyle imalat sanayiinin ve bu sanayiye oluşturan her türlü alt yapının geliştirilip yeni fabrikaların kurulması, kurulacak yeni fabrikalara da finansal desteğin sağlanması amaçlanmıştır. İmalat sanayiinin gelişimi öncelikle imalatı sağlayacak temel araştırma ve teknoloji alt yapısını da gerekli kıldığından 1933'te faaliyete başlayan Sümerbank'ın esas görevleri arasında ARGE ve teknoloji alt yapısını geliştirmek ilkesi de yer almıştır.

Sanayi atılımlarının rastladığı 1930'lu yıllar aynı zamanda planlı büyümenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylece ilk planlı dönem, 1934 ile 1939 arasındaki BBYSP'nin uygulandığı dönem olmuştur. Bu plan içerisinde Türkiye'nin önemli sanayi ve ARGE alt yapısını oluşturan MTA, Etibank ve EİEİ gibi kuruluşlar açılmış ve bu kuruluşların yer aldığı sanayi kollarında çalışacak mühendis ve diğer teknik elemanların yetişmesi sağlanmıştır.

²³⁵ Necdet Serin, 1963, s. 109.

Bilim ve teknoloji politikalarının planlanması sürecinde bilim ve sanayi ilişkisinin gözetilmesi gerektiğini belirtmiştik. Bilim ve sanayi işbirliği içerisindeki en önemli sanayi kollarının, ağır sanayinin de içinde yer alan metal ve kimya sanayii gibi kilit sanayi kolları olduğunu görürüz. Nitekim İngiltere’de çeliğin kullanıldığı savaş araç ve gereçlerinin üretimine olan talep, metaller ve özellikle de demir-çelik üzerinde çeşitli araştırmalar yapılarak sanayi tesislerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu amaçla kurulan İngiliz Demir-Çelik Federasyonu bilimsel araştırma ve üretim için 1932’de ayırdığı 5000 poundluk bütçeyi 1936’da 22.000 pounda çıkarmıştır.²³⁶

Cumhuriyet Dönemi’nde 1937’de açılan Karabük Demir-Çelik Fabrikası da Türkiye’deki demir çelik sanayiinin büyük bir bölümünü karşılaması amacıyla kurulmuştur. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün Sovyet Rusya’daki sanayi kuruluşlarına yaptığı ziyaret sonucunda teknoloji transferinin gerçekleştirilmesiyle Rusya ile aramızdaki demir-çelik ithalatının başlaması da sağlanmıştır. Bu fabrika ile birlikte 1923-1950 yılları arasında 18.000 tonluk ray üretiminin gerçekleştiğini demir-çelik sanayiinin gelişimini incelediğimiz kısımda da ifade etmiştik. Yine, daha önce de belirttiğimiz gibi, Başbakan İsmet İnönü bu fabrika ve tesisler için; bu tesislerin teknolojiideki son gelişmeleri takip ederek icatlar ortaya koyacağını ve bu amaçla bu tesislere 55 milyon TL’yi bulacak bir harcama yapılacağını dile getirmiştir.

Bununla birlikte J. D. Bernal’ın *Bilimin Toplumsal İşlevi* adlı yapıtında aktardığına göre, bilim ve teknoloji politikalarının sanayi üzerinde ne kadar başarılı olduğunu tespit çok zor. Ancak sanayide çalışan bilim insanlarının sayısı ve bilim insanlarının bu sanayi alanlarındaki çalışmalarını konu alan bilimsel yayınların

²³⁶ J. D. Bernal, 2011, s. 163.

durumu bilim ve teknoloji politikalarının sanayideki başarısını veya başarısızlığını göstermek açısından önemli bir ölçüt olmaktadır. Ancak yine Bernal'a göre, mühendis ve teknisyen gibi sanayi kollarında çalışan bilim insanlarının sayısından ziyade, bu çalışanların ortaya koyduğu çalışmaları ele alan bilimsel yayınlar başarı için daha önemli bir ölçüttür. Çünkü mühendisler her ne kadar bilim insanı olsalar da, onların yaptıkları şeyleri bilimsel araştırma olarak değerlendirmek doğru değildir. Onların yaptıkları aslında, önceden ortaya konan bilimsel araştırma sonuçlarının yeniden uygulanmasıdır.²³⁷

Buradan hareketle, Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasını takip eden yıllarda böyle bir başarının sağlanıp sağlanmadığı konusunda şunu söyleyebiliriz ki önemli sanayi kuruluşlarından olan MKEK *Askeri Fabrikalar Mecmuası* ve Demiryolları İdaresi'nin yayın organı olan *Demiryolları Mecmuası*nda savunma ve demiryolları teknolojisine dair bilimsel araştırmaları ele alan makaleler yer almıştır. Bu alanlardaki son teknoloji ve araştırmalar hakkında konferanslar düzenlenerek çeşitli bilgilendirmeler yapıldığı da bilinmektedir. Ancak bunların ne kadarının özgün çalışmalar olduğu ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte bu konu hakkındaki bilgimiz de sınırlıdır. Yine de şunu söyleyebiliyoruz ki çeşitli sanayi kolları üzerinde bilimsel yayınların olması ve dönemin teknolojisini takip etmek üzere özellikle İngiltere gibi sanayi devriminin gerçekleştiği ülkelere öğrenci gönderilmesi Türkiye'de bahsi geçen yıllar arasında ulusal bir bilim ve teknoloji politikası tecrübelerinin kazanılmak istendiğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan, bu tecrübelerin tek başına sanayi kuruluşları ile birlikte kazanılamayacağı Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından biliniyordu. Bu yüzden

²³⁷ J. D. Bernal, 2011, s. 63.

üniversitelerin bilimsel araştırma üretebilecek bir duruma kavuşturulmasına yönelik reformlar hedeflenen bilim politikalarının da başında yer almıştır. 1933'te gerçekleştirilen Üniversite Reformu bilim politikalarının en önemlisi olmuştur. Reformla birlikte, aynı zamanda bilgi toplumu oluşturulması da istenmiştir. Reformun en önemli amaçlarından olan bilimsel düşüncenin kazandırılması ve böylece bilgi toplumu oluşturulması, yurtdışından gelen yabancı bilim insanlarının katkılarıyla da desteklenmiştir. Bu süreçte, Cumhuriyet Dönemi'nde pek çok çağdaş eğitim kurumu açılmış ve bu kurumların bilimsel çalışmalar üretmesine zemin hazırlanmıştır. Bu açıdan reformun Cumhuriyet'in üniversitesine, diğer eğitim kurumlarına ve en başta da bilim anlayışına kazandırdığı en önemli şey, bilimsel düşünce ve araştırmanın benimsenerek ülkenin sorunlarına yönelik gerçekçi ve bilimsel çözüm önerileri oluşturma kaygısı olmuştur. Bu kaygı, açıkça reformla birlikte bilgi toplumu oluşturulmak istendiğini de göstermiştir. Bilgi toplumu oluşturma düşüncesi ulusal bir bilim politikası hedefinin takip edilmesi açısından önemlidir.

Buradan hareketle bilim ve teknoloji politikalarını şekillendiren ana hedefleri hatırladığımızda, Cumhuriyet Dönemi'nin de bunlara benzer ulusal hedefler ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu hedeflerin başında kalkınmanın planla gerçekleştirilmesi ve bu plan içerisinde üretim sanayiinde ön planda olan, ancak Türkiye'de geride kalmış olan belli başlı üretim sanayiinin kurulması ve bu kurumun devlet politikaları içerisinde güvence altına alınması gelmektedir. 1930'lu yıllara denk gelen bu dönem, aynı zamanda Türkiye'nin bilimsel eğitim verecek bir üniversite ihtiyacını karşılamak üzere o dönemdeki tek üniversitesini tam bir bilim yuvası haline getirmesi gibi ulusal bir bilim politikasını da içermektedir. Yine, başta

Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in diğer kurucu kadrosu ulusal bir kalkınma hedefi koyarak bilim ve teknolojide yetkinleşmeyi öngören bir sanayileşme modeli benimsemiştir. Bu model aynı zamanda, genç Cumhuriyet'in çağdaş medeniyetler sahasında yer almasını sağlayacak önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden genç Cumhuriyet'in kalkınmayı bilim ve teknikte yetkinleşmeyi öngören bir sanayi modeli ile gerçekleştirmek istemesi ve bunu bilimsel araştırma yapan kurumlarla desteklemeye çalışması aslında bilim ve teknoloji politikalarına dair tecrübelerin kazanılmaya başlandığını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte bu tecrübelerin Türkiye'de 1940'ların ikinci yarısından itibaren giderek azaldığı da bilinen bir gerçektir. II. Dünya Savaşı'nın belirlediği ekonomik ve siyasi faktörler Türkiye'yi sanayileşme yolundaki ulusal hedeflerinden uzaklaştırmıştır. Bu yıllardan itibaren devreye giren Marshall Yardımları ile birlikte Türkiye kalkınma modelinin yönünü değiştirmiş, imalat sanayiinde başlangıçta hissettiği tutkuyu kaybetmiştir. Öyle ki İBYSP, savaş dönemi içerisinde hazırlanmış olmasına rağmen kalkınma hedeflerinin değişmesi sonucunda uygulamaya konmamıştır. Bunun yerine tarımda gelişmeyi hedefleyen "1947 Kalkınma Planı" devreye sokulmuştur.²³⁸ Hatta en başta, Cumhuriyet'in büyük bir tutkuyla kurmaya çalıştığı uçak sanayimiz de üretime dayalı sanayileşmenin rafa kaldırılarak tarıma dayalı bir kalkınma modeli benimsenmesi sonucunda ağır darbe almıştır. Dönemin uçak fabrikaları iflas etmiştir. Üretime dayanan sanayileşme sürecinin gerektirdiği ve Cumhuriyet'in de üzerinde sıklıkla durduğu bilim ve teknolojide yetkinleşme çabası da sanayileşmeyle birlikte rafa kaldırılanlar arasında yer almıştır. Bu yüzden bilim ve

²³⁸ H. Aykut Göker, *Yaratıcılık ve Yenilikçiliğin Kültürel Kökenleri ve Bizim Ülkemiz –Çözümleme Denemesi-*, II. Sürüm, 24 Haziran 2013, Ankara, s. 124.
<http://inovasyon.org/pdf/AYK.Yar.Yen.II.Surum.pdf>, (09.02.2016).

teknoloji politikası oluşturma tecrübeleri de devamlılığını kaybederek birer girişim olarak kalmıştır.

Öte yandan, aynı yıllarda ABD, bilim ve teknoloji politikalarının gelişiminde önemli rol oynamıştır. İlk kez I. Dünya Savaşı sırasında W. Churchill'in ziraat mühendislerinden ilk tankı sipariş etmesiyle bilim politikalarının yönü belirlenmiştir.²³⁹ Ancak daha sonra da bilim ve teknoloji politikalarındaki dönüm noktasını bilim ve teknoloji politikalarının sistematikleştiği II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreç oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler bilim ve teknoloji politikalarının savaşı bitirme konusundaki önemini göstermiştir. Bu yıllarda ABD bilim ve teknoloji politikalarına en çok yatırım yapan ülke olmuştur. 1945 ile 1965 yılları arasında, ABD ile Sovyet Rusya arasındaki askeri-teknolojik rekabet, fizik ve mühendislik alanlarında çığır açılmasını sağlamıştır. Bu rekabeti 1957'de Sovyet Rusya'nın *Sputnik* adını verdiği uyduyu dünya yörüngesine yerleştirmesi takip etmiş ve bundan sonra uzay yarışları başlamıştır. Dönemin ABD başkanı tarafından 1969'da Ay'a insan gönderilmesi projesi onaylanarak bu proje için 26 milyar dolar harcanmıştır.²⁴⁰

Ancak bu projeden önce ABD, bilim ve teknoloji politikalarını ulusal kurum altında geliştirme ve yönetme girişiminde bulunmuştur. *National Science Foundation*'ın kuruluşu bu girişimi temsil etmektedir. 1944'te *Office of Scientific Research and Development* müdürü olan Dr. Vennevar Bush, ABD başkanı Roosevelt'in de belirttiği birtakım görüşleri ele alan bir rapor hazırlamıştır. Raporda başlıca şu konular yer alıyordu; savaş esnasında bilimsel araştırmaların yönetilmesi,

²³⁹ Ergün Türkcan, 2009, s. 208.

²⁴⁰ M. Nimet Özdaş, 2000, s. 9-13.

teknik problemlerin çözümüne ilişkin mevcut bilimsel bilgilerin kullanılması, gençlerin bilimsel araştırmalara yönlendirilmesi ve gençlerin bilimsel eğitime yön verilmesi ile aynı zamanda özel ve kamu kuruluşlarının bilimsel çalışmalarına destek verilmesi... Bu rapor açıkça, NSF'nin kuruluşunu öngören bir rapordur ve 1950'de askeri araştırmaları desteklemek, kamu kuruluşlarında gerçekleştirilecek bilimsel araştırmaları takip etmek ve gençlerin bilimsel yeteneklerini burslar yoluyla geliştirmek amacıyla NSF kuruldu.²⁴¹

Türkiye'de ise bu kurumsallaşma 1960'larda planlı dönemin yeniden başlatılmasıyla birlikte gerçekleştirilecektir. Öyle ki kalkınma döneminde önemli bir bilim ve teknoloji politikası olması öngörülen, akademik ve sanayi kolları içindeki bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarını desteklemek ve ülkemiz bilim ve teknoloji politikalarını belirlemek üzere TÜBİTAK kurulacaktır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise takip edilen kalkınma modeli bilim ve teknoloji politikası girişimlerinin tecrübe edilmesine olanak tanımıştır. Daha sonraki süreçte zaten Dünya'da bu ilk girişimlerin uluslararası boyutta ele alındığı ve giderek teknik bir anlam içinde sistematikleştiği bir platform ortaya çıkmıştır. Bu platform bugün anladığımız bilim ve teknoloji formülasyonundan başkası değildir. Cumhuriyet'in 1930'larda başlattığı sanayileşme hamleleri, bu formülasyondan önce bilim ve teknoloji politikalarına dair ilk girişimlerin tecrübe edildiği atılımlar olmuştur. Örneğin, Atatürk'ün Türkiye'de havacılığın güçlenmesine ve Türkiye'nin kendi uçaklarını üretmesine verdiği önemle birlikte Türk Hava Kurumu'nun (başlangıçtaki adıyla Türk Tayyare Cemiyeti) açılmış olması; bu kurumun havacılık sanayiinin temellerinin atılmasında, geliştirilmesinde ve “uçan bir Türk gençliği

²⁴¹ Ergün Türkcan, 2009, s. 210-211.

yaratmak” istenmesinde kayda değer bir gelişmedir.²⁴² Ancak en az bu gelişme kadar önemli bir nokta vardır ki o da bu gelişmelerin henüz toplu iğnenin bile yapılmadığı ve otomobil sayısının yok denecek kadar az olduğu Türkiye’de, kendi uçaklarımızın üretilmesi konusunda gösterilen kararlılıktır.²⁴³ Bu kararlılık açıkça bilim ve teknoloji politikalarına kanıt olmaktadır.

Bunun yanı sıra, Türkiye’de bilim politikalarının tecrübe edilmesine ilişkin önemli bir girişim de 1946 yılında çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile üniversitelerin görevlerinin düzenlenmesi ve üniversitelere bilimsel özerklik tanınması olmuştur. Kanun maddesinde geçen “memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere bütün bilimsel ve teknik meseleleri çözmek için bilimsel araştırmalar yapmak ve bu araştırmalarda milli bilim ve araştırma kurumları ile uluslararası eş kurumlarla işbirliği yapmak” ifadeleri milli bir bilim politikasının yürütülerek kamu kuruluşlarıyla üniversiteler arasında işbirliğinin sağlanmasının amaçlandığını ortaya koyar.

Ne var ki üniversiteler ile ARGE alt yapısını sağlamak amacıyla kurulan sanayi kuruluşları arasındaki bu işbirliğinin gözetilmesi daha önce sözünü ettiğimiz gibi 1960’larda planlı dönemde bilimsel araştırmaları koordine edecek merkezin açılmasıyla sağlanabilmiştir. Hatta 1980’lerde bu işbirliğinin tam olarak sağlanmasıyla bu politikaların sonraki bilimsel araştırmalara yön vermesi ise ancak söz konusu olacaktır.²⁴⁴

²⁴² Osman Yalçın, “Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, Kış 2012, s. 270. <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46400> (25.03.2016).

²⁴³ ibid, s. 270.

²⁴⁴ Doç. Dr. Fatma Acun, “Cumhuriyet Döneminde Bilim ve Teknolojinin Gelişimi (1923-2003)”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Derviş Kılınçkaya, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 370.

SONUÇ

Başlangıcı 16. ve 17. yüzyıla kadar geri giden çağdaşlaşma sorunu, Osmanlı'da dış dünyaya karşı bakış açısı değişikliğini de gerekli kılmıştır. Ancak bu bakış açısı değişikliği yalnızca askerlik ve tıp gibi belli başlı alanlarda bazı ıslahatların yapılması ile sınırlı kalmıştır. Bu yüzden çağdaşlaşma sorunu Osmanlı'da tam olarak anlaşılamamış ve Osmanlı düşünce yapısına nüfuz edememiştir. Ne var ki Osmanlı'nın hissettiği dış dünyaya karşı bakış açısını değiştirme ihtiyacı yalnızca askeri ıslahatlarla kalmamış, bir süre sonra bu bakış açısı değiştirme ihtiyacı rejim değişikliği düşüncesine de yol açmıştır.²⁴⁵ Rejim değişikliği düşüncesinin tam olarak anlaşılması ve bu düşüncenin çağdaşlaşma sorunu ile birlikte ele alınması ise Cumhuriyet'in kuruluşu ile gerçekleşebilmiştir.

Çağdaşlaşma sorununa en gerçekçi reçeteyi sunan da Kemalist model ve onun yaptığı reformlar olmuştur. Kemalist model, ülkenin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak Türk toplumunun çağdaşlaşmayla birlikte ekonomik ve toplumsal yönden bütüncül bir kalkınmaya ihtiyaç duyduğunu fark etmiştir. Bu yüzden Cumhuriyet felsefesinin ve Kemalist modelin özünde yatan düşünce aydınlanmanın ve çağdaşlaşmanın bir bütün olarak ekonomik ve toplumsal kalkınmayı da beraberinde getirmesiydi. Çünkü ancak ekonomik ve toplumsal yönden kalkınmış bir ülke modern toplum yaşantısına geçebilirdi. Asırlarca ihmal edilmiş Anadolu halkının en büyük ihtiyacı da işte bu modern toplum yaşantısına geçmektir. Bunun için en önce bilimsel devrimimizin gerçekleşmesi gerekecekti. Bilindiği gibi, Batı'da Bilimsel Devrim, Dünya merkezli evren modelinin yerine

²⁴⁵ Şahin Filiz, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türk Çağdaşlaşması", *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalcık vd., 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 404.

Güneş merkezli evren modelinin konmasını esas alır. Bizim bilimsel devrimimiz ise hurafelerle dolu bir düşünce yapısından ve insan topluluğu yaşantısından, akıl ve özgür bireyi merkeze alan bir ulus yaşantısına geçmeyi esas almaktadır. Cumhuriyet, bu geçişi sağlayan bilimin zaferidir, bilimsel devrimimizdir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldığı modern bilim ve teknolojiye gelişmelerin kaynağını Bilimsel Devrim ile bu devrime yol açan bilimsel araştırma yöntemlerinin ortaya koyduğu yeni bilgiler oluşturmaktaydı. Osmanlı bu kaynağın farkında değildi. Bunu fark eden Cumhuriyet olmuştur. Bu durum Cumhuriyet'in birkaç yüzyıllık gecikme ile Aydınlanma düşüncesini yakalayabildiğini de göstermektedir. Cumhuriyet göstermiş olduğu Aydınlanma tutumuyla ülkenin temel sorunları olan kalkınma ve çağdaşlaşmaya bilimsel ve bilimsel araştırmanın olanaklarıyla yaklaşmıştır. Bu yüzden kalkınma yalnızca ekonomik yönden değil, aynı zamanda toplumsal yönden de yürütülen bir ulusal hedef haline almıştır. Bu hedef içinde Cumhuriyet, bilimsel ve akılcı bir tutumla bir taraftan ekonomik kalkınma mücadelesi verirken, bir taraftan da toplumsal kalkınmayı gerçekleştirecek bir kültür veya zihniyet değişimi için de mücadele veriyordu. Zihniyet değişimiyle hedeflenen, Türk halkını geleneksel olarak “padişahın kulu olma” düşüncesinden kurtarmak olmuştur. Böylece Türk halkının aklını kullanabilen birey olma düşüncesini benimsemesi kolaylaşacaktı. Bu düşünce, çok defa ifade edilen “ümmeden millet olma” düşüncesinin ve çağdaş uygarlık sahasında yer almanın koşulu olan modern toplum yaşantısının ta kendisidir. İşte, Cumhuriyet'in Aydınlanma tutumu hem bilimsel düşüncenin topluma kazandırılması hem de modern toplum yaşantısına geçişin mücadelesidir.

Bununla birlikte, modern toplum yaşantısına geçişte çağdaş medeniyetler seviyesinin Batı medeniyetleri ile özdeşleştirilmesini tipik bir Batı taklitçiliği ile karıştırmamak gerekir. Çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşma idealinde Atatürk'ün Batı medeniyetlerini işaret etmesi, Batılı ülkelerin modern, laik ve bilimsel bir düşünce yapısına sahip olmasından ve teknolojiye üretim güçlerini elinde bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Eğer bu özellikler Doğu medeniyetleri için geçerli olsaydı, çağdaş uygarlık sahasına ulaşma idealinde Doğu medeniyetlerinin örnek alınacağı kesindir. Çünkü Cumhuriyet'in çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşma idealinde Batı yalnızca bir "istikameti" ifade etmektedir. Bilim ve teknikte yetkinleşmek isteyen, modern bir toplum yaşantısı kazanmayı amaçlayan Cumhuriyet'in bu esnada bilim ve teknikte önemli gelişmelere imza atan Batı'ya yönelmesi kaçınılmazdı. Atatürk'ün; *"ileri ve uygar bir ulus olarak çağdaş uygarlık alanı içinde yaşayacağız. Bu ise ancak bilgi ve teknik ile olur. Bilgi ve teknik nerede ise orada olacağız."*

...Ve ulusun her bir insanının kafasına koyacağız. Bilgi ve teknik için başka bağ, başka koşul yoktur." sözleri bu kaçınılmaz durumu açıklamaktadır.

Aydın Sayılı hocamız ise aslında Batılılaşma hareketi olan çağdaşlaşma mücadelemiz hakkında şunları söylemiştir:

"Bizim Batılılaşma hareketimiz, toplumun kendisi için seçtiği hazır bir örnekten yararlanma gayreti süreci içerisine girmektir. Örneğin, bu anlamda 12. yüzyılda çeviri hareketleriyle başlayan '12. Yüzyıl Rönesansı' da bir Doğululaşma hareketidir. İslam dünyasının 750 yılından beri Yunancadan yoğun çeviriler yapma

faaliyeti de bir 'Batılılaşma' hareketidir."²⁴⁶ Bu sözler yukarıda bahsettiğimiz çağdaşlaşmanın "istikamet" olarak Batı'yı takip ettiği düşüncesine de kaynaklık etmektedir.

Diğer yandan Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar, Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin geç de olsa takip edilmesini sağlayarak bir bilgi toplumu oluşturabilme imkânını sunmuştur. Özellikle CHP'nin 1930'lardan itibaren toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi hedefleyen reformlarla halk arasında bir köprü vazifesi gördüğü anlaşılmıştır. Atatürk CHP'nin (1935'e kadar CHF) görevinin Cumhuriyet'in gerekli kıldığı çağdaş yaşamın ve ulusal egemenliğin hem toplumsal hem de siyasal alanda korunmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. CHP, üstlendiği bu görev ile birlikte devrimlerin uygulanması ve halka tanıtılmasında Atatürk'e yardımcı olmuştur. Aynı zamanda Atatürk'ün devrimleri gerçekleştirmede göstermiş olduğu kararlı tutumu da bu devrimlerin toplumla buluşmasında oldukça önemli olmuştur. Bülent Ecevit 1960'larda Meclis'te yaptığı bir konuşma esnasında Atatürk'ün devrimleri gerçekleştirmede gösterdiği tutumu göstermek için şu ifadeleri kullanmıştır:

"...Atatürk millet gücenmesin diye Şapka Devrimi'ni yapacağı zaman Kastamonu'ya gidip de 'Ey vatandaşlar, şu gördüğünüz serpuş üzerine bir güneşlik geçirilmiş festir.' deseydi, bu sizin yaptığınıza benzerdi. Hâlbuki Atatürk, vatandaşın karşısına geçmiş Şapka Devrimi'ni niçin yapmanın gerekli olduğunu anlattıktan sonra vatandaşın karşısında 'Ey ahali, bu serpuşun adı şapkadır' deyip onu kafasına geçirmiştir. İşte Batılı kafası budur. Kafasının üstüne geçirdiğinin adını

²⁴⁶ Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk" *Erdem*, Mayıs 1985, Cilt 1, Sayı 2, s. 396.

söyleyebildiği kadar, kafasının içindekinin de ne olduğunu açık açık söyleyebilmektir.”²⁴⁷

Ecevit bu sözleriyle Atatürk'ün devrimleri gerçekleştirme konusunda göstermiş olduğu kararlılığa, cesarete ve siyasetteki dürüstlüğüne dikkat çekiyordu. Ayrıca Atatürk'ün devrimleri açıkça Türk çağdaşlaşmasının en önemli koşulu olan kültürel dönüşümü gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Bu kültürel dönüşümde veya zihniyet değişiminde bilimsel devrim ile kültür arasındaki yakın ilişki takip ediliyordu.

Çağdaşlaşmanın diğer bir koşulu olan ekonomik kalkınma ise Cumhuriyet'in sanayileşme üzerindeki büyük tutkusu ve çabası ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla sanayileşmenin Cumhuriyet'in çağdaşlaşma mücadelesinde merkezi bir yer teşkil ettiği görülür.

Cumhuriyet'in sanayileşme çabası, ülkede üretim odaklı milli bir sanayinin kurulması ve geliştirilmesini öngörmüştür. Üretim odaklı bir sanayinin ülkede kurulmak ve geliştirilmek istenmesi de açıkça üretim güçlerini meydana getiren bilim ve teknolojiye yetkinleşmeyi gerekli kılmaktaydı. O halde Cumhuriyet'in bilim ve teknolojiye yetkinleşmek istemesinin iki temel amacı bulunuyordu: Birincisi bilimsel araştırma yönteminin kazandırılarak üretim odaklı sanayinin kurulup geliştirilmesi, ikincisi ise modern toplumun bir parçası olan bilimsel düşüncüyü benimsemiş bilgi toplumunun oluşturulmak istenmesi. Özellikle bilimsel düşüncenin ve araştırma kaygısının topluma kazandırılması toplumdaki üretim güçlerinin harekete geçmesi açısından son derece önemlidir. Bu sayede toplum, her türlü

²⁴⁷ Ferruh Bozbeyli, “Bülent Ecevit, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planının Millet Meclisindeki Müzakeresi Sırasında Yapılan Konuşmalar”, *Türkiye’de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler*, II. Kitap, II. Cilt, İstanbul, Ak Yayınları, 1969, s. 482.

problemin çözümünde bilimsel araştırmanın sunduğu akılcı, gerçekçi ve bilimsel çözümler ortaya koyabilecektir. Hatta bilimlerin geliştirilmesine ve bilim insanı yetiştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Bunlar Cumhuriyet'in, kaynağını çağdaş uygarlık sahasında yer alma idealinden alan başlıca ulusal hedefleridir.

Nitekim Türkiye'nin 1930'larda başlayan büyük sanayi atılımı, bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik adımları içermektedir. Ekonomik kalkınmanın milli bir sanayileşme modeli temel alması bize ait bir sanayileşme hikâyesinin varlığını ifade eder. Bu durum çağdaş uygarlıklar sahasında yer almayı hedefleyen genç Cumhuriyet açısından son derece önemli bir gelişmedir. 1930'lardan itibaren ekonomik gerekçeler nedeniyle bir zorunluluk olarak uygulanan devletçilik ilkesi, kendi sanayileşme hikâyemizin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ülkeyi kısa sürede refaha ulaştırmayı hedefleyen devletçilik modeli, özel teşebbüsün yetersiz kaldığı alanlarda devlet kontrolüyle çeşitli sanayi kollarının kurulmasını öngörüyordu. Bunların başında ağır sanayi kolları geliyordu.

Ancak 1940'ların ikinci yarısından itibaren bize ait olan bu sanayileşme hikâyesinden giderek vazgeçildiği görülmüştür. Peki, ne oldu da sanayileşme hikâyesinden vazgeçildi? Türkiye II. Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu siyasi ve ekonomik tabloda beliren iki güç arasındaki safını belirlemek zorundaydı. Bu yüzden Amerikan yardımlarından medet ummak durumda kaldı. Askeri ve ekonomik nitelik taşıyan bu yardımlar, üretim odaklı milli sanayimize ağır darbe indirdi. Özellikle Max Weston Thornburg'un Türkiye'nin sanayisi ve ekonomisi hakkında hazırladığı yerli üretim sanayiinin durması gerektiğini ifade eden raporlar, açıkça sanayi hikâyemizin sonunu hazırlayan projeler arasında yer aldı. Türkiye, Amerikan

yardımlarının başladığı yıllardan itibaren sanayi planlarını rafa kaldırarak tarıma dayalı kalkınma planları hazırlamaya başladı. Thornburg'un raporunda; Türkiye'nin çiftçi kökenli bir millet olduğu, yalnızca Atatürk Dönemi'nde bu karakterin dışına çıkılarak belli başlı üretim araçları üzerinde kontrolü sağlamaya çalışan devletçilik modeliyle sanayileşmeye doğru yol alındığı, ancak bundan sonra böyle bir yola yani sanayileşmeye Türkiye'nin ihtiyaç duymayacağı tespitleri yer alıyordu. Thornburg'un bu raporu ve Marshall Yardımları Türkiye'deki yerli sanayinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Örneğin, büyük bir özveriyle özel teşebbüsün de katkılarıyla kurulan uçak fabrikalarımızın Amerikan yardımları kapsamında bedava uçaklar alınması sonucunda iflas etme noktasına getirilmesi ve bir süre sonra bu fabrikaların kapatılması yerli sanayimizin tarihi içindeki en hazin hikâyelerden biri olmuştur. Oysaki bilim ve teknoloji politikalarımızın belirlenmesinde önemli bir tecrübe olan bu fabrikalar ve havacılık sanayiindeki büyük atılımlar milli sanayimizin ve çağdaşlaşma mücadelemizin de en önemli parçalarından birisiydi.

Böylece sanayileşmeye dayalı ekonomik kalkınma yerini tarım odaklı bir kalkınma sürecine bırakmıştır. Tarıma dayalı ekonomik model açıkça Cumhuriyet'in büyük bir tutkuyla benimsediği çağdaşlaşma idealini de olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler ışığında ekonomik ve toplumsal kalkınmayı bir arada sürdürmeyi amaçlayan Türk çağdaşlaşmasının en önemli üç ilkesinin; akılcılık, bilimsellik ve millileşmek olduğunu görürüz. Bu ilkelerin dışında bilim ve teknolojide yetkinleşmek, bilimsel düşüncenin yaygınlaştırılması ve bilimsel araştırma yapma kaygısı, modern toplumsal yaşam ve üretim odaklı milli sanayinin kurulup geliştirilmesi bizim aydınlanmamızın ve çağdaş uygarlık sahasına çıkma idealimizin mihenk taşlarıdır.

Sonuçta 1923-1950 dönemini kapsayan bu çalışma ile Cumhuriyet'in aydınlanma tutumu içinde bilime, teknolojiye, sanayiye ve tüm bunları kapsayan bir evrensel küme olan çağdaşlaşmaya verdiği önemi bir kez daha göstermek istedik. Çağdaşlaşmanın bu dönemde nasıl anlaşıldığını, hangi koşullar altında gerçekleştirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu dönemde Cumhuriyet'in çağdaşlaşma mücadelesinde ekonomik ve toplumsal yönlü bir ilerleme anlayışı içinde “kapsamlı kalkınma politikası” uyguladığını gördük. Bu sayede bilimde, sanatta, sağlıkta, sanayide, teknolojide, eğitimde ve diğer pek çok alanda da ilerlemenin önü açılmak istenmiştir. Atatürk Dönemi'nde belirgin bir hal alan bu “kapsamlı kalkınma politikası” Cumhuriyet tarihinin en özgün projesi, hatta projeler bütünüdür.

Sanayileşmenin bu projeler bütünü'nün önemli bir parçası olduğunu düşündüğümüzde, Cumhuriyet ile birlikte üretime dayanan milli bir sanayileşme mücadelesinin verildiğini ve bu mücadelede önemli yollar kat edildiğini görmek de, bu mücadeleden bugünler için ders çıkarmamız açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma, “Cumhuriyet Döneminde Bilim ve Teknolojinin Gelişimi (1923-2003)”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Derviş Kılınçkaya, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005, s. 352-370.

ADIGÜZEL, M. Bahattin, “Uçak Fabrikaları Nasıl Kapatıldı?”, *Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri-I*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayınları, 2004, s. 141-155.

ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.

ALPKAYA, Faruk, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, Eylül 2014.

“Ankara Rüzgâr Tüneli”, *Mühendis ve Makine*, Mart 2011, Cilt 52, Sayı 614, s. 65-67.

ARIKAN, Zeki, “Batı ile Kurulan İletişim Yolları”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalcık ve diğerleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Ekim 2013, s. 45-77.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1906-1938, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.

Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası, Ankara, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1980.

Atatürk'ü Tanımak, Haz. Kemal Kopuz, Ankamat Matbaacılık.

ATILGAN, Gökhan, “Türkiye’de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, Eylül 2014, s. 323-367.

AYBEK, Şahin, *CHP Tarihi*, Maya Akademi, Ankara, 2009.

AYDINEL, Sıtkı, *Atatürkçülükte Ulusal Hedef, Ulusal Politika, Ulusal Strateji*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2008.

BAHADIR, Osman, *Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Ocak 2012.

BAHÇE, Serdal ve Benan Eres, “Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyen Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, Eylül 2014.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Hazırlayan Ahmet Kuyaş, 18. Baskı, İstanbul, YKY, 2012.

BERNAL, John Desmond, *Bilimin Toplumsal İşlevi*, Çeviren Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, Kasım 2011.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985*, 3. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.

BOZBEYLİ, Ferruh, *Türkiye’de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler*, II. Kitap, II. Cilt, İstanbul, Ak Yayınları, 1969.

CEVİZOĞLU, Hüseyin, *Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları*, Ankara, Kara Kuvvetleri Basımevi, 1980.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Görüşmeleri Tatalgası, Ankara, 1935.

CHP Programı (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında Onaylanan), Ankara-Ulus Basımevi, 1935.

CHP 1931 Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Program, Ankara, Hâkimiyeti Milli Matbaası, 1931.

CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, TBMM Basımevi, 1942.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Ankara, 1946.

“Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938” Derleyen Fikret Yücel, *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası*, Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Aralık 2014.

ÇANKAYA, Mete, *Türkiye Teknoloji Tarihi*, Ankara, Orion Kitabevi, 2014.

ÇAVDAR, Tefik, “Türkiye’de Enerji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, s. 690-693.

ÇAYLAK, Adem ve diğerleri, *Osmanlıdan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika*, 5. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, Eylül 2014.

DEMİR, Remzi ve İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Tekniğe Genel Bir Bakış Tantalos'un Çocukları*, Ankara, Bilim Yayınevi, Aralık 2010.

DEMİR, Remzi, *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*, 2. Basım, Ankara, Epos Yayınları, Temmuz 2014.

DEMİR, Remzi, *Nerede Hata Yaptık? –Doğu'da Bilimin Gerileyişinin Haricî ve Dâhili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma-*, Lotus Yayınevi, Aralık 2015.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 30. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013.

ERTAN, Temuçin Faik ve diğerleri, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 2014.

“Etibank” *Mühendis ve Makine Dergisi*, Ağustos 2007, Cilt 48, Sayı 571, s. 44-46.

“Eti Bank 1935-1945” *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 1945, Sayı 34, s. 316-318.

FİLİZ, Şahin, “Din-Siyaset Bağlamında Türk Çağdaşlaşması”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalçık ve diğerleri, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ekim 2013, s. 399-407.

GÖKBERK, Macit, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Ord. Prof. Dr. Celal Sarc ve diğerleri, İstanbul, Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1983, s. 302-315.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan Salim Çonoğlu, 3. Basım, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, Kasım 2015.

GÖKER, H. Aykut, *Yaratıcılık ve Yenilikçiliğin Kültürel Kökenleri ve Bizim Ülkemiz –Çözümleme Denemesi-*, II. Sürüm, Ankara, 24 Haziran 2013.

GÖKER, H. Aykut, “1920’li, 30’lu Yılları Yeniden Anımsama Gereği...” *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*, 7 Ağustos 2015, Sayı 1481, s.8.

GÜNGÖR, Nazife, *Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefî Temelleri*, Derleyen Nazife Güngör, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2007.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Devletine 19. Yüzyılda Bilimin Giriş ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi” *Toplum ve Bilim*, 1985, 29/30, s.79-103.

İNALCIK, Halil, “Türklerin Rönesans’a Etkisi ve Günümüzde Avrasya”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalcık ve diğerleri, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s. 27-43.

İNÖNÜ, Erdal, *Fikirler ve Eylemler Tarih, Bilim ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Buke Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Ekim 2000.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1933-1938), Hazırlayan İlhan Turan, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2004.

John Dewey Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, T.C. Maarif Vekilliği Ana Programa Hazırlıklar, Seri B, No 1, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

KÂHYA, Esin, “Atatürk Dönemi 1920-1938” *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Ansiklopedisi*, Ed. Osman Horata, Cilt 2, Ankara, AKDTYK, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2009, s. 772-780.

KAZANCIGİL, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, 2. Baskı, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2000.

KAZDAĞLI, Güneş, *Atatürk ve Bilim*, İnterpro Yayıncılık, 1998.

KEPENEK, Yakup, “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, Cilt 7, İletişim Yayınları, 1760-1775.

KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde CHP’de Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

KORAY, Semih, “Türk Devriminde Aydınlanma ve Pozitivizm”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, Halil İnalçık ve diğerleri, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ekim 2013, s. 91-98.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviren Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, 8.Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2015.

“MTA Enstitüsünün On Yıllık Faaliyetine Kısaca Bir Bakış”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 1945, Sayı 34, s. 295-307.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları, No: 262, 1968.

ÖZATA, Metin, *Atatürk Bilim ve Üniversite*, 3. Basım, Ankara, TÜBİTAK, Kasım 2013.

ÖZDAŞ, M. Nimet, *Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye*, TÜBİTAK, Aralık 2000.

ÖZDEMİR, Hikmet, “Cumhuriyet Döneminde Bilimsel ve Teknolojik Araştırma” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, Cilt 1, İletişim Yayınları, s. 266-276.

ÖZKAZANÇ, Alev, “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, Eylül 2014, s. 71-107.

SAYILI, Aydın, “Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk”, *Erdem*, Mayıs 1985, Cilt 1, Sayı 2, s. 309-407.

SAYILI, Aydın, *Atatürk ve Bilim*, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyesi-I, Editör Remzi Demir, Derleyen İnan Kalaycıoğulları, AKDITYK, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009.

SERİN, Dr. Necdet, *Türkiye’nin Sanayileşmesi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1963.

TANİLLİ, Server, *Uygarlık Tarihi*, 23. Baskı, Alkın Yayınevi, Ekim 2006.

TEKELİ, İlhan, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2010.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, İstanbul, Doğan Kitabevi, 2013.

TURAN, Murat, “Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, Cilt 5, İletişim Yayınları, s. 1324-1339.

TÜFEKÇİ, Gürbüz, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı*, TES-İŞ Federasyonunun 100. Yıl Armağanı, 1981.

TÜRKCAN, Ergün, *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2009.

TÜRKCAN, Ergün, *Tarihten Teknolojiye*, İstanbul, Destek Yayınları, 2013.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

“Uçak Fabrikası Atatürk’le Kuruldu, 1950’de Kapandı!” *Yeniçağ Gazetesi*, 28 Ekim 2013.

YALÇIN, Osman, “Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Kış 2012, Cilt 6, Sayı 11, s. 267-291.

YAVUZ, İsmail, “THK Etimesgut Uçak Fabrikası 1939-1950”, *Mühendis ve Makine Dergisi*, Ocak 2013, Cilt 54, Sayı 636, s. 32-36.

YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren Yasemin Gönen, 30. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

İnternet Adresleri

<http://ulakbim.tubitak.gov.tr>

<http://inovasyon.org>

<http://www.mevzuat.gov.tr>

<http://www.resmigazete.gov.tr>

<https://www.tbmm.gov.tr>

<https://www.wikipedia.org>

<http://www.mkek.gov.tr>

<http://www.mmo.org.tr>

<http://www.tmmob.org.tr>

<http://www.tubitak.gov.tr>

<http://www.mta.gov.tr>

<http://www.nsf.gov>

<https://www.whitehouse.gov>

<http://www.eie.gov.tr>

<https://www.chp.org.tr>

<http://www.cumhuriyetarsivi.com>

<http://www.thk.gov.tr>

<http://www.ismetinonu.org.tr>

<http://www.emo.org.tr>

<http://www.ssm.gov.tr>

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr>

<http://www.itu.edu.tr>

<http://www.arsiv.itu.edu.tr>

<http://www.ankara.edu.tr>

<http://www.dtcf.ankara.edu.tr>

<http://www.sumerholding.gov.tr>

<http://www.tdk.gov.tr>

<https://www.foreignaffairs.com>

<http://www.atam.gov.tr>

<http://ataum.gazi.edu.tr>

ÖZET

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda sanayileşmeye dayalı bir kalkınma modeli izlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in diğer kurucuları bu sanayileşme modelini aynı zamanda bilim ve teknoloji alt yapısı aracılığıyla üretime dayanan bir model olarak ortaya koymuştur. Bu durum yeni Türk toplumunun bir bilgi toplumu haline getirilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği toplumsal reformlar, 1930'lardaki bilim ve teknikteki gelişmeler sanayi hamleleriyle yakından ilişkili olmuştur. Hem sanayileşme hem de bilgi toplumu inşası çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma yolundaki en önemli adımlar olarak kabul edilmiştir. Sonuçta ortaya bilim, teknoloji ve sanayide yetkinleşmeyi öngören bilim ve teknoloji politikaları tecrübeleri çıkmıştır. Bu tecrübeler yeni Türk toplumunun kültürel ilerlemesini hedefleyen “kapsamlı kalkınma politikasının” bir parçası olmuştur.

ABSTRACT

The early years of the establishment of the Republic of Turkey have been followed as a model for the process of industrialization. Mustafa Kemal Atatürk and the other founders of the Republic of Turkey established a production-based model of industrialization, as the science and technology infrastructure emerged simultaneously. This situation also was accompanied with the necessary transformation of Turkish society into a knowledge-based society, or ‘modern society’. Therefore the social reforms that were undertaken by the Republic, have been associated closely with breakthroughs in industrialization, resulting from advances and improvements in science and technology in the 1930’s. Both industrialization and the establishment of a knowledge-based society have been accepted as significant steps for accession to the level of a modern civilization. Ultimately the experiments of science and technology policies that aimed to increase competency in science, technology and industry emerged. These experiments in public administration have been part of a “comprehensive development policy”, which sought cultural development of the new Turkish society as well.